

**СТРАТЕГИЈА РУРАЛНОГ РАЗВОЈА
ХЕРЦЕГОВАЧКО-НЕРЕТВАНСКОГ КАНТОНА ЗА
ПЕРИОД 2021.-2027. ГОДИНА**

Садржај

1. Увод.....	3
1.1. Сврха и важност стратешког документа	3
1.2. Регулаторни оквир.....	4
1.3. Процес израде и консултација	4
1.4. Усаглашеност с осталим стратешким документима.....	5
1.5. Дефинисање руралних подручја.....	7
2. Стратешка платформа.....	8
2.1. Извод из ситуационе анализе	8
2.1.1. Географске и демографске карактеристике	8
2.1.2. Резиме стања по секторима	9
2.1.2.1. Резиме стања, развојних изазова и перспектива у области пољопривреде и економског развоја	9
2.1.2.2. Резиме стања, развојних изазова и перспектива у области руралног туризма	14
2.1.2.3. Резиме стања, развојних изазова и перспектива у области руралног околиша и инфраструктуре	16
2.1.3. Стање просторно-планске документације	19
2.2. SWOT анализа	19
2.3. Стратешко фокусирање.....	21
2.4. Визија развоја	22
2.5. Стратешки циљеви с индикаторима	23
3. Приоритети и мјере с индикаторима	27
<i>Приоритети и мјере за стратешки циљ 1</i>	27
<i>Приоритети и мјере за стратешки циљ 2</i>	39
<i>Приоритети и мјере за стратешки циљ 3</i>	53
4. Стратешки пројекти.....	63
5. Индикативни финансијски оквир.....	65
ПРИЛОГ И. Сажети преглед Стратегије руралног развоја ХНК-а	71
ПРИЛОГ ИИ. Социо-економска анализа	76

1. Увод

1.1. Сврха и важност стратешкога документа

Сврха израде документа „Стратегија руралног развоја Херцеговачко-неретванског кантона за период 2021.- 2027. година“ (у даљњем тексту: Стратегија руралног развоја) је осигурати оквир за усклађивање и реализацију стратешких циљева Федерације БиХ и цијеле БиХ. Стратегија руралног развоја пружа оквир за поступну прилагодбу и усаглашеност пољопривреде и руралног развоја ХНК-а с најбољим праксама ЕУ-а. Сврха доношења Стратегије је промовирање и привлачење домаћих и страних инвестиција у пољопривредно-прехрамбени сектор и рурална подручја. Стратегијом руралног развоја дефинишу се циљеви, приоритети, фокуси, мјере и активности, начин њихова остваривања, финансијски и институционални оквир за имплементацију, мониторинг, евалуацију и извјештавање и иста је основни документ за израду секторских стратегија, ДОБ-а, буџета и програма јавних инвестиција кантона и др.

Процес израде Стратегије руралног развоја координисао је Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а. Битну улогу у овом процесу имао је Одбор за рурални развој, као посебно савјетодавно тијело којег чине представници јединица локалне самоуправе, невладиног сектора и осталих социо-економских актера и заинтересованих страна. Све информације, примједбе и сугестије су детаљно дискутиране и као усаглашени приједлози уграђени у овај документ.

Остварење визије зависи о будућој политици и програму који треба да омогуће позиционирање пољопривредно-прехрамбеног сектора на домаћем и међународном тржишту, уравнотежен територијални развој, продуктивнију производњу усклађену с тржиштем. Политика треба бити осмишљена на начин да великим произвођачима помогне боље кориштење економске размјене, а малим и средњим пољопривредницима омогући лакши приступ иновацијама и диверзификацији, уз одрживо кориштење природних ресурса, развој кружног gospodarства и унапређење квалитета живота у руралним подручјима.

Приликом израде Стратегије руралног развоја Херцеговачко-неретванског кантона, у потпуности су праћене одредбе Закона о развојном планирању и управљању развојем у Федерацији БиХ („Службене новине Федерације БиХ“, број 32/17), као и Уредбе о изради стратешких докумената у Федерацији БиХ („Службене новине Федерације БиХ“, број 74/19).

Остварење развојне визије ће се реализовати кроз 3 стратешка циља, разрађена у 10 приоритета и 25 мјера. Припремљен је индикативни буџет за реализацију Стратегије руралног развоја ХНК-а као и индикатори за мјерење степена њезиног остварења.

Стање у пољопривредној производњи на подручју кантона незаобилазан је дио стратешког развоја руралних подручја. Стратегија садржи визију и план трансформације пољопривреде као основне господарске дјелатности руралних подручја у свим њезиним аспектима, од пословања на пољопривредном господарству до могућности и анализе свих фактора који утичу на шири пољопривредно-прехрамбени сектор, укључујући пољопривредну производњу, прераду, дистрибуцију производа, тржиште и захтјеве потрошача. Имајући у виду зацртане стратешке циљеве кантона, главни елементи визије су очување руралних подручја уз одрживо управљање природним ресурсима, повећање и унапређење пољопривредне производње прилагођене климатским промјенама у циљу потицања демографског останка у руралним подручјима. Неопходно је поставити чврсте темеље за брз и ефикасан развој модерног, продуктивног, технолошки напредног, околишно и друштвено осјетљивог економског сектора усмјереног на рјешавање социо-економских проблема и прилагођавање климатским промјенама. На такав начин стварају се предуслови за адекватан и просперитетан положај пољопривреде, прије свега у кантону и БиХ, а онда и на интернационалном нивоу.

Природни потенцијал и изабрани стратешки правци омогућавају одрживост пољопривредне производње, јачање конкурентности успостављањем модела пословања који ће створити основу за реализацију циљева и искориштавање природних потенцијала подручја: пољопривредно-еколошке услове, двије жетве годишње, квалитетно земљиште и очуване водне ресурсе, релативно ниске цијене рада у пољопривреди, добру путну инфраструктуру, културно – историјско наслеђе, као и повезивање пољопривредне дјелатности са свим врстама туристичке дјелатности.

1.2. Регулаторни оквир

Циљеви и принципи развојног планирања и управљања развојем Федерације Босне и Херцеговине, кантона и јединица локалне самоуправе уређују се према Закону о развојном планирању и управљању развојем у Федерацији Босне и Херцеговине („Службене новине Федерације БиХ“, број 32/17). Закон прописује принципе развојног планирања и управљања развојем, дефинише врсте стратешких докумената, као и тијела одговорна за развојно планирање и управљање развојем, утврђује процес развојног планирања и управљања развојем у Ф БиХ, поступке програмирања, мониторинга, евалуације и извјештавања о имплементацији стратешких докумената и финансирање њихове имплементације и надзор над примјеном овог закона.

Законом је омогућено транспарентно и усклађено развојно планирање и управљање развојем у Федерацији, кантонима и јединицама локалне самоуправе у најбољем интересу грађана Федерације БиХ, те координацију и интеграцију стратешких докумената, јавних и других финансијских ресурса како би се осигурала имплементација развојних приоритета.

Подзаконски акти, донесени поради прецизнијега и јаснијега уређивања процеса израде и евалуације стратешких докумената те трогодишњег и годишњег планирања, а чије смјернице слиједи Стратегија руралног развоја Херцеговачко-неретванског кантона за програмско период 2021.-2027. година, су:

- Уредба о евалуацији стратешких докумената у Федерацији БиХ којом је прописан начин евалуације стратешких докумената у Федерацији и друга питања од значаја за провођење евалуације стратешких докумената. Принципи евалуације стратешких докумената према овој Уредби су планирање и управљање развојем.
- Уредба о изради стратешких докумената ФБиХ којом се прописују принципи израде стратешких докумената у ФБиХ као и институционални оквир за израду и доношење стратешких докумената, као и друга питања од значаја за израду.
- Уредба о трогодишњем и годишњем планирању рада, мониторингу и извјештавању у Федерацији Босне и Херцеговине.¹

1.3. Процес израде и консултација

На основу одредби Закона о развојном планирању и управљању развојем у Федерацији Босне и Херцеговине („Службене новине Федерације БиХ“, број 32/17) и Уредбе о изради стратешких докумената у Федерацији БиХ („Службене новине Федерације БиХ“, број 74/19), Влада ХНК-а је у октобру 2019. године донијела Одлуку о изради Стратегије руралног развоја ХНК-а и наставку сарадње између Владе ХНК-а и УНДП-а, кроз Пројект интегрираног локалног развоја (ИЛДП).

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а је, у име Владе ХНК-а, координисало израду Стратегије руралног развоја. Хоризонтално и вертикално координисање

---

¹ Све уредбе објављене су у „Службеним новинама Федерације БиХ“, број 74/19

израде Стратегије руралног развоја осигурано је кроз Одбор за рурални развој, састављен од представника јединица локалне самоуправе и социо-економских актера.

Рјешењем број 11-01-435-7/20 од 01.06.2020. године Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а формирало је Одбор за рурални развој (ОРР), савјетодавно тијело у процесима дефинисања, provedбе, мониторинга, евалуације и извјештавања о реализацији развојних приоритета Стратегије руралног развоја. Одбор је састављен од 12 чланова представника Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, јединица локалне самоуправе и других социо-економских партнера (удруге пољопривредника, задруге и др.).

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а је рјешењем број: 11-01-435-6/20 од 01.06.2020.године формирало и Извршни тим за израду Стратегије руралног развоја, као оперативно, извршно и координационо тијело у процесу израде Стратегије руралног развоја.

У процесу рада и консултација, поред редовних састанака Тима за израду стратегије, одржани су и састанци колегија Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, током којих се расправљало о свим фазама израде стратегије, приоритетима, мјерама и индикативном финансијском оквиру за период имплементације. У процесу израде Стратегије одржана су и 4 састанка Одбора за рурални развој. Током састанака Одбора за рурални развој валидирана је социо-економска анализа, а потом и Стратешка платформа ХНК-а за период 2021.-2027. година, која је потом пуштена у јавну расправу, односно процес јавних консултација. Након треће сједнице ОРР-а, Нацрт Стратегије руралног развоја пуштен је у јавну расправу те је након окончања исте и разматрања добивених приједлога, сугестија и коментара на четвртог састанку ОРР-а размотрен и потврђен.

Стратегија руралног развоја Херцеговачко-неретванског кантона размотрена је и усвојена на сједници Владе ХНК-а 30.12.2021. године, послје чега је Стратегија усвојена на ХВИИ сједници Скупштине ХНК-а.

Стратегија руралног развоја припремљена је уз подршку Пројекта интегрираног локалног развоја (ИЛДП), који представља заједнички пројект Владе Швицарске и Развојног програма Уједињених нација у Босни и Херцеговини (УНДП). Садржај Стратегије руралног развоја, као и налази приказани у њој, не одражавају нужно ставове ИЛДП-а, Владе Швицарске или УНДП-а.

1.4. Усаглашеност с осталим стратешким документима

Закон о развојном планирању и управљању развојем у Федерацији БиХ дефинише вертикално и хоризонтално координисање и у складу с тим кантони у сарадњи с надлежним институцијама Федерације и јединицама локалне самоуправе унутар кантона, а у складу са својом унутрашњом организацијом и надлежностима, организирају послове развојног планирања и управљања развојем, као и усклађивање стратешких докумената на различитим нивоима власти у Федерацији према заједничким развојним циљевима.

У складу с тим, стратешки циљеви и приоритети ХНК-а за период 2021.-2027. година усклађени су с кључним стратешким документима у Ф БиХ и БиХ. У сврху осигурања вертикалног координисања, приликом дефинисања стратешких циљева, приоритета и мјера у обзир су узети слједећи стратешко-плански документи:

- Стратегија развоја ФБиХ 2021. – 2027. године,
- Стратешки план руралног развоја БиХ 2018. – 2021. година (оквирни документ),
- Стратегија развоја Херцеговачко-неретванског кантона 2021. – 2027. година (радна верзија),

- Стратегија прилагођавања климатским промјенама и нискоемисијског развоја БиХ за период 2020. – 2030. година (нацрт),
- Стратешке смјернице за хармонизацију подршке развоју малих и средњих предузећа и предузетништва у БиХ за период 2021. – 2027. година(радна верзија),
- Стратегија управљања водама ФБиХ 2010. – 2022.,
- План управљања водама за водно подручје Јадранског мора ФБиХ 2016.-2020.,
- Стратегија развоја туризма Херцеговачко-неретванског кантона 2011. – 2021.,
- Стратегија развоја Града Чапљине 2017. – 2027.,
- Стратегија развоја Општине Читлук 2019. – 2027.,
- Стратегија развоја Општине Столац 2015. – 2024.,
- Стратегије развоја Општине Неум 2014. – 2024.,
- Стратегија развоја Општине Равно 2019 – 2027.,
- Стратегија развоја Општине Коњиц 2018. – 2027.,
- Стратегија локалног развоја Општине Јабланица за период 2014. – 2023. година.

Очекивано добивање статуса земље кандидата за чланство у ЕУ-у отвара Босни и Херцеговини приступ фондовима за финансирање прилагодбе у предприступном периоду. Документ је управо због тога усклађен са свим стратешким документима нижих и виших нивоа, а особито с Уредбама ЕУ-а које покривају рурални развој:

- УРЕДБА (ЕУ) бр. 1305/2013 ЕУРОПСКОГ ПАРЛАМЕНТА И ВИЈЕЋА од 17. децембра 2013. о подршци руралном развоју из Еуропског пољопривредног фонда за рурални развој (ЕПФРР) и стављању изван снаге Уредбе Вијећа (ЕЗ) бр. 1698/2005 ;
- УРЕДБА (ЕУ) бр. 1306/2013 ЕУРОПСКОГ ПАРЛАМЕНТА И ВИЈЕЋА од 17. децембра 2013. о финансирању, управљању и надзору заједничке пољопривредне политике и стављању изван снаге Уредба Вијећа (ЕЕЗ) бр. 352/78, (ЕЗ) бр. 165/94, (ЕЗ) бр. 2799/98, (ЕЗ) бр. 814/2000, (ЕЗ) бр. 1290/2005 и (ЕЗ) 485/2008, ГЛАВА ИИ. ОПЋЕ ОДРЕДБЕ О ПОЉОПРИВРЕДНИМ ФОНДОВИМА, ПОГЛАВЉЕ И. Пољопривредни фондови;
- УРЕДБА (ЕУ) бр. 1307/2013 ЕУРОПСКОГ ПАРЛАМЕНТА И ВИЈЕЋА од 17. децембра 2013. о утврђивању правила за директна плаћања пољопривредницима у програмима подршке у оквиру заједничке пољопривредне политике и о стављању изван снаге Уредбе Вијећа (ЕЗ) бр. 637/2008 и Уредбе Вијећа (ЕЗ) бр. 73/2009;
- Уредба (ЕУ) бр. 1303/2013 Еуропског парламента и Вијећа од 17. децембра 2013. о утврђивању заједничких одредби о Еуропском фонду за регионални развој, Еуропском социјалном фонду, Кохезијском фонду, Еуропском пољопривредном фонду за рурални развој и Еуропском фонду за поморство и рибарство и о утврђивању општих одредби о Еуропском фонду за регионални развој;
- Уредба Вијећа (ЕЗ) бр. 834/2007 од 28. јуног 2007. о еколошкој производњи и означавању еколошких производа;
- Уредба Вијећа (ЕЗ) бр. 889/2008 од 5. септембра 2008. којом се дефинишу детаљна правила за имплементацију Уредбе Вијећа (ЕЗ) бр. 834/2007 о еколошкој производњи и означавању еколошких производа с обзиром на еколошку производњу, означавање и контролу Еуропског фонда за регионални развој.

У сврху осигурања вертикалног координисања, приликом дефинисања стратешких циљева, приоритета и мјера у обзир је узет и Оквир за провођење Циљева одрживога развоја у Босни и Херцеговини (радна верзија).

1.5. Дефинисање руралних подручја

Према студији УНДП-а, „Босна и Херцеговина је једна од најруралнијих земаља Европе. Око 60 посто становништва живи у руралним подручјима, било да су она дефинисана као села или као ријетко насељене општине, и само Црна Гора, Ирска и Финска имају већи удио руралног становништва“². Постоје различити приступи дефинисању „руралног“. Поједини приступи су везани за подручје или регију, нпр. кантон, док су поједини везани за „приступ заснован на насељу“ - чиме се поједина насеља дефинишу као урбана, семиурбана, претежно рурална и изразито рурална. Међутим, треба напоменути да то нису два различита начина мјерења исте ствари, већ начини за мјерење битно различитих ствари:

„Приступ заснован на подручју“ третира све становнике слабо насељене општине као исте, било да живе на изолираном пољопривредном добру или у стану на посљедњем спрату главног града те општине. Овај приступ требао би бити у најбољој корелацији с економским факторима који дјелују на релативно широком подручју, али није добар водич за приступ појединачним домаћинствима, пољопривредном земљишту или инфраструктури, као што је водоснабдијевање или канализација³.

„Приступ заснован на насељу“ третира све становнике села и микро насеља исто, било да живе у најудаљенијем крају земље или на ободима града. То ће највјеројатније бити у корелацији с приступом земљишту, инфраструктури и локалним услугама, али није добар водич за економске факторе као што су незапосленост или нивои плата.⁴

Рурална и урбана подручја према ОЕЦД критерију

У сврху provedбе политике руралног развоја, као најчешћи међународно признат и кориштен критериј за разликовање руралних и урбаних подручја, користи се дефиниција ОЕЦД-а, који се заснива на густини насељености становништва. Овај приступ у принципу посматра мале локалне административне јединице, познате као „ЛАУ2“, а у БиХ се ова јединица обично назива "опћина". Дакле, локална административна јединица класификује се као рурална ако је њезина густина насељености мања од 150 људи по квадратном километру (1,5 људи по хектару)⁵. Иако је једноставан за примјену, овај приступ увелико зависи о величини административних јединица; на примјер, главни град сусједне Црне Горе чини око једну трећину укупног становништва земље, али опћина Подгорица је толико велика да је укупна густина насељености мања од 150 / км², па је главни град класифициран као рурално подручје. Примјена овог приступа на најновије процјене броја становника у БиХ резултира тиме да је 114 од 142 општине класификовано као "рурално" и дефинише 60% становништва које живи у руралним подручјима⁶.

ОЕЦД тро-смјерна подјела

Наредни корак у ОЕЦД-овом приступу је разматрање већих подручја познатих као јединице „НУТС2“ унутар ЕУ-ове „Номенклатуре територијалних статистичких јединица“. Као смјерница, свака јединица НУТС2 требала би садржавати 800.000 до 3 милијуна људи, иако то није увијек

² Рурални развој у Босни и Херцеговини: Мит или Реалност, стр. 11

³ Идем, стр. 37

⁴ Идем, стр. 37

⁵ Извор: [хттп://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/нутс_номенклатуре/лоцал_административе_унитс](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/нутс_номенклатуре/лоцал_административе_унитс)

⁶ Рурални развој у Босни и Херцеговини: Мит или Реалност, Прилог 2, стр.3.

строго примијењено⁷. Неке најбогије земље ЕУ-а су класификоване као руралне, што значи да рурално није аутоматски сиромашно, односно руралност није несавладива препрека за економски и хумани развој.

2. Стратешка платформа

2.1. Извод из ситуационе анализе⁸

2.2.1. Географске и демографске карактеристике

Херцеговачко-неретвански кантон је административно - територијална јединица која обухваћа средњи дио Херцеговине. Одликује га повољан геостратешко-прометни положај и природно-географске карактеристике с три климатске зоне, развијеном хидролошком мрежом и рељефно предиспонираним долинама, пољима и узвишењима. ХНК је подијељен на 7 опћина и 2 града. Град Мостар је административно управни центар и највеће и најнасељеније мјесто у ХНК-у.

ХНК броји 216.970 становника (2019.), од којих је готово половина концентрисана у Граду Мостару. Миграције становника биљеже константно исељавање из кантона и пресељење из руралних у урбана средишта. Појачано исељавање праћено је негативним природним прираштајем становништва у Кантону с растућим трендом. Резултат ових трендова биљежи смањење становништва за 4% у посљедњој деценији. Негативан природни прираштај је тренд присутан у цијелој Босни и Херцеговини, а узрочници леже у нестабилној политичкој ситуацији, тежој запошљивости младих, каснијем отпочињању самосталног живота, заснивања породице и све већег броја одлазака младих из Босне и Херцеговине.

Подручје Херцеговачко-неретванског кантона није подједнако насељено, па тако Читлук има најгушћу насељеност са 99 становника по км², а потом слиједи Чапљина са 96,9 становника по км² и Мостар са 89,4 становника по км². Остале општине су знатно рјеђе насељене (<50). Према типу насеља, подручје подручје карактерише систем села и заселака у којима живи највећи дио становништва. Изузме ли се специфичан положај Равног са 100% руралног становништва, у осталим опћинама удио руралног становништва је преко 60% (Читлук, Чапљина, Прозор-Рама, Столац), што сугерише на велику могућност руралног развоја у Кантону.

Просјечна старост становништва ХНК-а је 39 година (у руралним подручјима 39 до 43), што је повољна доб за развој пољопривреде, туризма и осталих господарских дјелатности специфичних за рурална подручја. Просјечна стопа запослености на простору ХНК-а износи 25%, с знантном разликом између опћина. Тако град Мостар има највећу (47,61%), док Равно има најмању (7,53%).

Развоју појединих култура у пољопривреди и специфичној традиционалној и културној понуди производа и услуга у туризму погодује културно-историјски развој народа. Ако погледамо етничку структуру становништва у ХНК-у, највећи удио становништва су Хрвати (53,29%), 41,44% Бошњаци, 2,9% Срби и осталих 2,38%.

Табела 1. Резиме стања развојних изазова и перспектива

Развојни проблеми	Развојне перспективе
-------------------	----------------------

⁷ Извор: [хттп://епп.еуростат.еџ.еуропа.еу/портал/паге/портал/нутс_номенцлатуре/принциплес_цхараактеристици](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/nuts_номенцлатуре/принциплес_цхараактеристици)

⁸ Пуни текст ситуационе анализе дат је у прилогу документа

Константно смањење удјела младог становништва у укупној популацији	Повећати број младог становништва кроз програм демографске (пронаталне) обнове.
Позитиван миграциони салдо усмјерен углавном према Граду Мостару	Развити програм децентрализације на подручју ХНК-а кроз друштвено-господарски развој осталих опћина.
Недостатак господарских програма који подстичу запошљавање	Повећати суфинансирање господарских пројеката из програма ЕУ.

2.1.2. Резиме стања по секторима

2.1.2.1. Резиме стања, развојних изазова и перспектива у области пољопривреде и економског развоја

Биљна производња

Воћарска производња обухвата коштичаво, јабучасто, јагодасто и језгасто воће. У сјеверним опћинама ХНК-а (Коњиц, Јабланица, Прозор-Рама) се због климатских карактеристика углавном узгајају: јабука, крушка, шљива и орах, а у субмедитеранском подручју (општине Неум, Равно, Читлук, Столац, Мостар и град Чапљина) агроеколошки услови, поред претходно поменутих врста воћа, погодни су за производњу: маслине, шипка, смокве, трешње, вишње, брескве, нектарине и кајсије. Ову производњу карактеришу велике осцилације у укупним приносима због зависности о климатским условима. Заступљена је претежно интензивна конвенционална производња, што резултира ниским квалитетом воћа. Еколошка производња у овој области је занемарива, што може имати негативне посљедице на развој агротуризма. Негативна појава је и недостатак контроле производа због чега купац није сигуран да купује еколошки производ. Иако у мањим количинама, воће с подручја Кантона се ипак извози. На подручју Коњица, Јабланице, Прозор-Рама и Мостара производи се јагодасто и бобичасто воће (јагода, малина, купина и боровница). Процењује се да је засађено око 230 ха јагодастог и бобичастог воћа. Потенцијал подручја посебно је наглашен за производњу раног воћа, медитеранских воћарских култура (смоква, маслина, шипак), што је препознато од стране пољопривредних произвођача, па је данас присутан тренд раста маслинарских површина, али и укупне производње смокава. Од 2017. године Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а уврштава подстицаје за подизање нових насада воћа у Програм подршки. Подстицана површина нових насада воћа од 7,5758 ха у 2017. години порасла је у 2018. години на 22,272 ха, а у 2019. на 28,7894 ха. Подстицана површина нових насада маслина порасла је од 2,2136 ха у 2017. години на 3,787 ха у 2018. години и достигла површину од 6,6687 ха у 2019. години.

Виноградарство је једна од најважнијих грана пољопривреде на подручју ХНК-а. Босна и Херцеговина је до 1990. године имала 5.781,00 ха под виноградима с укупно 22,50 милиона а еуропске лозе калемљене на америчку подлогу. Од укупних виноградарских површина у БиХ, на подручју виноградарског рајона "Херцеговина" било је 5.691,00 ха винограда (98,44%), а највећи дио винограда (4.274 ха) налазио се на подручју које данас припада ХНК-у. Узгајале су се углавном винске сорте (90,00%) и то 2/3 бијелих, те 1/3 црних сорти. У великом мноштву сорти квалитетом су се истицале жилавка и блатина које су дале изузетан принос и квалитет. Од пратећих сорти узгајане су крковиша и бена, смедеревка, вранац, мерлот, алицанте боусцхет, гаме бојадисер и др.

Од укупног броја хектара под винским грођем у Ф БиХ (3.400 ха), Херцеговачко-неретванском кантону припада око 2.600 ха распоређених у шест опћина. Просјечан принос винског грођа је око 20.500 тона или око 12,3 мил. литара вина. У Министарству пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а до сада је евидентирано 45 произвођача с рјешењем о заштити географског поријекла вина. Виноградарством и винарством се бави око 10.200 кућанстава, а процењује се да данас има око 400 до 450 ха столних култивара. На подручју Кантона регистровано је неколико предузећа која се баве производњом столног грођа. Новије столне сорте које су заступљене су:

вицториа, блацк магиц, мицхелле паглиери, матилда, прима, од старијих сорти узгајају се изузетно квалитетне сорте: кардинал, мушкат хамбург, афус али, италија, демир капија, ливал, а у мањој мјери бесјемене сорте као што су: султанина, рубу сеедлесс и друге.

У сјетвеној структури ораница, како по разноврсности, тако по површини традиционално доминирају повртларске културе, које заузимају око 40% укупно засијаних површина у јесењем периоду сјетве и око 80% у прољетном периоду сјетве. Зелена салата, парадајз, паприка, краставац и тиквице производе се на површини од око 500 ха. Производња је конвенционална и интензивна, а нарочито производња у заштићеним просторима. Поред производње на отвореном, на подручју Кантона производња поврћа се одвија и у заштићеним просторима (пластеници, стакленици, ниски тунели) површине око 320 ха у којима доминирају: парадајз (65%) паприка (30%), затим краставац, диња и кромпир у прољетном року (око 5%). Производња у пластеницима лоцирана је у јужном дијелу Кантона, од чега преко 80% се налази на подручју Чапљине. У сјеверном дијелу Кантона доминира сјетва повртних култура на отвореном, каснијих рокова сјетве и технолошке зрелости, а комерцијално најзначајније површине су под луком и парадајзом. Кромпир заузима готово половину површина засађених поврћем у прољетном периоду, а јужни дио Кантона карактеристише производња младог кромпира. Пласман младог кромпира 2016. године олакшан је могућношћу извоза у Републику Хрватску, након што је у јулу 2015. године Еуропска комисија пољопривредним произвођачима из БиХ одобрила извоз кромпира у земље ЕУ. Традиционални начин производње на ораницама је плодоред који се састоји од стрних житарица (пшеница, јечам, зоб, раж и пшенораж) и посних житарица (кукуруз за зрно и хељду). Производња стрних житарица углавном служи за подмиривање потреба на властитом господарству, углавном као подршка сточарској производњи, а у мањој мјери за људску исхрану. Постигнути просјечни приноси у Кантону и даље су испод генетског и производног потенцијала ових култура. Производња житарица и крмних култура има опадајући тренд код свих врста усјева, што је и разумљиво с обзиром на смањење сточног фонда, али и повећање приноса по јединици површине. Производња духана, као једине индустријске културе присутне на ораницама кантона, посљедњих је година оптерећена бројним потешкоћама. У 2013. години посљедњи откупљивач, регистрован на подручју кантона, престао је с дјелатношћу откупа и обраде сировог духана у листу. Како се ради о традиционалној култури на овим просторима, произвођачи су и даље заинтересовани за производњу духана, а према извјештајима служби за пољопривреду, површине засађене духаном посљедњих неколико година имају растући тренд.

Због поремећаја на свјетском тржишту и неконтролисаног начина производње на подручју кантона дошло је до стагнације у производњи љековитог биља и шумских производа. Откуп љековитог биља и шумских плодова такођер је недовољан и неконтролисан, а овакво стање може имати неповољне посљедице. Поједине природне популације попут шумских плодова (дивљи шипак *Луница гранатум*) су угрожене. Нагли пораст производње забиљежен је само у производњи смиља (*Хелицхрусум* сп.). У 2017. години производња смиља износила је 1.236 ха, а у 2018. години забиљежен је само мали пораст на 1 262 ха.

У Херцеговачко-неретванском кантону постоји дуга традиција узгоја украсног биља. Пољопривредни комбинат ХЕПОК је осамдесетих година прошлог вијека производио око 25 милиона цвјетова што је представљало око 12% укупне југословенске производње. Иако се данас значајан број индивидуалних пољопривредних субјеката, али и низ правних лица, бави производњом расада украсног биља, ова производња се не развија због недостатка улагања у нове технологије и непостојања озбиљног и систематичног приступа развоју овог сегмента пољопривредне производње.

Остварена вриједност биљне производње, воћа и поврћа, као најзначајније производње у 2019. години, према откупним цијенама Министарства спољне трговине и економских односа Босне и Херцеговине, износила је 132.282.949 КМ, од чега на производњу поврћа отпада 18.213,27 КМ јер су површине за производњу поврћа најмање.

Према статистичким подацима у Федерацији БиХ, као и у ХНК-у, дошло је до повећања броја пчелињих заједница, повећања производње меда по пчелињој заједници и укупних количина меда. Анализа стања у овој области показала је да пчеларство представља додатни извор прихода за већину пчелара, а мед и други производи продају се ван система. Треба истакнути да се пчелари суочавају са знатним потешкоћама, посебно када је у питању законска регулатива која се односи на градњу пунионица меда. Проблеми се јављају у пласману меда и извозу, али и у уском асортиману пчеларске производње, понуди коју треба проширити и пласману меда са географским поријеклом. Правац развоја пчеларства био би означавање и промовисање медних цеста, којима би се омогућила продаја меда и осталих пчелињих производа на кућном прагу произвођача, што би била посебно атрактивна туристичка понуда.

Анимална производња

Сточарска производња крупне и ситне стоке усмјерена је на производњу хране, док за остале сировине (кожа, вуна) не постоји организовани откуп. Посљедњих година забиљежен је тренд опадања сточног фонда. Број грла говеда и оваца се смањује, док број свиња увелико варира. У брдско-планинским просторима доминирају пашњаци и ливаде погодни за узгој стоке, док је јужни дио кантона с излазом на море погодан за производњу меда и узгој рибе, мада се у овим дијеловима узгаја већином ситна стока – овце, козе и свиње. У области сточарства по врстама производње и расном саставу најважнији су: говедарство, овчарство, козарство, свињогојство и перадарство. Сточарство представља будућност пољопривреде у ХНК-у, а увезано с осталим гранама пољопривреде покреће и остале производње, даје високовриједну храну, упошљава радну снагу током цијеле године и знатно подржава доходак пољопривредних gospodarстава. Задржан је традиционалан начин производње што може бити предност у туристичкој понуди, посебно у овчарству и козарству, гдје је начин узгоја као и технологија израде производа од млијека задржала аутохтони начин производње без већих технолошких промјена. Углавном су заступљене традиционалне фарме комбинованог типа, који укључује стадо оваца с неколико крава, модел који осигурава континуирану производњу и прераду млијека и меса, а којег оптерећује велика уситњеност посједа и недовољни земљишни капацитети за осигурање потребне количине хране у зимским мјесецима. Ова производња се углавном ослања на мала и средња gospodarства, а само у малој мјери на велике производне јединице. Екстензивна производња на уситњеним имањима (од 3 до 10 грла) не може задовољити потребе за месом и млијеком и углавном се користи за властите потребе. Посљедњих година, прије свега због увођења подстицаја на млијеко, јунице и узгој говеда у систему крава-теле, ствара се боље озрачје у пасминском саставу, квалитету и количини производа. Иако бројно стање говеда опада, количина произведеног, попут млијека, расте. Пасмински састав говеда чине хибриди које је тешко дефинисати у пасмини, осим фарме "Вита Ви" д.о.о. Чапљина која узгаја холстеин говеда и примјењива узгојно селекцијске захвате.

У пасминском саставу оваца доминира праменка са својим сојевима, који се разликују у фенотипским и производним карактеристикама сходно условима у којим се узгајају. Данас је остало свега неколико хиљада чистокрвних оваца ове пасмине, а како се ради о босанскохерцеговачкој изворној пасмини оваца, производи добијени од ове пасмине представљају аутохтоне производе који требају бити заштићени ознакама квалитета (изворност, географско поријекло и јамчени традиционални специјалитет). Узгаја се на подручјима надморске висине од 300–350 метара, и то у опћинама: Столац, Љубушки, Чапљина, Неум, Љубиње, Читлук, Широки Бријег и Груде. На сјеверним брдско - планинским предјелима општине Коњиц и општине Прозор-Рама фармери узгајају купрешки сој праменке, а у посљедње вријеме значајан је утицај крупнијег и мљечнијег влашићког соја праменке. Овчарство карактерише екстензивни начин држања оваца који је често био праћен номадском испашом. Међутим, доношењем прописа о забрани номадске испаше, овакав начин гајења оваца је сведен на минимум. Забрана номадске испаше је довела до драстичног смањења величине стада.

Већина узгајивача држи од 20–70 грла оваца. У новије вријеме поједини узгајивачи своје стадо држе на имању током цијеле године, а млијеко се користи за производњу овчјег сира у врсти херцеговачког сира из мијеха и бијелог сира у саламури. Забрану држања оваца, према традиционалном номадском начину узгоја, треба размотрити и омогућити у контролисаним условима, првенствено као агротуристички потенцијал, али и у смислу заштите традиције и културно-историјског наслеђа. Овакав начин производње, поред контроле здравља животиња и високог нивоа санитарно-хигијенских услова за прераду млијека, обезбјеђује и висок ниво готових производа у складу с еколошким захтјевима.

Подручје кантона има значајан потенцијал за узгој коза, и то у различитим системима узгоја: отвореним и полуотвореним пашњацима, узгој у шталама и комбиновани узгој. Сви наведени системи узгоја коза могу се сусрести на терену. Садашње стање у козарству карактерише велика заступљеност аутохтоне пасмине - балканска коза, као и њених хибрида са санском козом с малим генетским варијабилностима. Екстензивни начин држања у импровизованим шталама и лоша хранидба резултирају веома ниским производним карактеристикама коза. По многим зоохигијенским и хранидбеним нормативима коза је слична овци. Ова сличност довела је до све веће појаве комбинованих стада оваца и коза. Због веће млијечности коза, већи број узгајивача оваца одлучује се за узгој коза и производњу сира од мјешавине козјег и овчјег млијека. Будући да не постоји организовани откуп и продаја козјег меса и млијека, онемогућен је значајнији развој ове гране сточарства, па се козарство није знатно развијало. Посљедњих година све више узгајивача формира и савремене фарме за узгој коза, гдје се козе држе на имању већи дио године. Због изражених природних потенцијала за производњу козјег меса, млијека и производа од козјег млијека потребно је проширити садашњи постојећи организовани откуп млијека, а посебну пажњу обратити треба посветити понуди козјег меса, како на домаћем тако и на иноземноме тржишту.

Производња јаја и пилећег меса има позитивне помаке. Производња је интензивна, у затвореном простору, уз конвенционалну прехрану перади. Слободан узгој перади је на врло ниском нивоу и углавном за властите потребе.

Подручје кантона има велик потенцијал за еколошко сточарство, посебно еколошко перадарство, узгој животиња на еколошки прихватљив начин уз очување околиша и производњу високовриједних намирница за исхрану људи. Наиме, перадарство не изискује велике инвестиције и утрошак рада попут узгоја других врста животиња на еколошки прихватљив начин.

Тренутно стање у свињогојству није на задовољавајућем нивоу и не обезбјеђује довољну производњу свињског меса за домаће потребе. Углавном се месне пасмине свиња набављају из увоза или Републике Српске. Као посљедица немогућности производње јефтине хране која се користи за тов, свињогојство у кантону сконцентрисано је на мањи број фарми с 20 до 50 свиња у једном турнусу и домаћинства која узгајају до 5 свиња за властите потребе.

Према подацима из Регистра пољопривредних газдинстава, највећи број малих пољопривредних газдинстава налази се на простору општине Прозор-Рама, с тим да у Прозор-Рама постоји и фарма товних свиња "Галић цоммерце" д.о.о. Прозор-Рама, капацитета око 2.600 товљеника из увоза у једном турнусу.

Подручје кантона богато је водним ресурсима за производњу рибе. Углавном се користе водотоци који са становишта квалитета и квантитета испуњавају веома захтјевне услове за производњу салмонидних риба. Укупна површина рибогојилишта за узгој аквакултуре је цца 38.000 м², а за узгој марикултуре је цца 5.000 м². Производња морских организама састоји се углавном од морске рибе (орада и лубин) и шкољки (првенствено дагње). У погону за прераду рибе (предузеће "Жувела" Столац) обим производње није се знатно промијенио у односу на претходни период.

Разлози за неразвијеност еколошког узгоја стоке (органиског сточарства) опћенито у Ф БиХ, па и у ХНК-у су вишеструки, од комплексности сточарске производње (и у развијеним земљама биљна

еколошка производња је заступљенија од сточарске), недовољне едуцираности произвођача и потрошача, недовољне генералне развијености сточарства, па до слабе куповне моћи становништва. Пораст свијести потрошача о квалитету производа, начину држања и третирања животиња те утицају сточарства на околиш полако мијења перцепцију становништва у смјеру већег интереса за еколошке животињске производе. Стога се, уз адекватне мјере пољопривредне политике, може очекивати повећан интерес произвођача за овом врстом производње. Производна пракса знатног броја произвођача у многим је елементима блиска еколошкој производњи (начин држања и исхрана животиња, екстензивна производња), што би се уз адекватну подршку и едукацију могло усмјерити у еколошку (органску) производњу. То се прије свега односи на производњу млијека и меса преживача (захтијева нижи ниво стручног знања, мање капиталних инвестиција и лакшу набавку еколошке/органске сточне хране). Производња би се требала базирати на локалним пасминама и пасминама комбинованог типа производње. Поштујући стандарде и холистички приступ еколошке (органске) производње, било би корисно организирати интегрална еколошка (органска) gospodarства за производњу ратарских и сточарских производа. Федерацији БиХ тренутно недостаје национално акредитацијско тијело, овлаштене акредитиране лабораторије, надзорна тијела и сл., као и подстицајне мјере неопходне за омасовљење и развој еколошке (органске) производње у сточарству. Остварена вриједност у анималној производњи повећана је због виших цијена откупа у 2019. у односу на 2018. годину, иако је код неких производњи дошло до значајног смањења обима производње (млијеко, перад, свиње, мед).

Укупан приход из пољопривреде ХНК-а (2016.-2019.)

Укупно остварени приход у биљној и анималној производњи у ХНК-у у 2019. години износио је 162.353.565,00 КМ. Остварени приход приказује се као зброј вриједности биљне и анималне производње.

Резиме стања и кретања на тржишту рада

На подручју Херцеговачко-неретванског кантона просјечна стопа запослености износи 25% са израженом разликом између опћина. Највећу стопу запослености има град Мостар (47,61%), а најмању (7,53%) Равно. У опћинама Равно, Столац и Коњиц је забиљежена повећана стопа, док је у Читлуку стопа запослености смањена (око 5%) у посматраном периоду (2015.-2019.). Иако Кантон биљежи високу стопу незапослености (35% у 2019. години), забиљежено је смањење стопе у односу на 2015. годину. Повећана стопа запослености резултат је прогресивног тржишта рада које иде у правцу развоја. У 2019. години највећи број незапослених лица регистрован је у Граду Мостару (48,89%) и Коњицу (12,73%), док је најмањи регистрован у опћинама Равно и Неум, али разлог томе је величина локалних заједница. По образовној структури, највећи удио незапослених односи се на квалификоване раднике (32,95%), 31,35% незапослених има ССС, а 20,53% је неквалификованих. Просјечна плата у Кантону износи 1.011,00 КМ, док је БДП износио 12.163,12 КМ. У задњем десетљећу број пословних субјеката (физичких и правних) у Кантону повећан је за 11,1 % (2013.-2019.). Највише пословних субјеката има у Столцу (18,6), Читлуку (13,7%) и Мостару (13,2%). У Кантону евидентиран је 81 пословни субјект на 1000 становника, што је у складу са повећаним степеном развијености.

Удио пословних субјеката директно везаних за рурални сектор је мали (3,91%), што је испод просјека ЕУ-а. У протекле три анализирани године дошло је до смањења броја упослених у сектору пољопривреде, шумарства и рибарства ХНК-а са 872 (2018.) на 686. Просјечна нето плата од 829,00 КМ мања је за 14,2% од просјечне плате у свим дјелатностима (966,00 КМ). Према попису становништва из 2013. године, број домаћинстава који се баве пољопривредом је 68.166, од чега 5,59 % продаје производе на тржишту. Расту пласмана пољопривредних производа погодује повећање регистрованих ППГ-ова (68% у посљедње 4 године).

Шуме и шумовита земљишта

Према званичним податцима, шуме и шумовита земљишта заузимају 58 % површине Федерације БиХ од чега је 81,8 % у државном, а 18,2 % у приватном власништву. Проблеми због вишегодишњег правног вакуума у сектору шумарства су илегална сјеча и заузимање државног шумског земљишта, појава биљних болести које угрожавају стабилност шума и отежана успостава права служности и закупа на шумском земљишту.

Према податцима, видљиво је да производња и продаја шумских дрвних сортимената опадају у периоду 2015.-2019. година. Од укупне производње од 88.000 м³, цјепанице лишћара чине 36,36 %, док је остало претежно дрво за огрјев.

Основни проблем који терети ову област је непостојање закона који регулише област шумарства. Због непостојања Закона о шумама не могу се донијети стратешки документи из области шумарства (Шумарски програм кантона, Кантонални шумско-развојни план, Шумскогосподарске основе), а годишњи планови управљања шумама, заштита шума и финансирање у области шумарства такођер нису дефинисани. Непостојање Закона о шумама довело је до потпуне анархије у области шумарства.

Табела 2. Резиме стања развојних изазова и перспектива у области пољопривреде

Развојни проблеми	Развојне перспективе
Нерегулисано домаће тржиште пољопривредних производа	Дефинисати урод и начин његовог преузимања по најповољнијим тржишним условима.
Недостатак интервенција на тржишту пољопривредних инпута	Лакше измирење дугова пољопривредника на основу купљених инпута.
Недостатак складишних простора	Обезбједити квалитетна и функционална складишта за прихватање пољопривредних производа

2.1.2.2. Резиме стања, развојних изазова и перспектива у области руралног туризма

Висок удио руралног становништва, мања густина насељености и повољни природно-географски услови су добра основа за развој руралног туризма. Диверсификацијом руралних економских активности, пољопривредници и остало рурално становништво у задње вријеме покушавају осигурати додатне изворе прихода. Са аспекта валоризације руралних вриједности, природне и наслијеђене баштине, специфичности и аутентичног традиционалног знања видљива је потреба за развојем руралног туризма. Иако не постоје статистички податци о селективном развоју туризма (број и удјели) на који начин би се рурални туризам могао идентификовати путем развојних модела, удио у укупном броју туристичких кретања у кантону можемо посматрати као туристе у руралном простору.

Обзиром на понуду у руралним подручјима, од укупно 317.311 туристичких посјета (2019.) , претпоставља се да само једна трећина посјећује рурална подручја на бази једнодневнег излета. Од укупног броја ноћења (607.508), дио се остварује у руралним подручјима опћина Читлук и Равно. Иако се удио страних туриста у кантону посљедњих година увећао, у руралним подручјима (осим Међугорја) нису забиљежене вишедневне посјете.

Обзиром на природне специфичности и повољне климатске карактеристике, сектор туризма препознао је вриједност валоризације туризма у подручјима ван урбаних центара и у туристичкој понуди издваја специфичности руралних подручја у комбинацији с природним обиљежјима (Хутово блато, спиља Вјетреница, извор Буне, Борачко језеро, кањон Ракитнице, традиционално планинско село Лукомир, итд.), проширеном угоститељском понудом (традиционална гастрономија) и понудом попутних активности (бицикличке стазе, шетнице, планинарске стазе и сл.). Анализа туристичких посјета, базираних на природним ресурсима и у руралним подручјима, одређена је сезоншношћу, односно већином се остварује током љета. У развоју туризма Кантона утврђена је богата ресурсно атрактивна основа и висок потенцијал за развој

руралног туризма, али за потпуни развој потребно је употпунити садржаје и примијенити активности руралног модела развоја.

Табела 3. Резиме стања развојних изазова и перспектива у области руралног туризма

Развојни проблеми	Развојне перспективе
Непрепознатљивост руралног туризма као облика туризма који даје додатну вриједност туристичкој дестинацији	Системски препознати рурални туризам као алат за социјалну, господарску, еколошку и социокултурну регенерацију простора. Такођер, подстицати снажну локалну партиципацију судионика – локалних дионика у процесу планирања и имплементације пројеката.
Непостојање стручности у малим обитељским господарствима	Организовати обуку, континуирано усавршавање и едукацију за локалне дионике, предузетнике и упосленике.
Непостојање закона који третирају проблематику руралног туризма, системски развој	Успоставити систем туристичких заједница на нивоу јединица локалне самоуправе у циљу учинковитог управљања развита туризма на локалном нивоу.
Лоша или неадекватна маркетиншка активност обједињених пословних јединица (обитељских сеоских господарстава у руралном туризму) и сл.	Приступити изради/усвајању Стратешког маркетиншког плана туризма ХНК-а којим би се дефинисали главни туристички производи, тржишни сегменти, промотивне и комуникацијске активности.
Неплански развој индивидуалних понуда у сегменту руралног туризма	Позорно размотрити капацитете носивости руралне туристичке дестинације, дефинирање врсте туризма (препознатљивост појединих микро дестинација) и мјере (носивости) до које ће се развијати сваки дио регије.
Недовољна препознатљивост агротуризма	Планирати посебан развојни подстицај за развој агротуризма јер су породична пољопривредна газдинства "чуvari руралног краја".
Кратка просјечна дужина боравка туриста (2-3 дана), ХНК-а тренутно функционише као једнодневна, односно излетничка туристичка дестинација	Диверсификација туристичког дестинацијског производа, развој туризма посебних интереса, обогаћивање и подизање квалитета туристичке понуде.
Висока сезоналност туристичке потражње, концентрисаност туристичког промета током љетних мјесеци и посљедишно ниска стопа кориштености смјештајних капацитета	Развој туристичких производа и услуга који не зависе о природним и институционалним факторима као што су климатски услови, национални празници на главним емитивним тржиштима, сезона годишњих одмора и сл.; Јачање улоге Аеродрома Мостар у развоју туризма.
Неразвијен систем статистике туризма у ФБиХ и ХНК-у	Унапређење система статистике туризма на подручју ФБиХ и ХНК-а у циљу стварања квалитетне информационе подлоге за дефинисање ефективних мјера туристичке политике.
Низак квалитет и неповољна структура постојећих смјештајних капацитета у руралним подручјима	Подизање квалитета постојећих смјештајних објеката и подстицање развоја нових смјештајних објеката попут малих обитељских мотела, кућа за одмор и обитељских пољопривредна господарстава која пружају туристичке услуге.
Лоша туристичка понуда у руралном подручју	Подстицати развој угоститељско-туристичке понуде кроз развој традиционалних активности на пољопривредним господарствима (еногастрономија, производња традиционалних производа, доживљај „сеоског“ амбијента и сл.)
Недовољна атрактивност у туристичкој понуди	Осигурати понуду активности из различитих облика руралног туризма (агротуризам, екотуризам, здравствени, еногастрономски, културни и др.).

2.1.2.3. Резиме стања, развојних изазова и перспектива у области руралног околиша и инфраструктуре

У погледу просторних карактеристика, Херцеговачко-неретвански кантон, због свог положаја и велике хетерогености простора, обухвата три климатске зоне: медитеранска, субмедитеранска и планинска климатска зона. Рурална подручја ХНК-а имају висок степен биолошке и пејсажне разноликости, особито с ихтиолошког становишта, због релативно стабилних популација риба и бројних ендемских врста. Биолошка разноликост руралних подручја ХНК-а изузетно је богата орнитофауном и сисавцима, са стабилним популацијама смеђег медвједа, вука, дивокозе, обичне срне, а постоје и бројне врсте дивљачи што представља добру основу за развој ловства. Осим за даљњи развој рибарства и ловства, подручје ХНК-а, посебно његови сјеверни дијелови погодни су за одрживо кориштење шумских нуспроизвода и ту дјелатност потребно законски регулисати и унаприједити. Висок степен биолошке и пејсажне разноликости на подручју Херцеговачко-неретванског кантона условили су проглашење низа заштићених природних цјелина.

На релативно малом подручју ХНК-а евидентирано је 19 типова тала, од којих су најраспрострањеније: црница на кречњаку и доломиту – калкомеланосол (126.301 ха), смеђе тло на кречњаку и доломиту – калкамбисол (107.123 ха) и рендзине (46.116 ха). У ХНК-у већина тала (56%) има средњи садржај хумуса, док висок садржај има око 35,3% обрадивих тала. Нижи садржај хумуса евидентисан је код 8,7% обрадивих тала, а недостатак органске твари изражен је на активно обрадивим тлима у опћинама Читлук, Чапљина, Неум, Равно, Столац и у јужним дијеловима града Мостара. Највећи дио територија ХНК-а чине шумско (42,6%) и пољопривредно земљиште (42,2%), од чега највећи дио чине пашњаци (23,3%) и оринице (18,9%)⁹. У ХНК-у најзаступљенија су земљишта В, VI и VII бонитетне категорије са 89,73 %. Удио најквалитетнијег земљишта (II-IV бонитетне категорије) је 10,27%, док земљишта I бонитетне категорије недостају. Подручја са мање погодности (*Лесс Фаворед Ареа* - ЛФА) присутна су у сјеверном дијелу Кантона: дијелови опћина Коњиц, Прозор-Рама, Јабланица и дио Града Мостара који имају надморску висину већу од 800 м (ЛФА 800). Због израженог нагиба терена, подложности тла водној ерозији и планинске климе ова подручја су генерално мање погодна за пољопривредну производњу. Интензитет водне ерозије посебно је изражен у јесенском и зимском периоду, односно периоду интензивнијих падавина. Тежи облици водне ерозије на подручју ХНК-а су: браздаста, јаружана и дубинска ерозија. Обрадиве површине на подручјима преко 800 м надморске висине су ограничене на кршка поља и увале, а на подручјима с пашњацима је могућа сточарска производња. На југу кантона, као подручја мање погодности, дијелови опћина Неум и Равно могу се класификовати по критеријима надморске висине и нагиба, односно по критерију густине насељености. Поред наведеног, мање погодним подручјима могу се класификовати и земљишта која су ризична због присутности мина и неексплодираних експлозивних средстава, обзиром на ограничености за развој пољопривреде. Укупна сумњива површина под минама на подручју ХНК-а износи 101.201 км². Највеће сумњиве површине налазе се на подручју града Мостара (28,83 км²) и општине Коњиц (24,83 км²). Обзиром да Кантон има ограничене ресурсе у погледу квалитетног земљишта, потребно је оптимално, рационално и одрживо господарити овим непроцјењивим ресурсом. Иако на подручју ХНК-а нема озбиљнијег онечишћења, позорност треба посветити деградацији и деструкцији земљишта због сјече шума, одлагања отпада и урбанизације.

Захваљујући повољним климатолошким условима, а најприје природној прозрачности овог подручја, квалитет ваздуха на подручју ХНК-а је опћенито задовољавајући. Периодична онечишћења која не прелазе граничне вриједности односе се, углавном, на нешто веће концентрације лебдећих честица, душикових оксида и тропосферског озона (током сунчаног

⁹ Федерални завод за програмирање развоја, 2020.

времена), која се најчешће јављају из стационарних извора (ложишта у домаћинствима током зимских мјесеци) и мобилних извора (саобраћаја), као и током периодичних пожара.

Подручје ХНК-а је богато водним ресурсима са добро развијеном надземном и подземном хидролошком мрежом, чију окосницу чини ријека Неретва. ХНК-а има значајне изворе питке воде, чија се укупна расположива количина процјењује на 6.795 м³/с што је око 21,4% укупно расположиве воде за пиће у Федерацији БиХ. За снабдијевање водом користи се, углавном, вода доброг квалитета, из врела и извора и подземне воде, особито воде из интергрануларних средина за које је значајна способност аутопурификације (самопрочишћавања), тако да се проводи само њихова дезинфекција. Квалитет површинских вода, као и квалитет мора је задовољавајући, с високим или добрим еколошким стањем/потенцијалом водних тијела на подручју Кантона, у складу с важећом законском регулативом¹⁰. Најчешћи извори загађења вода у ХНК-у су: пољопривреда, енергетски сектор и индустрија, узгој и експлоатација шума, рурална насеља без канализационих система и градска насеља без колектора за канализационе системе. Екосистеми вода на копну, а нарочито стајаћица, угрожени су појавом еутрофикације због непланске урбанизације и неодрживе пољопривредне праксе. Према процјени ризика од еутрофикације¹¹ на подручју ХНК-а дефинисано је 10 заштићених подручја подложних еутрофикацији и осјетљивих на нитрате, са укупном површином од 23.677,53 ха. Рурална подручја имају специфичне инфраструктурне потребе, нарочито везане за развој мреже водоснабдијевања и канализационе мреже које утичу на дио руралног становништва. У погледу прикључености становништва на јавну водоводну мрежу постоје знатне разликује између јединица локалне самоуправе (ЈЛС), а проблеми снабдијевања водом израженији је у руралним подручјима, како за домаћинства, тако и за наводњавање пољопривредних површина и напајање стоке. Проблеми по питању водоснабдијевања у ХНК-у су и велики губици воде (око 49,71%). Иако се на територију ХНК-а налазе значајне пољопривредне површине и задовољавајући водни ресурси, инфраструктура за наводњавање генерално није задовољавајуће развијена, а према процјенама око 8,6% искориштеног пољопривредног земљишта се наводњава. Углавном су присутни мањи индивидуални системи који воду захваћају дијелом из бунара, а једним дијелом из водотока, која се онда отвореним каналима дистрибуише по подручју. Систем одводње отпадних вода у ХНК-у углавном је регулисан и ограничен на ужа градска средишта, а на канализациону мрежу прикључено је око 41,5 % становништва ХНК-а. Рурални дијелови Кантона углавном немају организован систем одводње и депонирања отпадних вода, већ је депонирање отпадних вода рјешено септичким јамама, које су често неадекватне према санитарно-техничким прописима. У погледу околиша и инфраструктуре, посебан проблем представља систем збрињавања отпада управљања отпадом, нарочито у руралним подручјима, у којима је покривеност услугама одвоза комуналног отпада опћенито слабија (2-3 пута тједно). Посебан проблем у ХНК-у су неуређене (илегалне, дивље) депоније отпада и збрињавање отпада из пољопривреде и шумарства. Унапређење руралног транспорта и комуникација такођер знатно доприноси развоју руралних подручја, а нарочито с аспекта боље повезаности с урбаним центрима. Кантон има заступљене различите врсте промета (аутоцесте, магистралне и регионалне цесте, ваздушни и жељезнички промет) што је компаративна предност и потенцијал за даљњи развој руралних заједница, као и производног и услужног сектора. Природни потенцијали у ХНК-у за производњу електричне енергије из обновљивих извора су значајни, а потребну пажњу у наредном периоду треба обратити добивању електричне енергије из сунца и вјетра. Биомаса је један од највећих обновљивих извора енергије, те има значајну улогу у тзв. нискоугљичној енергетској будућности. Биомаса из шумарства традиционално се користи на овим подручјима, у облику огрјевне дрвне масе или као нуспроизвод (брикетирана и пелетирана биомаса). Највеће површине шумског земљишта су

¹⁰ Одлука карактеризацији о површински и подземних вода, референтним условима и параметрима за оцјену стања вода и мониторингу вода (Службене новине Ф БиХ, бр. 1/14); Оквирна директива о водама (2000/60/ЕЗ)

¹¹Рјешење о проглашењу заштићених подручја подложних еутрофикацији и осјетљивим на нитрате у Федерацији БиХ, Федерално министарство околиша и туризма (Бр. 04-23-367/18)

на подручјима која административно припадају опћини Коњиц, граду Мостару и опћини Прозор-Рама. Укупна залиха дрвне масе процјењује се на 14.014.000 м³ или 458 ха/м³, а нешто више од половине дрвне масе (50,12%) налази се подручју општине Коњиц. С обзиром на заступљеност пољопривредне производње у ХНК-у, биомаса из пољопривреде, као извор обновљивих извора енергије, има потенцијал за развој. Овај тип биомасе може се користити за производњу биогорива или биоплина.

Табела 4. Резиме стања развојних изазова и перспектива у области руралног околиша и инфраструктуре

Развојни проблеми	Развојне перспективе
Опасности, ризици и осјетљивост подручја на посљедице климатских промјена, посебно поплава и пожара	Мјере ублажавања и прилагођавања на климатске промјене инкорпорисати у стратешке и планске документе.
Ограничене количине квалитетног земљишта за пољопривредну производњу (нема II. бонитетне категорије) и недостатак мониторинга тла	Одрживо газдарење земљиштем: смањити деградацију (ерозију) кроз одрживе пољопривредне праксе, контролисану сјечу шума и деструкцију кроз планско управљање околишем (задржати најквалитетније земљиште за пољопривредне сврхе).
Несистемска мјерења појединих компоненти околиша и непостојање јединственог информационог система за околиш на нивоу ХНК-а	Подстицати мониторинг компоненти околиша у циљу подстицања и мониторинга одрживих пољопривредних пракси, развој информационог система, односно надоградња постојећих база података (нпр. за воде - Агенција за водно подручје Јадранског мора) .
Недовољна изграђеност и/или застарјелост постојеће мреже за водоснабдијевање и одводњу отпадних вода у појединим руралним подручјима, релативно низак степен прочишћавања отпадних вода те посљедични губитци воде и бројне септичке јаме	Јачати систем водоснабдијевања и комуналне инфраструктуре у руралним подручјима; Провести евалуацију и санацију септичких јама у складу с прописаним санитарно-техничким условима; Јачати систем одводње и третмана отпадних вода и систем наводњавања пољопривредних површина.
Појава инвазивних врста негативно утиче на аутохтоне и ендемске врсте и стабилност екосистема	Инвентаризација ријетких, ендемских, осјетљивих и угрожених врста, као и алохтоних/инвазивних врста у циљу заштите аутохтоних генетских ресурса.
Постојање дивљих одлагалишта и несанитарно одлагање отпада и размјерно мали степен одвајања и рециклаже комуналног отпада	Подстицати одрживо управљање отпадом кроз повећање обухвата организованог прикупљења и одлагање отпада на санитарним депонијама и збрињавање дивљих одлагалишта отпада у складу с препорукама;
Недостатна средства за улагање у прометну инфраструктуру Недовољна искориштеност капацитета Зрачне луке Мостар	Осигурати значајнија улагања у мрежу регионалних и локалних цеста те побољшање техничких елемената истих у циљу боље повезаности промета руралних подручја с урбаним средиштима
Недовољна искориштеност природних потенцијала ХНК-а у производњи обновљивих извора енергије	Подстицати програме јачања енергетске ефикасности и кориштење ОИЕ – енергије сунца, вјетра, биомасе

2.1.3. Стање просторно-планске документације

Херцеговачко-неретвански кантон има усвојен Просторни плани ХНК-а, којег је Скупштина ХНК-а усвојила 26.2.2021. године. Поред тога, актуелан је и Просторни план ПП Хутово благо за период 2013.-2023. година. Девет локалних заједница ХНК-а има усвојене просторне планове.

2.2. SWOT анализа

На основу израђене социо-економске анализе, у наставку је дат преглед кључних фактора из унутрашње околине (снаге и слабости) и вањске околине (прилике и пријетње) који имају важан утицај на рурални развој ХНК-а. Наведени фактори су приказани према сљедећим подручјима: пољопривредна производња, рурални околиш и инфраструктура, становништво и рурални туризам.

Пољопривредна производња

Табела 5. Преглед фактора – SWOT анализа

ПРЕДНОСТИ (Стренгтс - С)	СЛАБОСТИ (Weaknesses - W)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Значајне површине необрађеног земљишта; ○ Значајни потенцијали сточарске производње; ○ Постојање традиције бављења пољопривредом; ○ Солидно познавање технологија пољопривредне производње; ○ Изузетан потенцијал за диверсификацију господарских дјелатности у руралним подручјима ○ Повећање броја и тржишног удјела великих комерцијалних произвођача ○ Изражен тренд повећања регистрованих пољопривредних gospodarстава ○ Повећање конкурентности у одређеним пољопривредним производњама (вино, бобичасто воће, рибе, поврће) ○ Јачање свијести о постојању стандарда у производњи и потреби њиховог увођења у пракси ○ Различите агроклиматске зоне које омогућавају разнолику пољопривредну производњу ○ Сачуване аутохтоне пасмине домаћих животиња и сорте воћа и грожђа. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Лош имиџ пољопривреде као дјелатности ○ Недовољно развијена и нефункционална инфраструктура за мониторинг имплементације стандарда квалитета и производње ○ Низак удио производа с додатом вриједношћу у сектору пољопривреде, посебно шумарству ○ Недовољна усаглашеност програма образовних институција и потреба тржишта рада и недостатак улагања у истраживање и развој ○ Нерегулисано тржиште ○ Технолошки застарјела опрема у примарној производњи и преради и недовољно искориштени прерађивачки капацитети ○ Недостатак капацитета за хлађење и складиштење, као и опреме за калибрацију и паковање ○ Недовољно развијена инфраструктура ○ Фрагментисана структура пољопривредних gospodarстава ○ Високи сезонски вишкови; ○ Изузетно низак удио наводњаваног пољопривредног земљишта ○ Недовољно познавање и кориштење маркетиншких метода ○ Неправилно управљање отпадом и низак ниво рециклаже отпада ○ Лоша и неадекватна организованост пољопривредних произвођача.
ПРИЛИКЕ (Оппортуниетис - О)	ПРИЈЕТЊЕ (Тхреатс –Т)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Могућност кориштења знања и потенцијала ○ Потражња за бх. производима, као и близина ЕУ тржишта ○ Трансфер знања и технологија у пољопривредној производњи ○ Интензивирање пољопривредне производње 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Лоша координираност институција у имплементацији законских прописа ○ Зависност пољопривредних произвођача о директним буџетским подршкама ○ Лоше управљање тржиштем земљишта ○ Неријешено питање реституције земљишта;

<ul style="list-style-type: none"> ○ Могућност кориштења средстава из ЕУ фондова (ИПА, ИПА ИИ, ИПАРД) ○ Растући интерес страних туриста за посјет БиХ ○ Алтернативни извори енергије. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Регионално присуство заразних болести и штеточина; ○ Негативни трендови у величини сточног фонда и засијаности ораничних површина ○ Даља фрагментација посједа ○ Елементарне непогоде ○ Политичка нестабилност која успорава процес еуропских интеграција ○ Климатске промјене.
--	--

Рурални околиш и инфраструктура

Табела 6. Преглед фактора – SWOT анализа

ПРЕДНОСТИ (Стренгхтс - С)	СЛАБОСТИ (Weaknesses - W)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Повољни агроклиматски услови ○ Велико водно богатство у контексту квантитета и квалитета водних ресурса ○ Незагађеност пољопривредног земљишта ○ Распоживост шумских ресурса ○ Изузетна биолошка разноликост и аутохтони генетски ресурси ○ Добра саобраћајна повезаност ○ Добра инфраструктура и људски ресурси савјетодавних служби што омогућује благовремену доступност информација пољопривредним произвођачима о интегрисаној заштити биља ○ Растућа свијест о предностима интегралне и органске пољопривредне производње. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Недовољно развијена инфраструктура одводње и прочишћавања отпадних вода у руралним подручјима (бројне септичке јаме) ○ Неадекватни технички елементи и неодржавање, посебице локалних цеста ○ Недовољно развијена инфраструктура за наводњавање ○ Непостојање одговарајуће легислативе из сектора шумарства, посљедична илегална сјеча и неадекватно управљање шумским ресурсима. ○ Губитак тла услјед деградације (ерозија) и деструкције ○ Смањење употребних вриједности водних ресурса усљед загађења (септичке јаме, инвазивне врсте) и периодичних појава еутрофикације; ○ Угрожавање компоненти околиша неодрживом пољопривредном праксом
ПРИЛИКЕ (Оппортуниетис - О)	ПРИЈЕТЊЕ (Тхреатс -Т)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Дobar квалитет компоненти околиша и природни потенцијали који омогућавају интегрисану и органску производњу, ○ Природни потенцијали за аквакултуру, ловство и еко-туризам ○ Улагања у обновљиве изворе енергије, ○ Усаглашавање пољопривредне праксе са захтјевима тржишта ЕУ-а. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Глобалне климатске промјене и рањивост руралних подручја према климатским екстремима и елементарним непогодама (поплаве, суше, пожари) ○ Недостатак околишне легислативе и доступности околишних индикатора ○ Неизвјесна улагања у одрживе пољопривредне праксе узроковане пандемијом ЦОВИД-19.

Становништво и рурални туризам

Табела 7. Преглед фактора – SWOT анализа

ПРЕДНОСТИ (Стренгхтс - С)	СЛАБОСТИ (Weaknesses - W)
---------------------------	---------------------------

<ul style="list-style-type: none"> ○ Већа доступност тржишта кроз повољан саобраћајни положај (градња аутоцесте) ○ Пројекти туристичке инфраструктуре (бициклическе стазе, винске цесте и др.) ○ Близина Аеродрома ○ Препозната вриједност амбијенталне архитектуре ○ Богата база природних ресурса ○ Богата рурално наслеђе (стара традиционална села) ○ Богато културно-историјско наслеђе ○ Богатство домаће традиционалне гастрономије (сир, пршут, мед итд.) ○ Угодна клима ○ Подручје са ниским нивоом загађења (зрака, воде, тла, нема буке итд.) ○ Развој кључних манифестација у руралним подручјима (ходочашћа на Блудиње, Међугорје, Храсно, Роад Трип на Блудиње, Карневал у Требижату и сл.). 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Исељавање младих из руралних средина ○ Застарјелост локалне саобраћајне и остале инфраструктуре (водоснабдијевање, струја, канализација, Интернет) ○ Недостатак система за рециклажу отпада ○ Недостатак и/или девастација саобраћајне и туристичке сигнализације ○ Неповјерење у услуге јавног пријезова ○ Недовољна валоризација природних ресурса у туристичке сврхе ○ Недовољна валоризација културно-историјског наслеђа у туристичке сврхе ○ Недовољна уређеност околиша ○ Недовољна заштита и одржавање природних и културних ресурса и атракција.
ПРИЛИКЕ (О)	ПРИЈЕТЊЕ (Т)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Природни ресурси пружају прилику за развој разнолике понуде активности ○ Могућност прекограничне и међурегионалне сарадње у развоју руралног туризма ○ Могућности бољег повезивања дестинација с развојем нових прометница ○ Добра позиција у региону ○ Опћенито повећана свијест о заштити природних и културних вриједности ○ Могућност интегритетности агрикултурног идентитета подручја у туристичку понуду ○ Могућност диверсификације понуде ○ Богатство и атрактивност домаће гастрономије и могућност брендирања гастрономских домаћих производа. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Опасност од девастације простора (непланска и илегална градња) ○ Промјена визуалног идентитета руралног простора ○ Комерцијалност на штету амбијента ○ Опасност од екстензивног и непланског кориштења природних ресурса ○ Смањена дугорочна лојалност гостију као посљедица негативног искуства мобилности унутар дестинације

2.3. Стратешко фокусирање

Херцеговачко-неретвански кантон има низ компаративних предности (разноликост, очуваност природних ресурса) које је потребно претворити у конкурентне предности као темељне предуслове за рурални развој Кантона. У ту сврху дефинисана су три стратешка правца (фокуса) на основу којих се креирају стратешки циљеви руралног развоја ХНК-а.

Стратешки фокус 1: Стабилност дохотка и повећање конкурентности у одрживој пољопривредној производњи.

Стабилност дохотка и повећање конкурентности у одрживој пољопривредној производњи, а посебно директна плаћања, требају бити заснована на примјени добре праксе, заштите околине, здравља људи, животиња и биљака и добробити животиња. Свеобухватан приступ повећат ће ефикасност производње, квалитет производа, омогућити додану вриједност и одрживо управљање земљиштем, водама и биоразноликошћу. Унапређење трансфера технологија, путем информација и едукације, на све учеснике у пољопривредној производњи омогућује смањење осјетљивости на климатске промјене и подстицање на производњу са ниским емисијама. Ширење и диверсификација тржишта, олакшавање приступа тржишту и

пољопривредном тлу, омогућит ће веће и стабилније приходе малим произвођачима, а тиме бити и подстицај за младе пољопривреднике.

Стратешки фокус 2: Одрживо управљање природним, просторним и инфраструктурним ресурсима руралних подручја

Одрживост руралних подручја важан је предуслов за развој ХНК-а. Тродимензионална структура концепта одрживог развоја подразумијева међузависност и кохерентност све три димензије одрживости: господарске, околишне и друштвене. Стога је сврха дефинисаног стратешког правца *Одрживо управљање природним и инфраструктурним ресурсима руралних подручја* подстицање привредног раста заснованог на принципима еколошке прихватљивости и друштвене одговорности. Наведено подразумијева унапређење квалитета живота руралног становништва кроз унапређење услуга и инфраструктуре, али и ефикасније кориштење, очување и заштиту природних ресурса и развој оних дјелатности које доприносе реализацији овог циља, са акцентом на тзв. „зелене“ и „плаве“ пољопривредне услуге.

Еколошки прихватљиво и одговорно управљање имплицира промовисање и унапређење добрих пољопривредних пракси које су у складу с постојећим природним ресурсима, притом водећи рачуна о очувању околишних компоненти (вода, ваздух, тло) и природних вриједности Херцеговачко-неретванског кантона (специфичних станишта, врста и пејзажа), јачању свијести о важности примјене мјера ублажавања и прилагођавања климатским промјенама и примјене еколошки прихватљивијих технологија промоцијом кориштења ОИЕ, смањењем отпада рециклажом, одрживим кориштењем вода и тла и заштитом аутохтоних генетских ресурса.

Стратешки фокус 3: Уравнотежен рурални територијални развој, унапређење услова живота и рада руралног становништва и унапређење господарског развоја кроз непољопривредне дјелатности и рурални туризам

Развој руралних подручја заснива се на кључним компонентама развоја као што су демографска обнова руралних подручја и развој пољопривредних газдинстава и пословања. На основу тога треба заснивати уравнотежен територијални развој и унапређење живота и рада руралног становништва. Останак или долазак становништва, посебно младих у рурална подручја, планира се постићи обезбјеђивањем прикладних услова за живот и рад. Стога, веома важно је обезбиједити основне инфраструктурне услове за развој насеља и упошљавање у непољопривредним занимањима, посебно у руралном туризму који подстиче развој цијелог спектра пољопривредних (храна) и непољопривредних (трговина, култура и сл.) дјелатности. Плански развој непољопривредних дјелатности у Херцеговачко-неретванском кантону подстакнут ће се уравнотежен територијални развој и одрживо кориштење природних ресурса.

2.4. Визија развоја

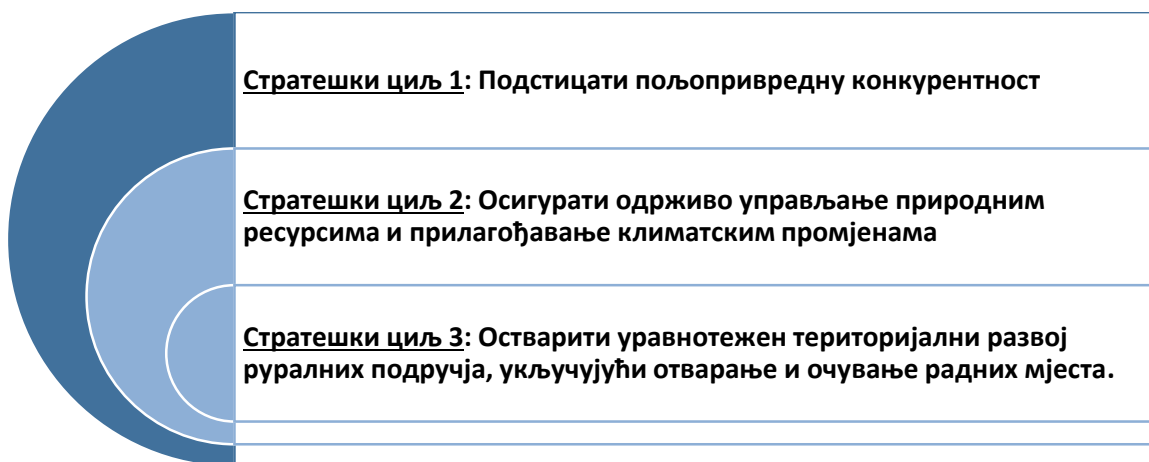
Визија руралног развоја Херцеговачко-неретванског кантона представља тежњу, дугорочну намјеру, правац дјеловања и пожељно стање руралних подручја ХНК-а у будућности. У том смислу, визија развитка руралних подручја ХНК-а је представљена као:

ВИЗИЈА: Рурална подручја су витална и АТРАКТИВНА мјеста за живот и рад, с развијеним различитим господарским могућностима у складу с локалним условима и карактеристикама. Погодна су за развој руралног туризма, гдје би се повезале различите дјелатности које спајају пољопривреду и туризам. Виталност и развој веза између села, градова и мањих приградских подручја придоније развоју привреде у цјелини. Унапређена КОНКУРЕНТНОСТ пољопривредно-прехранбених производа и квалитет живота у руралним подручјима за све друштвене групе, а нарочито младе,

уз осигурање одговарајуће заштите околиша кроз ефикасније кориштење расположивих ресурса. Рурална подручја способна су брзо се прилагодити господарским, друштвеним, културним, еколошким и технолошким промјенама и потпуно се интегрисати у ТРЖИШНО ГОСПОДАРСТВО.

2.5. Стратешки циљеви с индикаторима

Стратешки циљеви су усаглашени са стратешким и планским документима виших нивоа и Оквиром за циљеве одрживог развоја у БиХ, а у сврху реализације визије развоја, дефинисана су три стратешка циља:

Наведени стратешки циљеви усаглашени су са сљедећим развојним правцима и акцелераторима које дефинише Оквир за циљеве одрживог развоја у БиХ:

- **Правац: Паметан раст**
  - **Акцелератор:** Повећање инвестиција у инфраструктуру и припадајућим покретачима:
    - Већи удио јавних инвестиција у инфраструктури,
    - Јачање инфраструктуре у области дигиталних технологија.
  - **Акцелератор:** Зелени раст и чиста енергија и припадајућим покретачима:
    - Развој „зелених“ вјештина и послова,
    - Декарбонизација енергетског сектора.
  - **Акцелератор:** Паметно управљање природним ресурсима и околишем и припадајућим покретачима:
    - Деминирање контаминираних подручја,
    - Управљање ризицима од елементарних непогода (у смислу инфраструктурне изградње),
    - Заштита и обнова природног капитала,
    - Развити систем циркуларне економије,
    - Јачање контроле и мониторинга квалитета екосистема,
    - Одрживи туризам.
  - **Акцелератор:** Повећање улагања у инфраструктуру истраживања, развојка и иновација у јавном и приватном сектору с припадајућим покретачима:
    - Повољан амбијент за предузетништво и иновације,

- Повећање инвестиција у инфраструктуру истраживања, развоја и иновација у јавном и приватном сектору,
  - Глобални ланци вриједности.
- Акцелератор: Унапређење приступа и квалитета образовања и обуке с припадајућим покретачима:
- Стратешко улагање у истраживачко развојне активности,
  - Ефективан систем цијеложивотног учења.
- **Правац: Друштво једнаких могућности**
    - Акцелератор: Унапређење политика социјалне заштите с припадајућим покретачима:
      - Јачање инфраструктуре и компетенција пружалаца услуга кроз увођење нових модела пружања услуга,
      - Унапређење система идентификације и праћење угрожених обитељи и обитељи у ризику.

Стратешки циљ 1: Подстицати конкурентност пољопривреде

Будући рурални развој фокусиран је на очување руралних подручја уз одрживо управљање природним ресурсима, повећање и унапређење пољопривредне производње и подстицање демографског останка у руралним подручјима.

Пољопривреда као главна господарска дјелатност руралних простора има приоритет у одрживом развоју руралних подручја са свим њеним аспектима, од пословања на пољопривредном господарству до могућности и анализе свих фактора који утичу на шири пољопривредно - прехранбени сектор, укључујући пољопривредну производњу, прераду, дистрибуцију производа, тржиште и захтјеве потрошача. Због тога је неопходно поставити чврсте темеље за убрзан и ефикасан развој модерног, продуктивног, технолошки напредног, еколошки и друштвено осјетљивог економског сектора усмјереног на рјешавање социо-економских и климатских промјена. На тај начин стварају се предуслови за адекватан и просперитетан положај пољопривреде најприје у кантону и БиХ, а потом и на међународном нивоу.

Природни потенцијал подручја ХНК-а за ову производњу, уз одрживост и јачање конкурентности успоставом модела пословања, омогућит ће боље кориштење природних потенцијала као што су: агроеколошки услови, квалитет земљишта, водни ресурси, ниски трошкови рада у пољопривреди, релативно добра саобраћајна повезаност, културно-историјско наслеђе, повезаност са свим врстама туристичке понуде (агротуризам, винске цесте, цесте љековитог биља и шумских плодова, гљива итд.).

Како би се побољшали ефекти јавних издвајања за пољопривреду, будући програми подстицаја требају бити фокусирани на рјешавање најхитнијих проблема који пријете развоју овог сектора уз координираност свих предложених интервенција.

Пољопривредни сектор треба бити усмјерен на бољу комуникацију, хоризонталну и вертикално повезивање, сарадњу свих заинтересованих страна у циљу побољшања квалитета живота у руралним подручјима.

За реализацију визије руралног развоја за сектор пољопривреде, главног сектора одрживог руралног развоја, у оквиру првог циља Стратегије руралног развоја ХНК-а (СЦ 1) дефинисани су циљеви развоја пољопривреде:

1. Повећати конкурентност пољопривреде уз одрживо управљање природним ресурсима и прилагођавање климатским промјенама
2. Подићи ниво техничко-технолошке опремљености
3. Обезбиједити услове за стабилност дохотка пољопривредних произвођача, диверсификацију пољопривредне производње, унапређење живота у руралним подручјима с циљем демографске стабилности

Прогноза је направљена на основу анализе стања у сектору за период 2021.-2027. година, а подразумијева могуће промјене у кориштењу ресурса (засијане и засађене површине, број грла стокe и сл.) и промјенама у приносима као резултата техничко-технолошког напретка. Због практичности употребе Стратегије, обједињени су индикатори за поједине производње, уз издвајање најзначајнијих култура, а неке производње нису узете у разматрање због њиховог малог обима.

Процјена производње је направљена као продукт расположивих ресурса (земљишта или броја грла стокe) и интензитета производње сведене на јединицу мјере (хектар површине, родно стабло, грло стокe и сл.). Прогноза се односи на 2027. годину, односно годину када се завршава provedба Стратегије, с реалном стопом раста на вишегодишњем нивоу од 2 до 4 %.

Табела 8. Индикатори с полазним и циљним вриједностима

Индикатори	Полазна вриједност (2020.)	Циљна вриједност (2027.)
Број родних стабала воћа	2.008.600	2.289.804
Број чокота винове лозе	9.044.433	10.310.653
Број грла крупне стокe	102.130	116.428
Бруто инвестиције у основни капитал у пољопривреди	8.193.000 КМ	9.340.020 КМ

Стратешки циљ 2: Осигурати одрживо управљање природним ресурсима и прилагођавање климатским промјенама

Одрживо управљање природним ресурсима и климатским промјенама подразумијева увођење политика, програма и практичних иницијатива којима се осигурава примјена добрих пољопривредних и еколошких пракси у сврху заштите, рационалног и одрживог кориштења пољопривредног земљишта, интегрисано управљање водама које обухвата заштиту вода, унапређење водне инфраструктуре за водоснабдијевање, одводњу, прочишћавање отпадних вода у руралним подручјима инфраструктуре наводњавања с циљем повећања укупне добробити и квалитета живота заједница руралних подручја. Овај стратешки циљ такођер обухвата заштиту и одрживо управљање шумама, ширу заштиту биолошке разноликости и разноликости руралног пејзажа, смањење утицаја климатских сценарија и других природних ризика на пољопривредну производњу и јачање капацитета за управљање природним ризицима и ублажавање посљедица климатских промјена и елементарних непогода, подстицање прекограничне и међународне сарадње у области руралног развоја и унапређење одрживих пољопривредних пракси, одрживог туризма и кружне економије.

Стратешки циљ 2 - Осигурати одрживо управљање природним ресурсима и прилагођавање климатским промјенама заснива се на сљедећим претпоставкама:

- усмјеравање пажње на потребу заштите и рационалног кориштења околишних компоненти и јачање свијести о потреби очуваности и заштите околиша, посљедицама климатских промјена, промовирање кориштења обновљивих извора енергије, посебно могућност кориштења биомасе из пољопривредне производње,

- очувања и обнова пољопривредног земљишта и шумских ресурса,
- очување аутохтоних генетских ресурса, аутохтоних пасмина и сорти и биолошке разноликости овог подручја, као и вриједног пејзажа,
- смањење утицаја климатских сценарија и других природних ризика на пољопривредну производњу и јачање капацитета за управљање природним ризицима, прилагођавање и ублажавање ефеката климатских промјена и елементарних непогода;
- јачање инфраструктуре – посебно инфраструктуре водоснабдијевања, одводње отпадних вода, прочишћавање вода, наводњавање и заштита од штетног дјеловања вода, шумске и енергетске инфраструктуре у руралним подручјима;
- подстицање прекограничне и међународне сарадње у области руралног развоја и подстицање одрживих пољопривредних пракси, одрживог туризма и кружне економије.

Табела 9. Индикатори с полазним и циљним вриједностима

Индикатори	Полазна вриједност (2020.)	Циљна вриједност (2027.)
Степен прикључености на систем одводње отпадних вода (%)	41,50%	50%
Покривеност услугама одвоза комуналног отпада (%)	82%	90%
Број нових програма подстицања одрживог кориштења природних вриједности	0	30

Стратешки циљ 3: Постићи уравнотежен територијални развој руралних подручја, укључујући стварање и очување радних мјеста

Савремена демографска кретања показују опћи тренд иселјавања из руралних подручја БиХ, а тако и из удаљених руралних подручја Херцеговачко-неретванског кантона. Овај тренд подстакнут је разликама у доступности опћих услуга и основних инфраструктурних потреба за опстанак у руралним подручјима. Ограничен приступ јавним услугама директно утиче на неуравнотежен господарски, друштвени и територијални развој. Због тога је приоритет инвестирати у стварање предуслова живота и рада руралног становништва и побољшање њихове територијалне повезаности.

Такођер, потребно је створити предуслове за диверсификацију активности, односно увођење система прераде пољопривредних производа и добивање производа с већом доданом вриједности. Ову активност прати стварање предуслова за развој агротуризма и осталих могућих врста туризма у руралним подручјима. Туризам у руралним подручјима подстиче развој цијелог спектра дјелатности (пољопривредних производа, хране, услуга, традиционалних производа и сл.) уз додатно запошљавање становништва и најважнији је тип развоја непољопривредне дјелатности.

За остварење визије развоја и стабилности руралних подручја с одрживим удјелом становништва и додатним непољопривредним дјелатностима као предуслова повезивања различитих господарских сектора у оквиру трећег циља Стратегије руралног развитка ХНК-а, дефинисани су циљеви руралног развоја на подручју ХНК-а:

- Стварање предуслова за квалитетан живот и рад који ће обезбиједити опстанак и развој руралног становништва,
- Територијална повезаност и уравнотежен развој руралних подручја у односу на остатак кантона,

- Развој непољопривредних дјелатности с акцентом на развој свих могућих типова туризма,
- Сарадња и регионално умрежавање кроз заједничке пројекте (облици међународне сарадње кроз пројекте).

Табела 10. Индикатори с полазним и циљним вриједностима

<i>Индикатори</i>	<i>Полазна вриједност (2020.)</i>	<i>Циљна вриједност (2027.)</i>
Пораст руралног становништва (%)	0	30%
Број изграђених и реконструисаних објеката јавне инфраструктуре	0	20
Удио (%) газдинстава с диверсифицираним изворима прихода	10%	40%
Број ППГ-а који имају развијене туристичке садржаје	0	80
Број међународних пројеката који обухватају рурална подручја ХНК-а	0	20

3. Приоритети и мјере с индикаторима

Приоритети и мјере за стратешки циљ 1

Приоритет 1.1. Подршка пољопривредној производњи, новим технологијама и иновацијама

Подршка пољопривредној производњи омогућава бројне инвестиције у примарну пољопривреду и обухвата највећи дио новчане подршке пољопривредним произвођачима, а реализује се у облику директних плаћања, подстиче повећање обима производње, повећање конкурентности и повећање обрадивих површина. У складу с правилима ЕУ-а, активности требају бити усмјерене на постепено напуштање директне везе између потпоре и примарне производње и поступни прелазак на плаћања по јединици (ха, грло стоке) чиме се обезбјеђује и повећава сигурност и стабилност дохотка, сигурност пословања и изједначавање услова пословања домаћих у односу на произвођаче из окружења. Увођење директних плаћања по јединици површине има за циљ и постепено прилагођавање и усклађивање аграрне политике у ФБиХ са ЗПП-ом. Промјеном начина подршке се постиже оптималније кориштење пољопривредног земљишта, усклађује се потражња на тржишту, нема фаворизирања појединих подсектора.

Остварење приоритета ће се пратити преко индикатора излазних резултата са полазним и циљним вриједностима.

Табела 11. Преглед индикатора излазних резултата с полазним и циљним вриједностима

Индикатори излазних резултата	Полазна вриједност (2020)	Циљна вриједност (2027)
Број директних плаћања за модернизацију опреме у анималној производњи	0	70
Број директних плаћања по јединици површине	0	70
Број директних плаћања за модернизацију опреме у биљној производњи на ППГ/ОПГ	1	70

Веза са стратешким циљем	1. ПОДСТИЦАТИ КОНКУРЕНТНОСТ ПОЉОПРИВРЕДЕ		
Приоритет	1.1. Подршка пољопривредној производњи, новим технологијама и иновацијама		
Назив мјере	1.1.1. Подршка за улагања у пољопривредна gospodarства		
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Мјера обухвата: директна плаћања за биљну, анималну и производњу рибе кроз подршку улагања за инфраструктуру и опрему за наводњавање, складиштење, класирање и паковање, дораду и прераду пољопривредних производа, подршку за улагања у збрињавање, руковање и кориштење стајског гнојива, промоцију домаћих производа и прерађевина. Подршку за реструктурисање и модернизацију биљне производње (воће, поврће, ратарске културе, микро биљке, цвијеће, љековито и зачинско биље, садни материјал) омогућава позитиван утицај на околиш кроз подршку зелених технологија и пракси уз рационално кориштење гнојива и пестицида.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - подршке улагању у инфраструктуру и опрему ППГ/ОПГ, - подршке улагањима у подизање конкурентности биљне и анималне производње, - подстицање партнерстава између произвођача и купаца у кратким ланцима опскрбе храном (КЛОХ). 		
Стратешки пројект	Повећање стандарда пољопривредних произвођача кроз директна плаћања		
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Повећање броја ППГ-ова изнад 3,00 ха	594	836
	Смањење броја ППГ-ова до 3,00 ха	5.497	3.907
	Број подржаних КЛОХ	0	28
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Повећање број корисника мјере, повећање производње и вриједности производње, посебно еколошке и интегралне, повећање бруто додане вриједности (БДВ) пољопривредне производње (у КМ).		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	1.800.000,00 КМ / година Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 60 %, Виши нивои власти: 10%, ЈЛС: 10%, Донације: 20%		
Период имплементације мјере	2021-2027.		
Институција одговорна за координисање имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		

Циљане групе	Физичка и правна лица регистрована у Регистар пољопривредних газдинстава (РПГ) и Регистар клијената (РК)
--------------	--

Веза са стратешким циљем	1. ПОДСТИЦАТИ КОНКУРЕНТНОСТ ПОЉОПРИВРЕДЕ		
Приоритет	1.1. Подршка пољопривредној производњи, новим технологијама и иновацијама		
Назив мјере	1.1.2. Подршка примарној и прерађивачкој производњи		
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Због ниског нивоа продуктивности и конкурентности у сектору пољопривреде и прехранбене индустрије, неопходна су нова улагања у изградњу и модернизацију објеката прерађивачких капацитета, набаву нове механизације, уређење пољопривредног земљишта и подизање вишегодишњих насада, улагања у проширење сточног фонда, производњу рибе и др..</p> <p>Повећање износа и осигурање грантова позитивно утиче на мотивираност пољопривредних произвођача за проширење производње и додатна улагања. Подршку везати за јединицу мјере (ха, условно грло), осим у оним производњама које се истичу по свом значају, инвестицијске подршке које се заснивају на уговореном откупу домаћих сировина пољопривредног поријекла.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - директна плаћања у биљној производњи (по ха), - подршка улагањима у нове насаде воћа, грожђа и маслина, - производно везана плаћања (по кг, литру), - директна плаћања у анималној производњи (по грлу), - подршка производњи сјеменског и садног материјала, - подршка за пчеларе, - подршка еколошкој (органиској) пољопривреди. <p><u>Активности мјере укључују и капитална улагања:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - набавка механизације (трактор и прикључци), - паметна пољопривреда (Смарт агркултуре) - дигитална пољопривреда - иновације. 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Површине нових насада (у ха)	83.229	91.552
	Број подршки за паметну пољопривреду	0	7
	Износ плаћања за анималну производњу (КМ)	30.052.403	42.286.748
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Изградња и модернизација прерађивачких објеката, повећан број засијаних хектара, повећан број грла стоке за која је исплаћена премија, повећане количине и вриједности откупљених премиум производа.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	2.400.000,00 КМ / година Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 70 %, Виши нивои власти: 10%, ЈЛС: 10%, Донације: 10%		
Период имплементације мјере	2021-2027.		
Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		

Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а
Циљане групе	Физичка и правна лица регистрована у Регистар пољопривредних газдинстава (РПГ) и Регистар клијената (РК)

Приоритет 1.2. Пласман пољопривредних производа

Због уситњености посједа, а и производње и прераде, трошкови промета пољопривредним производима су високи, а трговачке мреже остварују највеће користи од продаје пољопривредних производа. Снабдијевање пољопривредника потребним производним инпутима такођер је отежано, а недостатак складишних капацитета додатно снижава приходе пољопривредних произвођача због наглашеног сезонског карактера понуде. Негативан однос према удрузи условљен је историјским наслеђем, неефикасним царинама, скупим транспортом и другим проблемима који отежавају пласман пољопривредних производа. Производња за познатог купца готово и не постоји, а откупна мрежа је недовољно развијена (изузев млијека). Производи се продају по сезонским цијенама да би се покрили трошкови производње. Тржишна инфраструктура је недовољно развијена, а повезивање произвођача с тржиштем, уз програме интервенција, може стабилизovati доходак пољопривредника, што је приоритетни задатак сектора, а и укупног одрживог руралног развоја.

Остварење приоритета пратит ће се кроз индикаторе излазних резултата с полазним и циљним вриједностима.

Табела 12. Преглед индикатора излазних резултата с полазним и циљним вриједностима

Индикатори излазних резултата	Полазна вриједност (2020.)	Циљна вриједност (2027.)
Број подржаних откупних центара	0	2
БДП (у КМ)	12.163,12	13.865,96
Број корисника подршке у откупу еколошких производа	0	28

Веза са стратешким циљем	1. ПОДСТИЦАТИ КОНКУРЕНТНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДЕ
Приоритет	1.2. Пласман пољопривредних производа
Назив мјере	1.2.1. Развој савремених откупних центара
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	Тржишна инфраструктуру је недовољна развијена и неорганизирана, што се посебно односи на систем откупа, али и друге облике тржишног пословања (бурзе и сл.). Боља тржишна инфраструктура унапређује: повезаност пољопривредних произвођача с тржиштем и програмима који су усмјерени на тржишне интервенције; снижава сезонска колебања цијена пољопривредних производа; стабилизује доходак пољопривредника; унапређује стварање пољопривредних задруга у власништву пољопривредника с циљем пласирања производа; смањују се негативни утицаји уситњености посједа и повећава се конкурентност домаће пољопривредне производње; боље снабдијевање инпутима за пољопривредну производњу; подстиче производњу домаћих инпута сјемена и садног материјала; унапређује и јача тржишну моћ у преговорима с иностранним купцима; повећава профит премошћивањем посредника; помаже развоју страног тржишта расподјелом трошкова међу члановима и управљању ризицима повезаних с међународном трговином. Јачање идентитета производа, увођење стандарда квалитета, здравствене исправности хране, повезивање произвођача, трговаца, прерађивачких погона, па и крајњих потрошача (задруге за пласман производа, трговачки центри,

	<p>директна продаја) изузетно ће придонијети ширењу и препознатљивости домаћих производа на домаћем и међународном тржишту. Мјера укључује и подршку међусобном повезивању пољопривредних произвођача, купаца и јачање ових веза, сертификарање производа, јачање контроле квалитета и сигурности, посебно производа еколошке пољопривреде, јачање инспекцијске инфраструктуре за provedбу контроле, јачање механизма за имплементацију прописа о добробити животиња.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - подршка изградњи и развоју савремених откупних и логистичких центара, - подршка оснивању и функционисању пољопривредних и прехрамбено-прерађивачких задруга, - опремање лабораторија за контролу квалитета и здравствене исправности производа, - подршка откупним центрима кроз подршку за развој маркетиншких активности, - подршка судјеловању на међународним сајмовима и изложбама, - подршка развоју дигиталне тржнице (е-тржница), - подршка развоју остале тржишне инфраструктуре. 		
Стратешки пројект	Подршка изградњи савремених откупних и логистичких центара		
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број формисаних задруга за пласман производа	5	8
	Број пројеката за развој маркетиншких активности	0	14
	Успостава дигиталне тржнице (е-тржница)	не	1
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Ублажавање сезонских колебања цијена пољопривредних производа, стабилизација дохотка пољопривредника, олакшан пласман производа, јачање знања о значају успоставе задруга и откупних центара.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	1.000.000,00 КМ (И година); 950.000 (ИИ, ИИИ година) Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 70 %, Виши нивои власти: 10%, ЈЛС: 10%, Донације:10%		
Период имплементације мјере	2021-2027.		
Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Циљане групе	Физичка и правна лица регистрована у РПГ/РК		

Веза са стратешким циљем	1. ПОДСТИЦАТИ КОНКУРЕНТНОСТ ПОЉОПРИВРЕДЕ
Приоритет	1.2. Пласман пољопривредних производа
Назив мјере	1.2.2. Подршка откупљивачима
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	Вертикално повезивање у ланцу снабдијевања и ланцу вриједности доприносе мјерама унапређења нивоа уговарања и подстицања изградње дугорочних тржишних веза кроз подршку откупу и преради производа од домаћих произвођача, подршку организовања задруга и удружења и јачање њихове улоге у ланцу и подршку удруживању у кластере као вишем нивоу хоризонталног и вертикалног повезивања којим се реализују шире тржишне предности.

	<p>Мјера обухвата подршке за еколошка пољопривредна gospodarства, обезбјеђивање олакшица при пласману еколошки произведених прехранбених производа, субвенционисање производа који подржавају биолошку разноликост пољопривреде, а нису изразито економски исплативи.</p> <p>Финансијске потребе еколошких произвођача треба посматрати кроз почетне трошкове преласка на еколошку пољопривреду, трошкова производње и очекиване приходе, као и кроз њихов позитивни допринос опћем добру (заштита околине и квалитет тла).</p> <p>Такођер обухвата индиректне подршке, попут повољних камата на кредите, пореске олакшице и изузећа од улагања у еколошку пољопривреду.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - подршке откупу домаћих биљних и анималних производа - подршке откупу еколошких производа - подршке вертикалном повезивању у откупу пољопривредних производа - подршке за кредитирање и допунска плаћања за еколошку производњу - подршке за дораду и прераду домаћих пољопривредних производа - подршке за производњу која подржава биолошку разноликост пољопривреде 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број подржаних корисника у откупу домаћих производа	0	21
	Број корисника подршке у вертикалном повезивању за откуп пољопривредних производа	0	28
	Број корисника подршке за сертификарање еколошке (органике) производње	0	7
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Унапређење вертикалног повезивања у сектору, организовања произвођача, еколошкој производњи, јачања идентитета производа.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	500.000,00 КМ / година Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 60 %, Виши нивои власти:10%, ЈЛС:10%, Донације: 20%		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координираност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Циљане групе	Физичка и правна лица регистрована у РПГ/РК		

Веза са стратешким циљем	1. ПОДСТИЦАТИ КОНКУРЕНТНОСТ ПОЉОПРИВРЕДЕ
Приоритет	1.2. Пласман пољопривредних производа
Назив мјере	1.2.3. Увођење стандарда и ознака квалитете
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	Мјера обухвата јачање институционалних капацитета и поступака везаних за контролисање квалитете и сигурности хране; регулирање политике квалитета пољопривредних производа и хране кроз тржишне стандарде (ГЛОБАЛГАП, ГРАСП, ГМП) и системе квалитета попут ХАЦЦП-а, интегрална производња,

	<p>еколошка (органиска) производња, али и ознаке географског поријекла (ПГИ), заштићене ознаке подријетла (ПДО), загарантирано традиционални специјалитет (ТСГ) и остале схеме квалитета с постепеним усаглашавањем са ЕУ законодавством.</p> <p>Активности мјере укључују:</p> <ul style="list-style-type: none"> - подршке провођењу контроле пољопривредних производа - удруживање произвођача због олакшаног сертификавања - идентификација традиционалних производа, сорти, пасмина - подршка сертификавању у еколошкој (органиској) производњи - подршка означавању (ознаке географског поријекла, заштићене ознаке подријетла и загарантирано традиционални специјалитет) - подршка интегралној пољопривредној производњи 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број подршке за провођење контроле пољопривредних производа	1	4
	Број подржаних удружења произвођача због олакшаног сертификавања	0	7
	Број допунских плаћања за еколошку производњу	0	28
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Развојни учинак огледа се у постизању додане вриједности производа и побољшању њихових тржишних могућности, како на домаћем и међународном тржишту тако и у туристичкој понуди.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	<p>250.000,00 КМ / година</p> <p>Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 45 %, Виши нивои власти: 15%, ЈЛС: 20%, Донације: 20%</p>		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Циљане групе	Физичка и правна лица регистрована у РПГ/РК		

* ГЛОБАЛГАП - Добра пољопривредна пракса

** ГРАСП – ГЛОБАЛГАП Процјена ризика у друштвеној пракси

*** ГМП - Добра производна пракса

**** ХАЦЦП - Анализа опасности и критична контролна тачка

Приоритет 1.3. Јачање система стручних и савјетодавних служби

Јачање система стручних и савјетодавних служби подразумејева јачање кадровских и материјалних капацитета. Кадровско јачање обухвата сертификавање и успостављање обавезног контуираног образовања пољопривредних савјетодаваоца у циљу унапређења знања и вјештина. Приоритетом се жели постићи вертикална повезаност свих јавних пољопривредних савјетодавних служби и њихово повезивање са научноистраживачким институцијама у циљу мониторинга и имплементације научних иновација (нарочито иновација у технолошким процесима за примарну производњу), усмјеравање будућих истраживања у складу с потребама пољопривредних произвођача као и даљи развој и дигитализација службе у циљу бољег протока информација, посебно за заштиту здравља животиња, сјемена и садног материјала,

фитофармацеутских средстава и минералних ђубрива. Надаље, треба унаприједити проток информација везаних за примјену добре пољопривредне праксе, стандарда, стандарда интегралне производње, информација везаних за контролу потенцијалних биолошких, хемијских и физичких тачака опасности којима су изложене сировине, полупроизводи и готови производи током производње и дистрибуције и унаприједити добровољне стандарде (халал, кошер итд.).

Остварење приоритета пратит ће се кроз индикаторе излазних резултата с полазним и циљним вриједностима.

Табела 13. Преглед индикатора излазних резултата с полазним и циљним вриједностима

<i>Индикатори излазних резултата</i>	<i>Полазна вриједност (2020.)</i>	<i>Циљна вриједност (2027.)</i>
Број пројеката везаних уз информирање о стандардима у интегралној производњи	0	7
Број подржаних пројеката опремања савјетодавних служби за вертикално повезивање	0	7
Пројекти континуиране едукације савјетника	0	14

Веза са стратешким циљем	1. ПОДСТИЦАТИ КОНКУРЕНТНОСТ ПОЉОПРИВРЕДЕ
Приоритет	1.3. Јачање система стручних и савјетодавних служби
Назив мјере	1.3.1. Пружање савјетодавних услуга, подршка јавним и приватним савјетодавним услугама у пољопривреди
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Мјера обухвата: шира подручја савјетовања, попут климатских промјена, смањења ризика и прилогођавања, усмјерена на пољопривреднике, мале и средње подузетнике у пољопривредном, пољопривредно-прехрамбеном и непољопривредном сектору; упућивање на најновије технике и технологије и регулаторне захтјеве у сектору; пружање услуга у примјени добре пољопривредне праксе, ГЛОБАЛ Г.А.П. стандарда, стандарда интегралне производње, односно интегрисане заштите биља од болести и штеточина, ИПМ, ХАЦЦП стандарда; контролу потенцијалних биолошких, хемијских и физичких тачака опасности којима су изложене сировине, полупроизводи и готови производи током производње и дистрибуције, добровољни стандарди (халал, кошер итд.); подстицање пољопривредних произвођача и/или прерађивача да уведу и усвоје један или више стандарда за унапређење своју продуктивности и цјелокупног стандарда квалитета.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - демонстративне активности, - савјетовање о модернизацији и повећању конкурентности пољопривредних gospodarстава, - савјетовање младих пољопривредника, - финансирање програма развоја стручне службе (годишњи програм рада и верификација резултата), - финансирање образовних програма и едукације жена и младих за менаџерска, лидерска и подузетничка знања и вјештине (ИЦТ системи, нове технологије, креативне индустрије, примјена иновација, кластер менаџмент итд.),

	<ul style="list-style-type: none"> - организовање едукација за представнике руралних подручја с циљем јачања капацитета кориштења ЕУ фондова, - посебним промотивним активностима повећати свијест пољопривредника, прерађивача, актера у руралном развоју и туристичких дјелатника о могућностима добијања бесповратних средстава за пољопривреду, производњу хране, рурални развој и туризам, - подршка кроз суфинасирање консултантских услуга у припреми пројеката. 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне Вриједности	Циљне вриједности
	Број савјетовања младих пољопривредника	0	28
	Број подржаних програма за јачање капацитета кориштења ЕУ фондова	0	14
	Број пројеката за јачање свијести о могућности кориштења бесповратних средстава за пољопривреду, производњу хране, рурални развој и туризам	0	28
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Подршка развоју одрживог интегралног модела јавних и приватних савјетодавних служби уз континуирану едукацију савјетодавалаца и тренера за савјетовање о економском развоју свих подсектора активних у пољопривреди и руралном развоју с акцентом на постепено испуњавање релевантних међународних, локалних и ЕУ стандарда квалитете.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	605.000,00 КМ / година Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 45 %, Виши нивои власти: 10%, ЈЛС: 25%, Донације:20%		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координираност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Циљане групе	Јавне и приватне савјетодавне службе		

Веа са стратешким циљем	1. ПОДСТИЦАТИ КОНКУРЕНТНОСТ ПОЉОПРИВРЕДЕ
Приоритет	1.3. Јачање система стручних и савјетодавних служби
Назив мјере	1.3.2. Развој и јачање сустава истраживања у пољопривреди (научно-истраживачке и стручне институције)
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	Развој и јачање повезаности научно– истраживачких и стручних институција обухвата: допринос борби против климатских промјена; одрживо управљање шумама, укључујући обнову деградираних шумских састојине и пренамјену шума,

	<p>допринеси повећању њихове отпорности и еколошке вриједности; повећање додане вриједност пољопривредне производње; подстицање производних пракси које нису штетне за околину; усклађивање производње с агроеколошким подручјима; усклађивање пољопривредно – прехранбеног сектора са захтјевима тржишта; подизање квалитета прехранбених производа, унапређење интервенције у руралном подручју; иницирање увођења нових технологија и иновација у производњу; унапређење приступа истраживању, развоју, кориштење знања и технологија у пољопривредном сектору.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - подршка сарадњи научно-истраживачких и стручних институција - подршка трансферу знања и информација, едукација, сарадња на пројектима, програмима, инвестицијама и сл. - подршка истраживањима везана за органску производњу, технолошки развој, рурални развој и сл. - сарадња на међууниверзитетским пројектима (Агромедитерански факултет, Универзитет „Џемал Биједић“ и Агрономски и прехранбено-технолошки факултет, Свеучилиште у Мостару) - дефинисање приоритетних подручја истраживања за ХНК-а 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне Вриједности	Циљне вриједности
	Број подршка размјени знања и информација	0	2
	Број подржаних сарадњи на међууниверзитетским пројектима (Агромедитерански факултет, Универзитет „Џемал Биједић“ и Агрономски и прехранбено-технолошки факултет, Свеучилиште у Мостару)	0	7
	Број подршки истраживањима везана за органску производњу	0	14
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Мјера допринеси борби против климатских промјена, већем квалитету производа и одрживом управљању у руралним просторима.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	210.000,00 КМ / година Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50 %, Виши нивои власти: 10%, ЈЛС: 20%, Донације: 20%		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Циљане групе	Јавне и приватне савјетодавне службе		

Приоритет 1.4. Подршка системима и услугама у ветеринарској и фитосанитарној области

Подручје ветеринарства, сигурности хране и фитосанитарна област одлучујући су фактори за одрживи привредни и социјално пољопривредни сектор. Привредни раст, извозна оријентација и стварање нових радних мјеста могући су даљим развојем институционалних и административних капацитета у овим областима. Иако се правни оквир стално унапређује, имплементацију постојећих прописа потребно је додатно ојачати, ускладити и усвојити како би се у потпуности ускладили са ацџис-ем.¹²

Остварење приоритета пратити ће се кроз индикаторе излазних резултата с полазним и циљним вриједностима.

Табела 14. Преглед индикатора излазних резултата с полазним и циљним вриједностима

Индикатори излазних резултата	Полазна вриједност (2020.)	Циљна вриједност (2027.)
Број обучених инспектора	0	35
Број корисника подршке за акредитацију поступака и стандарда за контролу	0	2
Број корисника подршке за изградњу институција за контролу	0	2

Веза са стратешким циљем	1. ПОДСТИЦАТИ КОНКУРЕНТНОСТ ПОЉОПРИВРЕДЕ
Приоритет	1.4. Подршка системима и услугама у ветеринарској и фитосанитарној области
Назив мјере	1.4.1. Јачање капацитета надлежних тијела и инспекција за ветеринарско и фитосанитарно подручје, у складу са захтјевима ЕУ-а, најбољим праксама и дефинисаним уставним надлежностима
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Мјера подразумијева:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Оспособљавање процедура и изградња институција, лабораторија и успостављање контролних тијела у систему сигурности намирница, као и подршке у погледу суфинансирања трошкова увођења стандарда на нивоу привреде или нивоу прерађивача. - Јачање капацитета фитосанитарних лабораторија за акредитацију методологије детерминисања и идентификације штетних организама, сертификавање сјемена и садног материјала, испитивање квалитета средстава за заштиту биља и испитивање квалитета минералних ђубрива. - Увођење земљишна политике: надзор над земљишним ресурсима и управљање процесима унапређења плодности, контрола воде и ваздуха, ризика од ерозија, загађења тла, ревитализација пашњака и природних ливада, очување генетских ресурса, ген банке за биљне и сточарске ресурсе, јачање јавних и приватних савјетодавних служби у пољопривреди и доступност регистра субјеката који производе храну суштински је важно за гаранцију ефикасности контрола. <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - јачање ланца знања кроз континуирану едукацију, - јачање ланца знања на релацији наука – пољопривредник, - подршка изградњи капацитета институција за контролу, акредитацију поступака и стандарда, опремање лабораторија, - подршка обезбјеђивању редовних и квалитетних санитарних и фитосанитарних услуга, - јачање јавних услуга које пољопривредник није у могућности платити властитим средствима, - подршка очувању генетских банака биљних и сточарских ресурса.

¹² Правна стечевина

Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број корисника подршки за континуирану едукацију	0	2
	Број корисника подршки за успоставу редовних и квалитетних фитосанитарних услуга	0	5
	Број корисника подршки за очување ген банки биљних и сточарских ресурса	0	1
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Допринос мјере се огледа у изградњи капацитета институција, лабораторија и успостављању контролних тијела у систему сигурности намирница и увођењу стандарда, а тиме и у бољем квалитету производа. Такођер доприноси јачању контроле производних процеса у циљу заштите околиша, надзора над земљишним ресурсима и управљању процесима унапређења плодности.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	230.000,00 КМ / година Буџет ХНК-а: 40 %, Виши нивои власти:20%, ЈЛС:20%, Донације: 20%		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Циљане групе	Институције и контролни органи, лабораторије		

Веза са стратешким циљем	1. ПОДСТИЦАТИ КОНКУРЕНТНОСТ ПОЉОПРИВРЕДЕ
Приоритет	1.4. Подршка системима и услугама у ветеринарској и фитосанитарној области
Назив мјере	1.4.2. Унапређење система идентификације животиња и система контроле кретања у складу са уставним надлежностима
Опис мјере са оквирним подручјима дјеловања	<p>Мјера обухвата: идентификацију и контролу кретања животиња због припреме и имплементације мјера за контролу заразних болести животиња; припрему и успостављање система за додјелу здравственог статуса суштава; планирање и имплементацију активности за усклађивање система са захтјевима ФВО-а за млијеко; израда детаљних планова контроле болести; јачање капацитета задужених за добробит животиња да би се обезбиједила сигурност хране животињског поријекла и створили услови за извоз живих животиња и производа животињског поријекла из БиХ; јачање сектора пољопривреде у области сточарства и одржавање конкурентности; посебно снажну контрола и евиденција прекограничних појава егзотичних болести животиња и усаглашавање свих активности и прописа са захтјевима ЕУ-а.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - хармонизацију ветеринарских, узгојно-селекцијских и фитосанитарних законодавних пракси с Еуропском Унијом, - јачање капацитета надлежних тијела и инспекција за ветеринарско и фитосанитарно подручје према захтјевима ЕУ-а и добрим праксама, - јачање система идентификације животиња и система контроле кретања у складу с уставним надлежностима, - јачање система службених контрола надлежних ветеринарских тијела, узгојно-селекцијске службе, сигурност хране и фитосанитарне области у складу с уставним надлежностима

	<ul style="list-style-type: none"> - јачање капацитета надлежних институција за управљање кризним ситуацијама (болести животиња или биљака/хитни случајеви), израда планова за непредвиђене ситуације у складу с уставним надлежностима, - увођење и унапређење информационих технологија у системима за прикупљање података у ветеринарској, узгојно-селекцијској служби и фитосанитарној области у складу с уставним надлежностима , - израда и провођење програма подршке производњи висококвалитетног сјемена и садног материјала у складу с уставним надлежностима, - израда и provedба програма подршке за заштиту здравља биља, кориштење и примјену производа за заштиту биља. 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број усвојених планова, програма, законских и подзаконских аката усклађених са захтјевима ЕУ-а	-	14
	Број пројеката за јачање капацитета институција за управљање кризним ситуацијама	0	7
	Број подржаних корисника произвођача садног материјала	2	6
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	<p>Мјера доприноси јачању и изградњи институционалних и административних капацитета у области сигурности хране и ветеринарској, узгојно-селекцијској и фитосанитарној области, даљњем унапређењу законског оквира ове области, посебице у смислу provedбе и усклађивања с прописима ЕУ-а, јачање квалитете пољопривредних производа, као и садног и сјеменског материјала, контрола средстава за заштиту биља и мјере заштите здравља и добробити животиња. Развојни ефекат мјере огледа се у успостави интегралног управљања штетницима у интегралној производњи (обвеза од 2014. године у ЕУ) што побољшава квалитет производа.</p> <p>Мјера такођер доприноси јачању информационих технологија у прикупљању и протоку података, размјени података између институција на различитим нивоима власти.</p>		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	<p>400.000,00 КМ / година Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 30 %, Виши нивои власти: 30%, ЈЛС: 20%, Донације: 20%</p>		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координираност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Циљане групе	Физичка и правна лица регистрована у РПГ/РК, лабораторије, надлежна тијела		

Приоритети и мјере за стратешки циљ 2

Приоритет 2.1. Одрживо управљање земљиштем

Тло је једно од основних природних ресурса које се због дугорочности процеса настајања може сматрати скоро необновљивим ресурсом. Због природних ограничења, подручје ХНК-а

располаже с оскудним количинама квалитетног пољопривредног земљишта, па је одрживо управљање овим ограниченим добром један од приоритета за даљњи развој Кантона.

Приоритет *Одрживо управљање земљиштем* има за циљ унаприједити рационално кориштење, очување и обнову земљишта, повећати површине пољопривредног земљишта и његовог производног потенцијала. Осим тога у склопу овог приоритета обухваћене су мјере које доприносе успостави систематског мониторинга тла и јединствене базе података о земљишту у ХНК-у, као предуслова за очување овог ресурса и планирања одговарајуће заштите од загађења, посебно од деградације и деструкције. Приоритет такођер предвиђа активности на усаглашавању с околишном легислативом ЕУ-а, као дио процеса стабилизације и придруживања БиХ Еуропској Унији, а која се односи на прилагођавање и имплементацију Нитратне директиве¹³. Основна претпоставка одрживог управљања земљиштем је његово рационално кориштење. Стога овај приоритет такођер обухвата активности на имплементацији процеса комасације земљишта у ХНК-у.

Остварење приоритета пратит ће се кроз индикаторе излазних резултата с полазним и циљним вриједностима.

Табела 15. Преглед индикатора излазних резултата с полазним и циљним вриједностима

<i>Индикатори излазних резултата</i>	<i>Полазна вриједност (2020.)</i>	<i>Циљна вриједност (2027.)</i>
Број нових пројеката рекултивације/уређења земљишта	0	6
Успостављена база података за процјену стања и примјену Нитратне директиве у ХНК-у	Не	Да
Број нових програма за превенцију и санацију ерозије у ХНК-у	0	4

Веза са стратешким циљем	2. ОСИГУРАТИ ОДРЖИВО УПРАВЉАЊЕ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЈЕНАМА
Приоритет	2.1. Одрживо управљање земљиштем
Назив мјере	2.1.1. Унапређење мониторинга и успостављање базе података о пољопривредном земљишту као подлоге за примјену Нитратне директиве
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Нитратна директива (91/676/ЕЕЦ) је један од обвезујућих докумената околишног законодавства у процесу приступања ЕУ. У складу с циљем Директиве, сврха ове мјере је осигурати примјену добрих пољопривредних пракси у ХНК-у да би се смањило загађење површинских и подземних вода узроковано нитратима из пољопривреде, а посебно на подручјима која су процијењена осјетљивим на нитрате или су под вјероватним ризиком, чија укупна површина у ХНК-у износи 23.677,53 ха (заштићена водна подручја подложна еутрофикацији).</p> <p>За имплементацију Нитратне директиве (НД) потребно је утврдити почетно стање пољопривредног земљишта, анализирати физичко-хемијске карактеристике тла и начине његовог кориштења уз препоруке за заштиту, користити минерална ђубрива и стајњак у складу с потребама усјева и израдити план гнојидбе и опћих ограничења по усјеву за минерална и органска ђубрива у смислу садржаја душика.</p> <p>Стога, циљ ове мјере је унаприједити систем мониторинга земљишта и успоставити јединствену базу података, тзв. земљишно-информациони систем евиденције и мониторинга стања пољопривредног земљишта. Наведени информациони систем осигурава успостављање службене евиденције и базе</p>

¹³ Директива Вијећа 91/676/ЕЕЦ о заштити вода од онечишћења узрокованог нитратима из пољопривредних извора

	<p>података с податцима о пољопривредном земљишту, примјену мјера пољопривредне политике, приступа и размјене информација између субјеката система, планирања и програмирања развоја информационог система, организованост и координираност рада на развоју и функционирању појединих подсистема и примјена јединствених стандарда дефиниције, класификације и шифре и устврђивање стандарда за кориштење информационих технологија у складу с provedбеним прописом о јединственој методологији мониторинга и земљишно-информационог система.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Унапређење успоставе система евиденције и базе података, - Подршка ЈЛС при реализовању пројеката физичког означавања, - Координираност система с активностима на успостављању ГИС-а, - Објављивање ГИС података који недостају, - Одржавања геопортала, - Едукација корисника и укључивање нових корисника, - Израда пројеката анализе пољопривредног земљишта, - Устврђивање подручја на којима је забрањена примјена одређених гнојива, - Израда карте и календара распростирања душика и устврђивање периода у којим се унос одређених ђубрива ограничава у складу с добром пољопривредном праксом и специфичношћу подручја (у овисности од типу тла и нагибу, климатским значајкама, падалинама и натапању, те начину кориштења тла и плореду), - Анализа начина збрињавања и кориштења стајњака, - Израда промотивног материјала и одржавање едукативних радионица пољопривредним произвођачима с циљем имплементације НД и промовирања кодекса и начела добре пољопривредне праксе, - Програми подстицаја за прилагођавање и имплементацију НД. 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне Вриједности	Циљне вриједности
	Успостављање земљишног информационог система	Не	Да
	Број нових пројеката анализе земљишта	0	6
	Број одржаних едукација и тисканог промотивног материјала за примјену Нитратне директиве	0	20
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Мјера доприноси развоју систематског мониторинга земљишта и јединствене базе података, као и подстицање одрживих пољопривредних пракси, што доприноси очувању квалитета земљишта, смањењу онечишћења околишних компоненти (тло, вода) и одрживом управљању овим ресурсом.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	<p><i>Око 250.000 КМ на годишњем нивоу</i> <i>Укупно = 1.500.000 КМ</i> <i>Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50% , остало (ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства, донације): 50%</i></p>		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координираност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, Министарство трговине, туризма и заштите околиша ХНК-а, Научне и стручне истраживачке институције, ЈЛС		

Циљане групе	Пољопривредни произвођачи, становништво
--------------	---

*ГИС - Географско информациони систем

Веза са стратешким циљем	2. ОСИГУРАТИ ОДРЖИВО УПРАВЉАЊЕ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЈЕНАМА		
Приоритет	2.1. Одрживо управљање земљиштем		
Назив мјере	2.1.2. Заштита пољопривредног земљишта и унапређење искористивости ИИ. и ИИИ. аграрне зоне		
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Због природно оскудног квалитета земљишног фонда на подручју ХНК-а, посебну пажњу треба посветити рационалном кориштењу, очувању и заштити пољопривредног земљишта, његовој обнови и повећању производног потенцијала. Најчешћи узроци губитка пољопривредног земљишта у Кантону су деградација и уништавање.</p> <p>Стога, циљ ове мјере је спријечити даљњи губитак пољопривредног земљишта ерозијом, због неадекватне обраде и интензивне сјече шума. Мјером је предвиђена и заштита пољопривредног земљишта од уништавања узрокованог непланском изградњом насеља и инфраструктуре одлагалишта отпада и деминирања земљишта. Иако земљиште на подручју ХНК-а у принципу не потпада у категорију онечишћених/загађених земљишта, мјера предвиђа даље очување и заштиту тла од загађења пестицидима промовирањем одрживих пољопривредних пракси и континуираним мониторингом његовог стања.</p> <p>Око 95% земљишта у ХНК-у припада ИИ. и ИИИ. аграрној зони што даје могућност веће искористености овог земљишта провођењем адекватних агромилиорацијских и хидромелиорацијских мјера.</p> <p><u>Мјера се операционализира кроз следеће активности:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Анализа могућих губитака земљишта због ерозије и/или пренамјене у грађевинско земљиште и загађења (мониторинг плодности, загађења тешким металима, пестицидима, ПЦБ и ПАХ), - Израда програма заштите и развоја подручја с природним ограничењима (нагиб терена и надморска висина) у циљу смањења и спречавања ерозије, - Израда програма контролисане урбанизације и индустријализације на земљиштима ниже бонитетне вриједности, - Анализа могућности повећања искористености ИИ. и ИИИ. аграрне зоне, - Подстицање програма деминирања пољопривредног земљишта и шумљавања. 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Удио земљишта И. аграрне зоне (%)	5	8
	Анализа губитка земљишта у ХНК-у због ерозије и деструкције	Не	Да
	Број нових суфинансираних пројеката и програма деминирања земљишта и програма шумљавања	0	5
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Мјера директно доприноси одрживом управљању земљиштем у ХНК-у кроз повећање продуктивности и искористености постојећих земљишних ресурса и заштити од загађења, деградације и деструкције.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	Око 100.000 КМ на годишњем нивоу Укупно = 600.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50% , остало (ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства, донације): 50%		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		

Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, ЈЛС
Циљане групе	ОПГ, ЈЛС, становништво

* ПЦБ -Полихлоровани бифенили

**ПАХ - Полициклични ароматични угљоводоници

Веза са стратешким циљем	2. 2. ОСИГУРАТИ ОДРЖИВО УПРАВЉАЊЕ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЈЕНАМА		
Приоритет	2.1. Одрживо управљање земљиштем		
Назив мјере	2.1.3. Комасација пољопривредног земљишта		
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Расцјепканост пољопривредних земљишта је пријепрека за рационално кориштење и примјену савремених агротехничких мјера, а расцјепкана пољопривредна gospodarства нису у могућности осигурати континуирану и довољно велику понуду производа која би им гарантовала опстанак на тржишту. У сврху унапређења одрживог пољопривредног сектора, с већом и ефикаснијом пољопривредном производњом, која ће бити конкурентнија на домаћем и иностраном тржишту, а заснована на природном потенцијалу ХНК-а за развој пољопривреде, циљ ове мјере је provedба комасације којом се уз групирање земљишта у веће и правилније парцеле, обезбјеђује и изградња мреже саобраћајних и инфраструктурних објеката и земљишта за јавне потребе. Истовремено повећава ефикасност и продуктивност пољопривредне производње, а доприноси и заштити околиша.</p> <p><u>Мјера се операционализује кроз наредне активности:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Анализа стварног стања (подаци о положају, облику, начину кориштења, катастарској класи, носиоцима права располагања) подручја погодних за имплементацију комасације у складу с опћим интересом, - Процјена вриједности земљишта, објеката и вишегодишњих насада, - Израда исказа новог стања, - Ископчавање и изградња нове мреже пољопривредних путова, - Планирање путне мреже и одводних канала. 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Израђена анализа стварног стања земљишта у ХНК-у	Не	Да
	Површина окупљеног земљишта (ха)	350	2.000
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Комасација, као један од поступака уређења земљишта, доприноси рационалном кориштењу овог ресурса, а тиме и одрживом кориштењу.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	Око 150.000 КМ на годишњем нивоу Укупно = 900.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50% , остало (ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства, донације): 50%		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, ЈЛС		
Циљане групе	ОПГ, ЈЛС, становништво		

Приоритет 2.2. Одрживо управљање водама

Херцеговачко-неретвански кантон богат је водним ресурсима, површинским и подземним водним тијелима. Наведено водно богатство потребно је сачувати и обезбиједити предуслове његовог кориштења за водоснабдијевање, пољопривреду, индустрију и у туристичке сврхе.

Циљ приоритета *Одрживо управљање водама* је осигурати предуслове интегрисаног управљања овим важним ресурсом у ХНК-у. Интегрисано управљање водама подразумијева умрежавање, сарадњу и координираност низа сектора из области управљања водним ресурсима, заштите водних екосистема и заштите од штетног дјеловања вода, укључујући површинска, подземна те изузетно измијењена и умјетна водна тијела, али и све друге екосистеме (тла, шуме, мочваре) који су с њима повезани хидролошким циклусом. Координисани развој и управљање водама, земљиштем и осталим повезаним ресурсима, које промовише концепт интегрисаног управљања водним ресурсима, проводи се у сврху максимизирања привредног и друштвеног благостања на праведан, рационалан и уравнотежен начин, без угрожавања виталних екосистема, узимајући у обзир друштвене, привредне и околишне факторе развоја и интереса. Мјерама, које су у склопу овог приоритета, се осигурава интегрисано управљање водним ресурсима на подручју ХНК-а, односно очување и унапређење воднога околиша (тј. еколошког статуса и еколошког потенцијала природних и умјетних водних тијела), смањење испуштања опасних твари у воду, промовирање одрживог кориштења питке воде и воде која се користи у пољопривреди, заштита водених и копнених екосистема и мочвара, али и заштита од штетног дјеловања вода, као и јачање прекограничне сарадње по питањима воде.

Остварење приоритета пратит ће се кроз индикаторе излазних резултата с полазним и циљним вриједностима.

Табела 16. Преглед индикатора излазних резултата с полазним и циљним вриједностима

Индикатори излазних резултата	Полазна вриједност (2020.)	Циљна вриједност (2027.)
Број нових улагања у програме и пројекте одрживог управљања водама	0	24.500.00
Број нових спроведених поступака и концесија	0	50
Јачање кадровске структуре у сектору вода	0	4

Веза са стратешким циљем	2. 2. ОСИГУРАТИ ОДРЖИВО УПРАВЉАЊЕ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЈЕНАМА
Приоритет	2.2. Одрживо управљање водама
Назив мјере	2.2.1. Заштита од штетног дјеловања вода
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	Заштита од штетног дјеловања вода обухвата активности везане за заштиту од поплава, заштиту од водних ерозија и бујица, као и отклањање посљедица од таквих дјеловања.

	<p>У циљу превенције од поплава и штетног дјеловања поплавних вода, мјером је предвиђено усвајање Плана заштите од поплава на водотоцима ИИ. категорије на подручју ХНК-а, суфинансирање изградње заштитних водних објеката и њихово одржавање (насипи, обалоутврде, одводни и ободни канали, бране, устави, ретенције, црпне станице и други објекти за заштиту од штетног дјеловања вода), заштитни радови и имплементација активности за обрану од поплава, израду документације за заштиту од штетног дјеловања вода, као предуслова за изградњу заштитних објеката на водотоцима који припадају површинским водама ИИ. категорије на подручју ХНК-а.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Усвајање Плана заштите од поплава на водотоцима ИИ. категорије на подручју ХНК и Програма санације посљедица штетног дјеловања вода из надлежности Кантона, - Израда документације за заштиту од штетног дјеловања вода за потребе изградње заштитних објеката на водотоцима који припадају површинским водама ИИ. категорије, - Подршка инвестицијама од опће користи за рурална подручја, као што су одводња и заштита од поплава, односно планирање мјера заштите, градња и управљање заштитним водним објектима: насипи, бране, преграде, објекти за стабилизацију дна и обала, објекти за одводњу унутарњих вода и др. - Суфинансирање изградње и одржавање водних грађевина, provedба заштитних радова и активности у сврху спрјечавања водних ерозија и уклањања посљедица бујица (пошумљавање, узгој и одржавање заштитне вегетације, крчење раслиња, чишћење корита и др.) 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазна вриједност	Циљна вриједност
	Усвајање Плана заштите од поплава на водотоцима ИИ. категорије на подручју ХНК-а	Не	Да
	Број новосаграђених/реконструисаних заштитних објеката и набављене опреме	0	мин 4
Развојни ефекат и допринос мјере реализацији приоритета	Заштита од штетног дјеловања вода има вишеструк значај за становништво ХНК-а, а смањење поплава доприноси и одрживом управљању водним ресурсима Кантона.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	<p>Око 1.000.000 КМ на годишњем нивоу Укупно= 6.700.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50% , остало (ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства, донације): 50%</p>		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, ЈЛС, Агенција за водно подручје слива јадранског мора		
Циљане групе	ЈЛС, становништво, пољопривредни произвођачи		

Веза са стратешким циљем	2. 2. ОСИГУРАТИ ОДРЖИВО УПРАВЉАЊЕ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЈЕНАМА		
Приоритет	2.2. Одрживо управљање водама		
Назив мјере	2.2.2. Заштита вода од онечишћења/загађења		
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Херцеговачко-неретвански кантон има великих водних богатстава, која је потребно сачувати за даљње кориштење у водоснабдијевању, пољопривреди, индустрији и туризму. Најчешћи извори загађења вода на подручју Кантона су: пољопривреда, енергетски сектор и индустрија, узгој и експлоатација шума, рурална насеља без канализационих система, урбана насеља без колектора за канализационе системе, као и антропогено индуцирана еутрофикација.</p> <p>Агенција за водно подручје Јадранског мора задужена је за редовни мониторинг водних тијела. Сукладно Закону о водама Ф БиХ („Службене новине Федерације БиХ“, број: 70/06) и Закону о водама ХНК-а („Народне новине ХНК“, број: 6/13), водна тијела на подручју ХНК-а сортирају се на воде И. категорије и воде ИИ. категорије чије је управљање у надлежности кантона.</p> <p>Циљ ове мјере је осигурати одрживо управљање водама, како би се смањило загађење и постигло најмање добро стање/потенцијал околиша. Стога, потребно је подстицати и редовно спроводити програме мониторинга на водотоцима ИИ. категорије, унаприједити информациони систем за воде – ИСВ, као и провести анализу потенцијалних загађивача, што ће резултирати израдом Оперативног плана у случају изванредних и инцидентних загађења на водотоцима ИИ. категорије.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Програми мониторинга водних тијела ИИ. категорије на подручју ХНК-а: мониторинг еколошког стања природних водотока и еколошког потенцијала умјетних и измијењених водних тијела и хемијског и квантитативног стања подземних вода, - Успостављање информационог система за воде ХНК-а/надоградња ИСВ-а за слив Јадранског мора, - Мониторинг заштићених водних тијела осјетљивих на нитрате, - Анализа потенцијалних загађивача слива ријеке Неретве, - Процјена могућих настанака и интензитета инцидентног загађења те процјена угрожености вода ИИ. категорије на подручју ХНК-а од инцидентног загађења, - Израда Оперативног плана у случају ванредних и инцидентних загађења на водотоцима ИИ. категорије, - Програм стручног оспособљавања за примјену Оперативног плана, - Унапређење прекограничне и међународне сарадње из сектора вода. 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број нових програма мониторинга водних тијела ИИ. категорије на подручју ХНК-а	0	7
	Израда Оперативног плана у случају ванредних и инцидентних загађења на водотоцима ИИ. категорије	Не	Да
	Број едукација стручног особља	0	10
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Мониторинг вода је основа за планирање заштите и одрживо управљање водним ресурсима, а мјера директно доприноси остварењу приоритета 2.2.		
Индикативна финансијска конструкција с	Око 300.000 КМ на годишњем нивоу Укупно= 1.800.000 КМ		

изворима финансирања	Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 30%, остало (ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства, донације): 70%
Период имплементације мјере	2021.-2027.
Институција одговорна за координираност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, ЈЛС, Агенција за водно подручје слива јадранског мора, Научно-истраживачке и др. институције
Циљане групе	ЈЛС, становништво

Вежа са стратешким циљем	2. ОСИГУРАТИ ОДРЖИВО УПРАВЉАЊЕ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЈЕНАМА		
Приоритет	2.2. Одрживо управљање водама		
Назив мјере	2.2.3. Унапређење инфраструктуре јавног наводњавања		
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Упркос водном богатству на подручју ХНК-а, инфраструктура за наводњавање није развијена у складу с потребама пољопривредне производње што је једно од главних производних ограничења на овом подручју. Осим тога, не постоји системска евиденција пољопривредних површина које се наводњавају (према неким процјенама на подручју ХНК-а наводњава се око 8,6% пољопривредних површина), ни евиденција квалитета воде која се користе за наводњавање.</p> <p>Циљ ове мјере је унаприједити систем наводњавања у складу с карактеристикама простора и производње која на најбољи начин искориштава постојеће ресурсе, односно производња која гарантује најбоље ефекте или користи пољопривредних произвођача и шире заједнице, уз одрживо кориштење водних ресурса. Мјера доприноси унапређењу сва три ступа одрживости:</p> <ul style="list-style-type: none"> - господарског ступа - побољшање технологије пољопривредне производње, повећање кориштених пољопривредних површина, повећање приноса и укупне производње, повећање квалитета пољопривредних производа, повећање дохотка по јединици површине; - друштвеног ступа- побољшање квалитета живота руралног становништва и останак на овом подручју, запошљавање у пољопривреди; - околишног ступа - ефикаснија контрола кориштења и потрошње водних ресурса, смањење загађења тла и вода, уређеност пејзажа. <p>Мјером су предвиђена улагања у наводњавање да би се повећала заступљеност наводњавања пољопривредних површина, али и квалитет постојећих метода и система наводњавања.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Успоставу базе података о наводњаваним пољопривредним површинама у ХНК-у, - Анализа квалитета вода које се користе за наводњавање, - Извођење радова на системима наводњавања - акумулације, канали, површинска и/или подземна дренажа као елементи функционалне цјелине пројекта, црпне станице, цјевоводи, дистрибуцијска мрежа, надзорно управљачки систем, - Суфинансирање пројеката наводњавања пољопривредних површина, - Суфинансирање пројеката система одводње вода кршких поља. 		
Стратешки пројект	Унапређење система наводњавања пољопривредних површина.		
	Индикатори	Полазна вриједност	Циљна вриједност

Индикатори за мониторинг резултата мјере	Успостава базе података о наводњавањем пољопривредним површинама	Не	Да
	Број нових суфинансираних пројеката наводњавања	0	10
	Број нових суфинансираних пројеката одводње вода с пољопривредних површина	0	5
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Мјера има вишеструки развојни ефекат на привредни и друштвени развој руралних подручја кроз повећање удјела наводњавања и одводње вода, а самим тиме и унапређење могућности за пољопривредну производњу. Истовремено доприноси остварењу приоритета зато што осигурава рационално кориштење вода у пољопривреди.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	Око 1.200.000 КМ на годишњем нивоу Укупно= 8.200.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 55% и остало (ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства, донације): 45%		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, ЈЛС, Агенција за водно подручје слива јадранског мора,		
Циљане групе	ОПГ, ЈЛС, становништво		

Веза са стратешким циљем	2. ОСИГУРАТИ ОДРЖИВО УПРАВЉАЊЕ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЈЕНАМА
Приоритет	2.2. Одрживо управљање водама
Назив мјере	2.2.4. Унапређење система водоснабдијевања и одводње отпадних вода
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Највећи број насељених мјеста у ХНК-у припада руралним подручјима (86%) у којима је 29% становника Кантона. Степен прикључености становништва на јавне системе водоснабдијевања и системе одводње и диспозиције отпадних вода опћенито је мањи у руралним подручјима. Стога, у сврху повећања квалитета живота у руралним подручјима ХНК-а, у равнотеженом развоју и смањењу притисака на околиш, потребно је улагати у физичку инфраструктуру водоснабдијевања и канализације у руралним подручјима, као и унапређење доступности потребних услуга.</p> <p>Циљ мјере је побољшање опћих услова живота у руралним подручјима суфинансирањем путем ЈЛС, изградња водне инфраструктуре и снабдијевање питком водом за сва кућанства у руралним подручјима, изградње канализационе мреже и система прочишћавања отпадних вода.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Суфинансирање пројектне документације из области водооснабдијевања, - Суфинансирање пројеката унапређења актуалне и изградња нове инфраструктуре водоснабдијевања путем ЈЛС, - Анализа могућности кориштења подземних вода и нових водоцрпишта, - Суфинансирање пројектне документације из области одводње и прочишћавања отпадних вода,

	<ul style="list-style-type: none"> - Суфинансирање инфраструктуре одводње отпадних вода, - Суфинансирање пројекта прочишћавања отпадних вода. 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне Вриједности
	Број нових суфинансираних пројеката у области водоснабдијевања и одводње отпадних вода у руралним подручјима	0	9
	Број суфинансираних нових објеката прочишћавања отпадних вода	0	2
	Израда Студије могућности кориштења нових извора воде за пиће у ХНК-у	Не	Да
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Мјера доприноси повећању обухвата и побољшању система јавног водоснабдијевања и одводње отпадних вода, као и степена прочишћавања отпадних вода и директно доприноси остварењу приоритета.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	Око 1.200.000 КМ на годишњем нивоу Укупно= 7.200.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 60%, остало (ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства, донације): 40%		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, ЈЛС, Агенција за водно подручје слива јадранског мора		
Циљане групе	ЈЛС, рурално становништво		

Приоритет 2.3. Очување и одрживо управљање природним вриједностима

Одржив привредни и друштвени развој су у директној вези с расположивошћу природних ресурса. Недовољна количина природних ресурса и њихова прекомјерна експлоатација угрожавају будући привредни развој и напредак друштва, што је посебно изражено код обновљивих природних ресурса, као што су шумски ресурси и аутохтона флора и фауна опћенито. Нерационално управљање и прекомјерно искориштавање природних ресурса смањује квалитет околиша, што уз околишне ризике, дугорочно смањује квалитет живота и посљедишно негативно утиче на људско здравље.

Јединствено природно наслеђе ХНК-а се највећим дијелом налази у руралним подручјима. Стога, да би се побољшао квалитет живота руралног становништва потребно је ставити већи акценат на нужност очувања природних вриједности овог подручја, али и могућностима развоја руралних средина кроз умрежавање и сарадњу на унапређењу и развоју одрживих дјелатности. Основна претпоставка одрживог развоја овог подручја је усклађивање омјера кориштења обновљивих природних вриједности у ХНК-у, као што су шумски ресурси и биолошка разноликост, са степеном њихове природне регенерације. У ту сврху приоритетом је обухваћена мјера која се односи на одрживо управљање шумама, а чији је основни предуслов израда и усвајање недостајуће законске регулативе из области господарења шумама. Шуме, јединствена вегетација овог подручја, аутохтона фауна, изворне сорте и пасмине и изнимна пејзажна разноликост су велик потенцијал за развој одрживих привредних дјелатности у руралним подручјима. Стога су у склопу приоритета обухваћене мјере и активности које се односе на

очување природних вриједности и промовирање одрживих дјелатности, одрживи туризам, ловство, рибарство, које је потребно ојачати у наредном периоду. Приоритет такођер укључује активности које се односе на смањење ризика од различитих околишних ризика и ублажавање њихових негативних посљедица, као што су климатске промјене и други природни ризици. Реализовањем овог приоритета се доприноси очувању и одрживом управљању постојећим природним вриједностима ХНК-а, а промовирањем и подстицањем одрживих привредних дјелатности које обухватају околишну димензију одрживости доприноси се одрживом привредном и друштвеном развоју руралних подручја.

Остварење приоритета пратит ће се кроз индикаторе излазних резултата с полазним и циљним вриједностима.

Табела 17. Преглед индикатора излазних резултата с полазним и циљним вриједностима

<i>Индикатори излазних резултата</i>	<i>Полазна вриједност (2020.)</i>	<i>Циљна вриједност (2027.)</i>
Број регистрованих пословних субјеката у пољопривреди, шумарству и рибарству-П/Ш/Р	652	800
Остварене инвестиције у П/Ш/Р	8.193.000	9.000.000
Вриједност подржаних пројеката за одрживо управљање шумама	0	+20%

Веца са стратешким циљем	2. ОСИГУРАТИ ОДРЖИВО УПРАВЉАЊЕ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЈЕНАМА
Приоритет	2.3. Очување и одрживо управљање природним вриједностима
Назив мјере	2.3.1. Очување и обнова биолошке и пејзажне разноликости руралних подручја као туристичког потенцијала
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Према службеним подацима, шумско земљиште ХНК-а простира се на површини од 187.505 ха. Изузетна покривености територије кантона шумама и шумским земљиштем (42,6%) и потреба за одрживим кориштењем овог вриједног ресурса намеће потребу доношења и усвајања одговарајуће законске регулативе која регулише област шумарства на кантоналном нивоу.</p> <p>Одрживо управљање шумама подразумијева одговарајућу опремљеност и инфраструктуру, па циљ ове мјере је створити предуслове за развој, модернизацију или прилагодбу шумарске инфраструктуре, чиме се олакшава приступ шумском земљишту у сврху развоја шумских подручја и унапређења њихове одрживости.</p> <p>У мјеру су укључене информативне и промотивне активности за јачање свијести шире јавности о опће корисним функцијама шума, као и унапређења интегрисане заштите шума и шумског земљишта, одрживог кориштења недрвних шумских производа у сврху рационалног управљања овим вриједним ресурсом.</p> <p>Висок степен биолошке разноликости и изузетна хетерогеност подручја ХНК-а су потенцијал за јачање руралног туризма и привлачење већег број посјетилаца у рурална подручја, а с тим и унапређење квалитета живота руралног становништва. Осим тога, изворне сорте и пасмине на подручју ХНК-а су важан дио културно-историјске и привредне баштине руралних подручја и потенцијала за даљњи развој. Да би се наведени потенцијал у потпуности искористио, потребно је унаприједити заштиту природних вриједности, те ојачати међусекторску и међународну сарадњу кључних актера у подручју пољопривреде, водопривреде, шумарства, заштите околиша и сектора туризма. Мјером је предвиђено унапређење прекограничне сарадње и могућност кориштења средстава ЕУ фондова из области заштите околиша, туризма и</p>

руралног развоја у циљу имплементације пројеката и осигуравање потребних предуслова за њихову реализацију. Мјера, у склопу програма руралног развоја, има за циљ очување природне базе аутохтоних генетских ресурса, а доприноси и очувању биолошке разноликости. У ширем контексту, мјера доприноси развоју специфичности руралних подручја, очувању културног пољопривредног ено-гастрономског наслеђа, као и типичних херцеговачких пејзажа.

Активности мјере укључују:

- Усвајање Закона о шумама ХНК-а,
- Успостављање редовног мониторинга шума и шумског земљишта,
- Успостављање адекватне базе података шума и шумског земљишта у ХНК-у,
- Пројекти пошумљавања,
- Мониторинг здравственог стања шума и подстицање улагања у заштиту шума од пожара, штеточина и биљних болести,
- Успостављање дијагностичко-прогностичке службе,
- Промотивне кампање, едукације и јачање свијести о значају шума и опћекорисних услуга шумских екосистема,
- Пројектирање, изградња и реконструкција шумске саобраћајне инфраструктуре,
- Реконструкција шумских цеста и мостова и остале шумске саобраћајне инфраструктуре,
- Улагања у поучне шумске стазе и видиковце,
- Пројекти деминирања шумског земљишта,
- Активности рецертификације према ФЦС сертификату,
- Обнова, очување и унапређење услуга екосистема и екосистема високе природне вриједности, посебно у заштићеним подручјима и потенцијалним подручјима еколошке мреже Натура 2000,
- Унапређење система означавања квалитете (примјерице "ецо-лабелинг" и сл.) и промовирање традиционалних природних производа,
- Промовирање биолошке разноликости и руралних пејзажа као туристичког потенцијала ХНК-а, и развој туристичких производа високе додане вриједности (тзв. еко-туризам),
- Анализа капацитета и јачање људских потенцијала за имплементацију пројекта из области заштите околиша и одрживог туризма руралних подручја,
- Суфинансирање програма унапређења ловства и рибарства у ХНК-у,
- Подршке за добивање сертификата (еко, био, органско и сл.), подршка за држање изворних пасмина и сорти.

Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Вриједност полицаја за ловство	15.000	+20%
	Успостављена база података о шумама и шумском земљишту ХНК-а	Не	Да
	Број промотивних и едукативних материјала о одрживом управљању природним вриједностима	0	20
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Очување и заштита шума, као великог природног ресурса овог подручја, је изузетно битна мјера која доприноси одрживом управљању природним ресурсима подручја ХНК-а.		

Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	Око 2.280.000 КМ на годишњем нивоу Укупно= 13.630.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 65%, остало (ЈЛС, виши ниво власти, ЕУ средства, донације): 35%
Период имплементације мјере	2021.-2027.
Институција одговорна за координираност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, Министарство трговине, туризма и заштите околиша ХНК-а, ЈЛС
Циљане групе	ЈЛС, задруге, обрти, мала и средња предузећа, физичка лица, шумо посједници, рурално становништво, непрофитне организације, високошколске институције, туристи

Веза са стратешким циљем	2. ОСИГУРАТИ ОДРЖИВО УПРАВЉАЊЕ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЈЕНАМА		
Приоритет	2.3. Очување и одрживо управљање природним вриједностима		
Назив мјере	2.3.2. Управљање ризицима и ублажавање посљедица климатских промјена		
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Рурална подручја и дјелатности у њима су веома осјетљиве на посљедице климатских промјена. Како је пољопривредни сектор, уз шумарство, значајан извор емисије стакленичких гасова, циљ ове мјере је промовирање пољопривредних пракси које доприносе смањењу штетних емисија и имају позитиван утицај на околиш (кориштење обновљивих извора енергије биомасе из пољопривреде и шумарства), обнова пољопривредног производног потенцијала нарушеног природним катастрофама и катастрофалним догађајима и увођење одговарајућих превентивних активности и мјера ублажавања посљедица климатских промјена и других ризика за околиш.</p> <p>Циљ мјере је помоћи пољопривредним господарствима у превенцији и управљању природним ризицима, а укључује сљедеће активности:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Подршка програмима за смањење учинака климатских промјена на пољопривредне дјелатности, - Повећање енергетске ефикасности у пољопривреди и шумарству, - Подстицање улагања у ОИЕ (сунчева енергија, енергија из биомасе), - Промовирање и јачање свијести о посљедицама климатских промјена на пољопривредни сектор, - Унапређење система савјетовања, извјештавања, обуке и пријеноса знања пољопривредним произвођачима да би се спријечили/смањили губитци узроковани болестима, штетницима, елементарним и другим ризицима за околиш и одрживи туризам руралних подручја. 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број одржаних едукативних радионица/савјетовања о утицају климатских промјена на пољопривредни сектор	0	7
	Број нових програма подстицања производње енергије из обновљивих извора	0	10
	Број обухваћених корисника мјере	0	35

Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Мјера укључује активности прилагођавања и ублажавања посљедица, смањења негативних ефеката климатских промјена и као таква доприноси остварењу приоритета.
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	Око 120.000 КМ на годишњем нивоу Укупно=720.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 40%, остало (виши нивои власти, ЕУ средства, донације): 60%
Период имплементације мјере	2021.-2027.
Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, Министарство привреде ХНК-а, ЈЛС
Циљане групе	Рурално становништво, ППГ

Приоритети и мјере за стратешки циљ 3

Демографска обнова опустошених руралних подручја ХНК-а је један од битнијих циљева Стратегије руралног развоја. Да би се подстакао останак младих у руралним подручјима, односно њихов повратак из градова, неопходно је осигурати адекватне животне и радне услове. Управо је један од битнијих циљева ове мјере, омогућити младима запошљавање и ван пољопривредних занимања.

Приоритет 3.1. Развој руралног туризма и осталих непољопривредних дјелатности

Чињеница је да рурална подручја имају потенцијале за развој туризма, рекреације и спорта, али они нису довољно искориштени, најприје због некавалитетних услуга и саобраћајне инфраструктуре. У руралним подручјима постоји потреба за развојем туризма као секторске дјелатности. Становнике урбаних подручја привлаче отворени простори, природа и мир руралних подручја зато што им нуде могућност за размишљање, рекреацију, духовност или поновно повезивање с природом. У посљедње вријеме расте занимање за агротуризам – провођење годишњег одмора на пољопривредним газдинствима. Све то препознато је као нужност у развоју руралног туризма који поприма све веће размјере.

Остварење приоритета пратит ће се кроз индикаторе излазних резултата с полазним и циљним вриједностима.

Табела 18. Преглед индикатора излазних резултата с полазним и циљним вриједностима

Индикатори излазних резултата	Полазна вриједност (2020.)	Циљна вриједност (2027.)
Број објеката намијењених развоју туризма (смјештајни и јавни објекти)	10	90
Број запослених у сектору руралног туризма	100	500
Повећање понуде руралног туризма	0%	30%

Веза са стратешким циљем	3. ПОСТИЋИ УРАВНОТЕЖЕН ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАЗВОЈ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА, УКЉУЧУЈУЋИ СТВАРАЊЕ И ОЧУВАЊЕ РАДНИХ МЈЕСТА
Приоритет	3.1. Развој руралног туризма и осталих непољопривредних дјелатности
Назив мјере	3.1.1. Подршка инвестицијама за развој руралног туризма

<p>Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања</p>	<p>Мјера подразумијева улагања и подршку улагањима у рурални туризам у Херцеговачко-неретванском кантону с циљем развоја привредних активности у руралним подручјима, стварања нових и очувања актуелних радних мјеста и очувања природног и културног наслеђа, одговарајући притом и на потребе за опоравак од кризе изазване пандемијом ЦОВИД-19. Приликом брендирања и означавања одређених производа и услуга те повезивања међурегионалне понуде добара и услуга пожељно је укључити и културолошку компоненту.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Подршке развоју јавне инфраструктуре у функцији туризма (изградња и/или опремање грађевина и/или туристичке инфраструктуре за пружање туристичких и/или угоститељских услуга), - Подршке развоју јавно-приватног партнерства у стварању предуслова за бољу туристичку валоризацију (улагања у ревитализацију простора, реконструкцију објеката и сл.), - Подршке сарадњи привредних субјеката на брендирању и означавању туристичких производа и услуга у руралним подручјима с циљем подизања квалитета туристичке понуде, - Очување и обнова духовне и материјалне културе, наслеђа, сеоских обичаја и манифестација кроз развој туризма, - Подршке активностима повезивања кориштења културног и природног наслеђа с потребама туризма и образовања, културе и социјалног предузетништва с циљем развоја руралног туризма, - Креирање система интегрисаног маркетиншког комуницирања руралног туризма који је фокусиран на стварање препознатљивог производа за међународне туристе, - Успостављање модела управљања развојем руралног туризма ХНК-а кроз посебну организацију задужену за цијели програм развоја руралног туризма - Подршка развоју рекреативне, гастрономске понуде и смјештаја, - Подршка одржавању манифестација и догађаја повезаних с локалним традицијама (Манифестација Блаж, Винцеково, вјерско-културне манифестације и сл.), - Развој специјализираних понуда руралног туризма (викенд на селу, радионице у природи, доживљај села и сл.), - Развој разноврсних смјештајних капацитета (агротуризми, руралне куће за одмор, рурални обитељски хотели итд.), - Подршка организовању и развоју руралног туризма као посебног туристичког производа те с тим у вези креирање посебних маркетиншких и промотивних активности у циљу представљања руралног туризма као интегрираног производа, - Израда посебне веб странице с понудом руралног туризма у ХНК-у и територијалним маркетингом, - Повезивање произвођача традиционалних пољопривредних производа кроз организацију туристичке понуде – нпр. локалне тржнице итд., - Потпора кроз финансијске олакшице за рурални туризам – нпр. различити намети и порези којих се опћина може одрећи, - Ангажовање стручног тима за израду конкретних приједлога ревитализације и уређења домаћинства у стилу постојећег традиционалног обиљежја, - Успостава Регистра пружалаца туристичких услуга у руралном туризму. 		
<p>Стратешки пројект</p>	<p>Унапређење јавне инфраструктуре у функцији развоја туризма у руралном подручју које ће дугорочно утицати на убрзани развој и ефикасније кориштење свих туристичких ресурса.</p>		
<p>Индикатори за мониторинг резултата мјере</p>	<p>Индикатори</p>	<p>Полазне вриједности</p>	<p>Циљне вриједности</p>
	<p>Удио јавно-приватног партнерства у улагању у рурални туризам</p>	<p>0%</p>	<p>20%</p>
	<p>Удио повећања становништва у руралним подручјима</p>	<p>0%</p>	<p>20%</p>

Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Подршка инвестицијама у рурална подручја остварива се у циљу развоја економских активности, стварања нових и очувања постојећих радних мјеста и као одговор на потребу за опоравком од кризе изазване пандемијом ЦОВИД-19.
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	Око 50.000.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50 %, Виши нивои власти: 20 %, ЈЛС: 10%, Донације: 20%
Период имплементације мјере	2021. – 2027.
Институција одговорна за координирање имплементације мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а, Министарство трговине, туризма и околиша ХНК-а
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а
Циљане групе	Мјесне заједнице, села, локално становништво

Веза са стратешким циљем	3. ПОСТИЋИ УРАВНОТЕЖЕН ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАЗВОЈ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА, УКЉУЧУЈУЋИ СТВараЊЕ И ОЧУВАЊЕ РАДНИХ МЈЕСТА		
Приоритет	3.1. Развој руралног туризма и осталих непољопривредних дјелатности		
Назив мјере	3.1.2. Подршка улагању у покретање непољопривредних дјелатности у руралном подручју за диверсификацију руралних активности и квалитетнији живот		
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Мјера је постављена с циљем покретања непољопривредних дјелатности на пољопривредним господарствима уз очување постојећих или стварање нових радних мјеста. Мјера је у складу с приоритетима ЕУ-а као што су „развој дигиталних знања“, „учења о учењу“, „развој друштвених знања и знања о цивилном друштву“, „покретање друштвених иницијатива и развоја предузетништва“, „препознавање културних вриједности и њихове интерпретације“, а који су примјениви и у руралним подручјима. Образовне активности за потребе руралних подручја и промовирање приступа информационо-комуникационим технологијама (ИКТ), посебно у удаљеним подручјима, подстичу развој руралног туризма, електроничког пословања, нових облика предузетништва, нових производа, услуга и процеса. Диверсификација привредних активности и савремене услуге не само да помажу задржавање локалног становништва и спрјечавају иселјавања, него често привлаче и нове становнике јер нуде нови животни стил и угодан, здрав околиш.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Подршке оснивању и развоју непољопривредних малих и средњих предузећа у руралним подручјима, - Системско и континуирано јачање свијести становништва (кроз едукативна предавања и стручне радионице) у руралним подручјима о могућностима и важности бављења непољопривредним дјелатностима и туризмом, - Подршке развоју интелектуалних услуга у руралним подручјима, - Подршке развоју традиционалних обрта, умјетничких обрта, укључујући обрте за израду сувенира и рукотворина (изградња и/или опремање објеката у којима се обавља производња и/или тржење), - Доношење програма ревитализације планина и старих традиционалних кућа напуштених села у туристичке сврхе. 		
Стратешки пројект	Умрежавање малих пољопривредних произвођача и њихово повезивање с туристичким сектором кроз понуду здраве хране и других традиционалних производа.		
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број нових селективних активности у руралним подручјима (у понуди)	0	50

	Удио (%) раста непољопривредних дјелатности	0%	30%
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Координиран и свеобухватан развој руралних подручја захтијева улагање у комплетну структуру, почевши од основних потреба становништва, образовања као основе развоја и укључивања у савремене токове до развоја непољопривредних, помоћних дјелатности које рурална подручја чине софистицираним и атрактивним.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	Око 20.000.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50 %, Виши нивои власти: 20%, ЈЛС: 10%, Донације: 20%		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координираност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а		
Циљане групе	Физичка и правна лица у руралним подручјима		

Приоритет 3.2. Обнова села и побољшање квалитета живота у руралним подручјима

Развој инфраструктуре је битан подстицај раста у руралним подручјима. Актуелна структура пољопривредних газдинстава не би смјела занемарити важност и вредновати нове елементе развоја руралних gospodarстава, јер објезбјеђивање основне инфраструктуре подстиче стварање и јачање предузетничке климе.

Остварење приоритета пратит ће се кроз индикаторе излазних резултата с полазним и циљним вриједностима.

Табела 19. Преглед индикатора излазних резултата с полазним и циљним вриједностима

Индикатори излазних резултата	Полазна вриједност (2020.)	Циљна вриједност (2027.)
Повећање удјела основне инфраструктуре насеља	0%	50%
Повећање укупног броја (%) сталног становништва у руралним подручјима	0	25%
Повећање броја запослених лица	0%	40%

Веза са стратешким циљем	3. ПОСТИЋИ УРАВНОТЕЖЕН ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАЗВОЈ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА, УКЉУЧУЈУЋИ СТВАРАЊЕ И ОЧУВАЊЕ РАДНИХ МЈЕСТА
Приоритет	3.2. Обнова села и побољшање квалитете живота у руралним подручјима
Назив мјере	3.2.1. Унапређење основне руралне инфраструктуре
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	Мјера подразумијева улагања у основну (физичку) инфраструктуру потребну за укупан развој руралних подручја. Мјера је усмјерена на уравнотежен рурални територијални развој, побољшање услова живота и рада руралног становништва и

унапређење њихове цјелокупне повезаности и приступа. Улагања у развој инфраструктуре повезане с развојем села, модернизацијом или прилагодбом пољопривредних газдинстава, укључујући приступ пољопривредном господарству и шумском земљишту, консолидацију и побољшање земљишта, снабдијевање енергијом и водом и њихову уштеду. Мјера укључује подршку унапређењу доступности јавних услуга у руралним подручјима (јавни превоз, образовање, систем здравствене и социјалне заштите, културни и спортски садржај).

Подршка ће се реализовати кроз бесповратна средства (даровнице) за улагања у физичку инфраструктуру у руралним подручјима (нпр. саобраћајна инфраструктура, снабдијевање струјом и водом, канализација, радио, ТВ, интернет) и унапређење доступности услуга потребних руралном становништву. Мјера је уобичајена за све земље у транзицији у којима је развој руралних подручја доминантан приоритет због удјела становништва које живи у руралним подручјима, великог дијела територије који је руралан, као и ниског нивоа развијености инфраструктуре и јавних услуга у односу на урбана подручја.

Активности мјере укључују:

- Израда и ажурирање планова развоја руралних подручја и њихове основне инфраструктуре (израда/ измјена и допуна просторног плана општине или града; стратешки програм развоја општине или града, стратешки планови развоја појединих привредних сектора општине или града (пољопривреда, рибарство, шумарство, индустрија, туризам, трговина, саобраћај, обртништво, грађевинарство, информатика, енергија),
- Подршка развоју локалних система јавног водоснабдијевања и одводње и прочишћавања отпадних вода, заштите од поплава и других облика штетног дјеловања вода и наводњавања,
- Улагања у израду, побољшање или проширење свих типова мале инфраструктуре, укључујући улагања у обновљиве изворе енергије и уштеду енергије (изградња сустава јавног водоснабдијевања, одводње и прочишћавања отпадних вода),
- Подстицање изградње обитељских кућа у сеоским подручјима,
- Улагања у покретање, побољшање или проширење локалних основних услуга за рурално становништво, укључујући забавне и културне активности и припадајућу инфраструктуру (изградња и/или опремање ватрогасног, друштвеног и планинарског дома, туристичког-информационог центра, дјечјег игралишта, спортских објеката, рекреацијских зона, бициклистичке стазе), објеката за организовану скрб, одгој, образовање и заштиту дјецe до поласка у основну школу (дјечји вртићи, опремање играонице у књијници, здравствена, социјална, културна и спортска установа), јавне зелене површине, пјешачке зоне, гробља, тржнице, јавне саобраћајне површине,
- Доношење програма за побољшање физичке руралне инфраструктуре (цесте, школе, амбуланте, културни и спортски објекти, пословне зоне, смјештајни угоститељски објекти),
- Доношење програма за побољшање услуга у руралним подручјима због повећања квалитета живота (сакупљање отпада, интернет, социјална заштита, превоз, трговина, туристичке услуге итд.),
- Унаприједити и изградити основну инфраструктуру (водоводна и канализациона мрежа, електрична мрежа, интернет, саобраћајна инфраструктура),
- Усвојити детаљне планове према појединим срединама (областима) с планираном изградњом објеката и инфраструктуре, као и услугама за развој,
- Оснивање центара и подстицање цјеложивотног образовања становништва у руралним подручјима,
- Доношење програм пружања бесплатних уџбеника, хране, превоза и интернета у основним школама за ученике руралних подручја,
- Доношење програма подршке организирању спортских и културних манифестација у руралним подручјима.

Стратешки пројект	Улагања у покретање, унапређење и/или проширење основних локалних услуга за рурално становништво, укључујући активности за слободно вријеме и културне активности те припадајућу инфраструктуру.		
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Повећање процента руралног становништва (домаћинстава) којем су доступне одређене услуге	0%	50%
	Број изграђених, реконструисаних и одржаваних објеката руралне инфраструктуре	0	30
	Број спортских, културних и других манифестација у руралним подручјима	30	60
	Број одобрених пројеката за успоставу јавних услуга	0	30
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Изражена је потреба за даљњим развитком основне инфраструктуре, укључујући водоснабдијевање и приступ води за наводњавање, проширење широкопојасне покривености, повећање енергетске ефикасности и система за производњу енергије који користе обновљиве изворе енергије. Ова улагања ће повећати самоодрживост и атрактивност руралних подручја и допринијети смањењу разлика у територијалном развоју.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	<i>Око 80.000.000 КМ</i> <i>Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50 %, Виши нивои власти: 20%, ЈЛС:10%, Донације: 20%</i>		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координираност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а, Министарство привреде ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а		
Циљане групе	Јединице локалне самоуправе; трговачка друштва у већинском власништву јединица локалне самоуправе; јавне установе непрофитног карактера у којима су оснивачи јединице локалне самоуправе (осим јавних ватрогасних постројби, локалних и регионалних развојних агенција); удруге/организације цивилног друштва и вјерске заједнице које се баве хуманитарним и друштвеним дјелатностима од посебног интереса за локално становништво и чије је дјеловање у складу с циљаним групама и класификацијом дјелатности удруга, повезаних с прихватљивим улагањем.		

Веза са стратешким циљем	3. ПОСТИЋИ УРАВНОТЕЖЕН ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАЗВОЈ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА, УКЉУЧУЈУЋИ СТВАРАЊЕ И ОЧУВАЊЕ РАДНИХ МЈЕСТА
Приоритет	3.2. Обнова села и побољшање квалитете живота у руралним подручјима
Назив мјере	3.2.2. Јачање и укључивање локалних организација (удруге, задруге, невладине организације и други господарски и социјални партнери) у имплементацију активности усмјерених на осмишљавање и провођење политике руралног развоја на локалном нивоу
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	Мјера подразумијева подршку укључивању и бољој координираности локалних организација у активностима руралних подручја у складу с дјелатностима које обављају. Подршка локалним организацијама одражава приступ „одоздо нагоре” који препознаје да људи и групе у локалним заједницама, посебно оне које су

	<p>релативно изолиране, могу боље познавати локалне проблеме која се требају ријешити и имају бољи осјећај припадности и преданости успјеху пројекта.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Подршку и развој посебног програма подстицања самозапошљавања кроз обрт, као традиционални облик породичног предузетништва и друге облике малог и средњег предузетништва, укључујући породична пољопривредна газдинства, - Подршке пружању савјетодавних услуга (савјетовања о модернизацији и повећању конкурентности пољопривредних газдинстава, савјетовање шумопосједника и младих пољопривредника), - Обука консултаната за пољопривредну производњу и шумарство. 		
Стратешки пројект	Јачати капацитете локалних удруга кроз остваривање јавно-цивилног партнерства за мониторинг и заговарање транспарентног развоја и политике руралног развоја.		
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Повећање броја запослених особа које су оспособљаване у занимањима која су препозната као дефицитарна	0	20%
	Повећање броја обучених запослених лица из групе дуготрајно незапослених и осталих угрожених становника	0	40%
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Укљученост свих локалних организација у локалним заједницама доприноси квалитетном развоју богатством идеја и могућих рјешења. Такозвано међусекторско повезивање, које повезује локалне, регионалне и националне институције, посебно је важно у остваривању одрживог руралног развоја због чега је ова мјера изузетно важна за даљњи развој.		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	Око 20.000.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50 %, Виши нивои власти: 30%, ЈЛС: 5%, Донације: 15%		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		
Институција одговорна за координираност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а, Министарство здравства, рада и социјалне скрби ХНК-а		
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а		
Циљане групе	Физичка лица, невладине организације, задруге и остала удружења која имплементирају пројекте у руралним подручјима.		

Приоритет 3.3. Развој малог предузетништва у пољопривреди

Промовирање и јачање предузетништва је један од најважнијих начина рјешавања економских проблема сеоских заједница. Рурално предузетништво је важно средство развоја, а предузетништво може увелико помоћи руралним подручјима. Повећање броја запослених, посебно квалификоване радне снаге, кључни је фактор у уклањању разлика између урбаних и руралних подручја, као и у постизању користи и стабилизације миграција становништва и нето миграција. Стога, кључно је препознати и подстицати предузетништво и образовање у руралним подручјима, посебно код младих и жена.

Остварење приоритета пратит ће се кроз индикаторе излазних резултата с полазним и циљним вриједностима.

Табела 20. Преглед индикатора излазних резултата с полазним и циљним вриједностима

Индикатори излазних резултата	Полазна вриједност (2020.)	Циљна вриједност (2027.)
Повећање удјела предузетничких обрта	0	50%
Повећање запошљивости жена	0	40%
Имплементација програма цјеложивотног образовања с циљем повећања едукованог становништва	0	30%

Веза са стратешким циљем	3. ПОСТИЋИ УРАВНОТЕЖЕН ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАЗВОЈ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА, УКЉУЧУЈУЋИ СТВАРАЊЕ И ОЧУВАЊЕ РАДНИХ МЈЕСТА		
Приоритет	3.3. Развој малог предузетништва у пољопривреди		
Назив мјере	3.3.1. <i>Подршка младим пољопривредницима и младим предузетницима у руралним подручјима</i>		
Опис мјере са оквирним подручјима дјеловања	<p>Подршка осигурава развој социо-економске активности у руралним подручјима, укључујући развој руралних услуга и предузетништва, развој услуга и додане вриједност подстичући повезивање пољопривредне производње и других услуга у пољопривреди и шумарству. Такођер, укључује улагања у инкубаторе који подржавају предузетништво, ИКТ, знање и слично.</p> <p>Посебна подршка намијењена је младим предузетницима (особе од 18 до 40 година) који имају одговарајуће стручне вјештине и знања о пољопривреди и они који су први пут постављени као носиоци пољопривредног газдинства. Подршка се може додијелити младим пољопривредницима који по први пут оснивају пољопривредно газдинство као управитељи.</p> <p><u>Активности мјере укључују:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Финансијске подршке младим предузетницима (прво газдинство, први ангажман у пољопривреди и сл.), - Подстицање кориштења иновативних рјешења и побољшање приступа истраживању и развоју - Подстицање усвајања и ширења информационих и комуникационих технологија (ИКТ), електронског пословања, електронских вјештина и електронског учења - Подршка стамбеном збрињавању младих породица (уз нпр. суфинансирање вртића (опрема, запосленост), превоза ученика и сл.), посебно у изразито руралним подручјима 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број младих предузетника – корисника мјере	0	200
	Број нових секторских активности у руралним подручјима	0	50
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	<p>Подстицаји за улагања у рурални простор и развој предузетништва младих креира основу за укупни развој подручја. Пружањем економске основе младим људима ствара се темељ за раст броја становника и господарску самоодрживост подручја. Осим тога, мали произвођачи, као што су углавном млади предузетници, технички су најефикаснији и имају више диференцираних система у односу на веће индустријске системе.</p>		
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	<p>Око 30.000.000 КМ</p> <p>Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50 %, Виши нивои власти: 20%, ЈЛС: 10%, Донације: 20%</p>		
Период имплементације мјере	2021.-2027.		

Институција одговорна за координираност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а
Циљане групе	Физичка и правна лица у руралним подручјима

3. ПОСТИЋИ УРАВНОТЕЖЕН ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАЗВОЈ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА, УКЉУЧУЈУЋИ СТВАРАЊЕ И ОЧУВАЊЕ РАДНИХ МЈЕСТА

3.3. Развој малог предузетништва у пољопривреди

3.3.2. Подршка женама у пољопривреди

Уочљива је недовољна заступљеност жена у предузетничким активностима на свим нивоима, а посебно у слабије развијеним руралним подручјима. Препреке које отежавају рјешавање проблема у јачању женског предузетништва су: доминација жена у незапослености, константни јаз у предузетничкој активности између мушкараца и жена и изражена незаступљеност жена у управљачким активностима. Такав низ препрека, које су међусобно испреплетене и веома различите, поставља сложене захтјеве за њихово уклањање (вријеме, друштвена воља, извори финансирања, институционална подршка). Циљ мјере је обезбиједити услове за подршку женама за веће укључивање у развој пољопривредних и непољопривредних дјелатности да би се зауставили растући негативни трендови. Од посебног значаја је предност пружања финансијске подршке (бесповратна средства) женском предузетништву које је усмјерено на циљане мјере.

Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања

Активности мјере укључују:

- Изградња предузетничког центра за женско предузетништво у руралним подручјима да би се побољшао приступ жена повољним облицима финансирања,
- Финансирање образовних програма и едукација жена и младих у менаџерским, лидерским и предузетничким знањима и вјештинама (ИКТ системи, нове технологије, креативне индустрије, примјена иновација, кластер менаџмент итд.),
- Финансирање програма преквалификације и стручне изобразбе жена у руралним подручјима ,
- Осигурати медијску промоцију и израдити каталог с примјерима женског предузетништва.

Стратешки пројект

Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број активности у подручју женског предузетништва у руралним подручјима (жене које се баве пословима дистрибуције производа или развојем одређених програма као што су туризам, традиционално наслеђе и сл.)		0
Број регистрованих правних лица (из области женског предузетништва) на годишњем нивоу у руралним крајевима		0	30
Израда полугодишњих и годишњих извјештаја о напретку женског предузетништва у руралним подручјима		НЕ	ДА
Број жена и запослених у оквиру женског предузетништва (изражен у %)		0	30%

Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Развој предузетништва жена у руралним подручјима знатно доприноси руралној привреди јер мјере диверсификације и концепт мултифункционалности послова, чему су жене склоније, чине неопходну основу за стратегију одрживог развоја овог подручја.
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	Око 20.000.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50 %, Виши нивои власти: 20%, ЈЛС: 10%, Донације: 20%
Период имплементације мјере	2021.-2027.
Институција одговорна за координираност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а
Циљане групе	Жене с пребивалиштем у руралним подручјима ХНК-а, локална заједница

Веза са стратешким циљем	3. ПОСТИЋИ УРАВНОТЕЖЕН ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАЗВОЈ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА, УКЉУЧУЈУЋИ СТВАРАЊЕ И ОЧУВАЊЕ РАДНИХ МЈЕСТА		
Приоритет	3.3. Развој малог предузетништва у пољопривреди		
Назив мјере	3.3.3. Подршка за припрему и управљање пројектима		
Опис мјере с оквирним подручјима дјеловања	<p>Мјера укључује низ активности изобразбе, планирања, имплементације, мониторинга и евалуације provedбе развојних пројеката у руралним подручјима. Мјера подразумијева успостављање активности за унапређење управљања пројектима на свим нивоима управљања регионалним развојем (вертикална координираност), с обзиром да несметана реализација пројеката може увелике допринијети стабилном окружењу за рурални развој. Посебно је битно нагласити да при изради развојних пројеката треба водити рачуна о развоју и јачању оних дјелатности за које постоје предиспозиције развоја које нису везане уз административну подјелу простора.</p> <p>Мјера укључује следеће активности:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Организације обука за представнике руралних подручја за јачање капацитета кориштења ЕУ фондова, - Обезбиједити услове за веће кориштење ЕУ фондова легализацијом пољопривредних и туристичких објеката и осигурањем суфинансирања техничке документације и осталих потреба за припрему пројектне документације, - Посебним промотивним активностима јачати свијест пољопривредника, прерађивача, актера руралног развоја и туристичких дјелатника о могућностима добивања бесповратних средстава за пољопривреду, производњу хране, рурални развој и туризам, - Подршка кроз суфинансирање консултантских услуга у припреми пројеката, - Успостава функционалне јединствене база пројеката у руралним подручјима. 		
Стратешки пројект			
Индикатори за мониторинг резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број едукованих особа	0	30
	Број пријављених пројеката	0	45
	Број запослених људи на пројектима	0	100
	Повећање броја пројеката који су остварени интересним повезивањем јединица локалне самоуправе	0	20%

Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Подршка развоју предузетништва у руралним подручјима најприје се односи на повећана улагања у пољопривредно-прехранбени сектор и подизање нивоа знања и вјештина пољопривредних произвођача и осталих корисника. Такођер, имплементација пројеката унапређује политике кроз кохерентан и комплементаран скуп активности, укључујући јачање институционалних капацитета и услуга у руралним подручјима.
Индикативна финансијска конструкција с изворима финансирања	Око 10.000.000 КМ Извори финансирања: Буџет ХНК-а: 50 %, Виши нивои власти:10%, ЈЛС:0%, Донације: 40%
Период имплементације мјере	2021.-2027.
Институција одговорна за координаност имплементације мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а
Носиоци мјере	Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства ХНК-а
Циљане групе	Физичка и правна лица која имплементирају пројекте у руралним крајевима

4. Стратешки пројекти

Успјешној provedби Стратегије руралног развоја ХНК-а, доприносијет ће и provedба четири стратешка пројекта, који имају вишеструк учинак на развој руралних подручја у ХНК-у.

СП1. Повећање стандарда пољопривредних произвођача кроз директна плаћања

Кратак опис: Директна подршка је намијењена подршци дохотка пољопривредника у циљу осигурања дуготрајне одрживе примарне биљне и анималне производње. Обухвата директна плаћања, по површини или производно везана плаћања и допунска плаћања. Директна плаћања по површини (ха) и условном грлу су усклађена са правилима ЕУ-а. Циљ пројекта је постизање конкурентне и технолошки иновирание и модернизирание примарне пољопривредне производње и прерађивачке индустрије која ће бити одржива и еколошки прихватљива. Поред директне подршке дохотку пољопривредних произвођача, директна плаћања омогућавају повећање производње и профитабилности пољопривреде, здравствено исправну, сигурну и јефтину храну, бољу снабдјевеност тржишта пољопривредних производа, потицање младих на бављење пољопривредном производњом, конкурентнију производњу, уређење и оптимално кориштење пољопривредног земљишта.

Очекивани ефекти: Директна плаћања поред тога ће омогућити окрупњавање, подржавати специјализацију у пољопривредној производњи, омогућити ће и измјену структуре производње и носилаца производње укрупњавањем господарстава кроз производњу високодоходовних култура и подстицање удруживања произвођача. Вертикалним повезивањем примарне пољопривреде са модерним прерађивачким капацитетима може се смањити количина увозних производа и пољопривредних сировима и створити потенцијал за стварање производних вишкова намјењених извозу.

Индикативни финансијски оквир: Укупна вриједност пројекта је 29.400.000,00 КМ, од чега се 8.400.000,00 КМ планира издвојити из буџета, а 21.000.000,00 КМ из вањских извора (виши нивои).

СП2. Подршка изградњи савремених откупних и логистичких центара

Кратак опис: Уситњеност посједа, велик број малих произвођача, ограничени производни капацитети повећавају трошкове промета пољопривредним производима, а трговачке мреже остварују највеће користи од продаје пољопривредних производа. Снабдијевање производним инпутима такођер је отежано, а недостатак складишних капацитета још додатно снижава приходе пољопривредних произвођача због наглашеног сезонског карактера понуде. Производња за познатог купца скоро и не постоји, а откупна мрежа, осим млијека, је неразвијена. Тржишна инфраструктура је неразвијена, а повезивање произвођача с тржиштем, уз програме интервенција, довело би до повећања продуктивности и смањења процентуалне заступљености натуралне производње великог броја ОПП/ОПГ-а малих производних капацитета.

Очекивани ефекти: Пројект *Подршка изградњи и развоју савремених откупних и логистичких центара* би требао ублажити неповољне претпоставке садашњег стања у пољопривредној производњи, окупљањем на једном мјесту, кроз савремене откупне и логистичке центре, велик број малих производњи и вишкова са уситњених ОПП/ОПГ-ова. Савремени центри који би били опремљени одговарајућим складишним простором, лабораторијама, савјетодавним и едукацијским простором могу да судјелују у ублажавању сезонског карактера пољопривредне производње кроз цијену пољопривредних производа, бољи проток информација о иновацијама и прогнозама, едукацији младих пољопривредника за покретање производње и др.

Индикативни финансијски оквир: Укупна вриједност пројекта је 6.000.000,00 КМ, од чега се 3.500.000,00 КМ планира издвојити из буџета, а 2.500.000,00 КМ из вањских извора (виши нивои).

СП3. Унапређење система наводњавања пољопривредних површина

Кратак опис: Систем наводњавања пољопривредних површина у ХНК-у није довољно развијен, упркос чињеници да је пољопривреда један од најважнијих сектора привреде Кантона и да је ово подручје богато квалитетним водним ресурсима. Стратешким пројектом *Унапређење система наводњавања пољопривредних површина* предвиђене су инвестиције у инфраструктуру наводњавања у циљу повећања обухвата наводњаваних пољопривредних површина и стварања бољих услова за пољопривредну производњу у ХНК-у. Пројект доприноси унапређењу сва три ступа одрживог развоја и од велике је важности за одрживи развој руралних подручја Кантона. Стога, поред буџета, има потенцијал за суфинансирање кроз програме прекограничне сарадње.

Очекивани ефекти: Реализација овог пројекта допринијела би развоју пољопривреде ХНК-а, повећала приходе од пољопривреде и допринијела свеукупном привредном развоју руралних подручја.

Индикативни финансијски оквир: Укупна вриједност пројекта је 4.800.000 КМ, од чега се 2.400.000 КМ планира издвојити из буџета, а 2.400.000 КМ из вањских извора (средства ЕУ-а, виши нивои власти, ЈЛС).

СП4. Повезивање пољопривреде и туризма – повезивање пољопривредних произвођача кроз организацију туристичке понуде

Кратак опис: Развој одрживог руралног туризма захтијева повезивање с акцентом на сарадњи пољопривредних произвођача, произвођача хране и разних потрештина, пружаоца услуга смјештаја и других туристичких производа. Предности повезивања више привредних грана су бројне - од сарадње пољопривредних и гастрономских субјеката, што доводи до повећања

продаје производа ОПГ-ова и туристичких услуга до постављања провјерених стандарда квалитета који привлаче госте. Туристички субјекти који сарађују и промовишу интегрирани бренд лакше успостављају однос повјерења са својим гостима и корисницима услуга те им се чешће враћају. Заједничко оглашавање гостима нуди информације о различитим услугама на једном мјесту, што олакшава приступ различитим циљним групама. Овакав развој туризма у руралним подручјима представља будућност јер се заснива на сарадњи и умрежавању, на исти начин како туристи размјењују своја искуства и препоруке.

Очекивани ефекти: Умрежавање нуди и могућност отварања нових продајних канала и стварања јаких маркетиншких кампања удруживањем свих партнера.

Индикативни финансијски оквир: Укупна вриједност пројекта је 17.500.000,00 КМ, од чега 8.750.000,00 КМ се планира издвојити из буџета ХНК-а, а 8.750.000,00 из вањских извора (средства ЕУ-а, виши нивои власти, ЈЛС).

5. Индикативни финансијски оквир

Индикативни финансијски оквир имплементације Стратегије руралног развоја ХНК-а за период 2021.-2027. година садржи преглед финансијског оквира према стратешким циљевима, приоритетима, мјерама као и стратешким пројектима ХНК-а у наведеном планском периоду.

Табела 21. Индикативни финансијски оквир имплементације Стратегије руралног развоја ХНК-а за период 2021.-2027. година

Ознака стратешког циља, приоритета и мјере	Структура финансирања (%)	Укупно (КМ)	Буџет ХНК-а (КМ)	Остали извори	
				Износ (КМ)	Назив потенцијалног извора
УКУПНО СТРАТЕГИЈА		193.800.000	90.720.000	103.080.000	
1. СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1. Подстицати конкурентност пољопривреде	36,2%	70.100.000	25.745.000	44.355.000	

1.1.	Подршка пољопривредној производњи, новим технологијама и иновацијама	26,3%	51.000.000	15.600.000	35.400.000	
1.1.1.	Подршка инвестицијама у пољопривредна газдинства		21.600.000	7.200.000	14.400.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
1.1.2.	Подршка примарној и прерађивачкој производњи		29.400.000	8.400.000	21.000.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
1.2.	Пласман пољопривредних производа	5,4%	10.500.000	6.650.000	3.850.000	
1.2.1.	Развој савремених откупних центара		6.000.000	3.500.000	2.500.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
1.2.2.	Подршка откупитељима		3.000.000	2.100.000	900.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
1.2.3.	Увођење стандарда и ознака квалитета		1.500.000	1.050.000	450.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
1.3.	Јачање система стручних и савјетодавних служби	2,4%	4.700.000	2.175.000	2.525.000	
1.3.1.	Пружање савјетодавних услуга, подршка јавним и приватним савјетодавним услугама у пољопривреди		3.500.000	1.575.000	1.925.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
1.3.2.	Развој и јачање система истраживања у пољопривреди (зnanствено-		1.200.000	600.000	600.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства

	истраживачке и стручне институције)					
1.4.	Подршка системима и услугама у ветеринарској и фитосанитарној области	2,0%	3.900.000	1.320.000	2.580.000	
1.4.1.	Јачање капацитета надлежних тијела и инспекција за ветеринарску и фитосанитарну област у складу са захтјевима ЕУ-а, најбољим праксама и дефинисаним уставним надлежностима		1.500.000	600.000	900.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
1.4.2.	Унапређење система идентификације животиња и система контроле кретања у складу с уставним надлежностима		2.400.000	720.000	1.680.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
2.	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2. Осигурати одрживо управљање природним ресурсима и прилагођавање климатским промјенама	21,3%	41.250.000	23.750.000	17.500.000	
2.1.	Одрживо управљање земљиштем	1,5%	3.000.000	1.500.000	1.500.000	
2.1.1.	Унапређење мониторинга и успостава базе података о пољопривредном земљишту као подлоге за примјену		1.500.000	750.000	750.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства

	Нитратне директиве					
2.1.2.	Заштита пољопривредног земљишта и унапређење искористивости ИИ и ИИИ аграрне зоне		600.000	300.000	300.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
2.1.3.	Комасација пољопривредног земљишта		900.000	450.000	450.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
2.2.	Одрживо управљање водама	12,3%	23.900.000	13.100.000	10.800.000	
2.2.1.	Заштита од штетног дјеловања вода		6.700.000	3.700.000	3.000.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
2.2.2.	Заштита вода од загађења		1.800.000	600.000	1.200.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
2.2.3.	Унапређење инфраструктуре јавног наводњавања		8.200.000	4.600.000	3.600.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
2.2.4.	Унапређење система водоснабдијевања и одводње отпадних вода		7.200.000	4.200.000	3.000.000	ЈЛС, више нивои власти, ЕУ средства
2.3.	Очување и одрживо управљање природним вриједностима	7,4%	14.350.000	9.150.000	5.200.000	
2.3.1.	Очување и обнова биолошке и пејзажне разноликости руралних подручја као туристичког потенцијала		13.630.000	8.860.000	4.770.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства

2.3.2.	Управљање ризицима и ублажавање посљедица климатских промјена		720.000	290.000	430.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
3.	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3. Постићи уравнотежен територијални развој руралних подручја, укључујући стварање и очување радних мјеста	42,5%	82.450.000	41.225.000	41.225.000	
3.1.	Развој руралног туризма и осталих непољопривредних дјелатности	13,4%	25.900.000	12.950.000	12.950.000	
3.1.1.	Подршка инвестицијама за развој руралног туризма		17.500.000	8.750.000	8.750.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
3.1.2.	Подршка инвестицијама у покретање непољопривредних дјелатности у руралном подручју за диверсификацију руралних активности и квалитетнији живот		8.400.000	4.200.000	4.200.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
3.2.	Обнова села и побољшање квалитета живота у руралним подручјима	21,3%	41.300.000	20.650.000	20.650.000	
3.2.1.	Унапређење основне руралне инфраструктуре		35.000.000	17.500.000	17.500.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
3.2.2.	Јачање и укључивање локалних		6.300.000	3.150.000	3.150.000	ЈЛС, виши нивои

	организација (удруге, задруге, невладине организације и други економски и социјални партнери) у provedбу активности усмјерених на осмишљавање и реализацију политике руралног развоја на локалном нивоу					власти, ЕУ средства
3.3.	Развој малог предузетништва у пољопривреди	7,9%	15.250.000	7.625.000	7.625.000	
3.3.1.	Подршка младим пољопривредницима и младим предузетницима у руралним подручјима		10.000.000	5.000.000	5.000.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
3.3.2.	Подршка женама у пољопривреди		3.500.000	1.750.000	1.750.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства
3.3.3.	Подршка за припрему и управљање пројектима		1.750.000	875.000	875.000	ЈЛС, виши нивои власти, ЕУ средства

ПРИЛОГ И. Сажети преглед стратегије

Редни број и ознака	Индикатор	Полазна вриједност	Циљна вриједност	Укупно (КМ)	Буџет Институције (КМ)	Остали извори (КМ)
СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1. Подстицати конкурентности пољопривреде	Број родних стабала воћа	2.008.600	2.289.804	70.100.000	25.745.000	44.355.000
	Број чокота винове лозе	9.044.433	10.310.653			
	Број грла крупне стоке	102.130	116.428			
	Бруто инвестиције у основни капитал у пољопривреди (у КМ)	8.193.000	9.340.020			
1.1. Подршка пољопривредној производњи, новим технологијама и иновацијама	Број директних плаћања за модернизацију опреме у анималној производњи	0	70	51.000.000	15.600.000	35.400.000
	Број директних плаћања по јединици површине	0	70			
	Број директних плаћања за модернизацију опреме у биљној производњи на ПП/ППГ-у	1	70			
1.1.1. Подршка за улагања у пољопривредна газдинства	Повећање броја ППГ-а изнад 3,00 ха	594	836	21.600.000	7.200.000	14.400.000
	Смањење броја ППГ-а до 3,00 ха	5.497	3.907			
	Број подржаних КЛОХ	0	28			
1.1.2. Подршка примарној и прерађивачкој производњи	Површине нових насада (у ха)	83.229	91.552	29.400.000	8.400.000	21.000.000
	Број подршке за паметну пољопривреду	0	7			
	Износ плаћања за анималну производњу (КМ)	30.052.403	42.286.748			
1.2. Пласман пољопривредних производа	Број подржаних откупних центара	0	2	10.500.000	6.650.000	3.850.000
	БДП (у КМ)	12.163,12	13.865,96			
	Број корисника подршке у откупу еколошких производа	0	28			
1.2.1. Развој савремених откупних центара	Број формисаних задруга за пласман производа	5	8	6.000.000	3.500.000	2.500.000
	Број пројеката за развој маркетиншких активности	0	14			
	Успостава дигиталне тржнице (е-тржница)	не	1			
1.2.2. Подршка откупљивачима	Број подржаних корисника у откупу домаћих производа	0	21	3.000.000	2.100.000	900.000
	Број корисника подршке у вертикалном повезивању за откуп пољопривредних производа	0	28			
	Број корисника подршке за сертификавање еколошке (органске) производње	0	7			
1.2.3. Увођење стандарда и ознака квалитета	Број подршке за provedбу контроле пољопривредних производа	1	4	1.500.000	1.050.000	450.000
	Број подржаних удружења произвођача због олакшаног сертификавања	0	7			
	Број допунских плаћања за еколошку производњу	0	28			
1.3. Јачање система стручних и	Број пројеката везаних за информисање о стандардима у интегралној производњи	0	7	4.700.000	2.175.000	2.525.000

савјетодавних служби	Број подржаних пројеката опремања савјетодавних служби за вертикално повезивање	0	7			
	Пројекти континуиране едукације за савјетнике	0	14			
1.3.1. Пружање савјетодавних услуга, подршка јавним и приватним савјетодавним услугама у пољопривреди	Број савјетовања младих пољопривредника	0	28	3.500.000	1.575.000	1.925.000
	Број подржаних програма за јачање капацитета кориштења ЕУ фондова	0	14			
	Број пројеката за јачање свијести могућности кориштења бесповратних средстава за пољопривреду, производњу хране, рурални развој и туризам	0	28			
1.3.2. Развој и јачање система истраживања у пољопривреди (научно-истраживачке и стручне институције)	Број подршки за размјену знања и информација	0	2	1.200.000	600.000	600.000
	Број подржаних сарадњи на међууниверзитетским пројектима (Агромедитернаки факултет Универзитета „Џемал Биједић“ и Агрономски и прехранбено-технолошки факултет, Свеучилиште у Мостару)	0	7			
	Број подршки истраживањима везаних за органску производњу	0	14			
Приоритет 1.4. Подршка системима и услугама у ветеринарској и фитосанитарној области	Број обучених инспектора	0	35	3.900.000	1.320.000	2.580.000
	Број корисника подршке за акредитацију процедура и стандарда за контролу	0	2			
	Број корисника подршке за изградњу капацитета институција за контролу	0	2			
1.4.1. Јачање капацитета надлежних тијела и инспекција за ветеринарство и фитосанитарну област, у складу са ЕУ захтјевима, најбољим праксама и дефинисаним уставним надлежностима	Број корисника подршке за континуирану едукацију	0	2	1.500.000	600.000	900.000
	Број корисника подршке за успоставу редовних и квалитетних фитосанитарних услуга	0	5			
	Број корисника подршке за очување ген банке биљних и сточарских ресурса	0	1			
1.4.2. Унапређење система идентификације животиња и система контроле кретања у складу са уставним надлежностима	Број усвојених планова, програма, законских и подзаконских аката усклађених са ЕУ захтјевима	-	14	2.400.000	720.000	1.680.000
	Број пројеката за јачање капацитета институција за управљање кризним ситуацијама	0	7			
	Број подржаних корисника произвођача садног материјала	2	6			
СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2: Осигурати одрживо управљање природним ресурсима и прилагођавање климатским промјенама	Степен прикључености на систем одводње отпадних вода (%)	41,50%	50%	41.250.000	23.750.000	17.500.000
	Покривеност услугама одвоза комуналног отпада (%)	82%	90%			
	Број нових програма подстицања одрживог кориштења природних вриједности	0	30			
	Број нових пројеката рекултивације/уређења земљишта	0	6	3.000.000	1.500.000	1.500.000

2.1. Одрживо управљање земљиштем	Успостављена база података за процјену стања и примјену Нитратне директиве у ХНК-у	Не	Да			
	Број нових програма за превенцију и санацију ерозије у ХНК-у	0	4			
2.1.1. Унапређење мониторинга и успостава базе података о пољопривредном земљишту као подлоге за примјену Нитратне директиве	Успостављен земљишно-информациони систем	Не	Да	1.500.000	750.000	750.000
	Број нових пројеката анализе земљишта	0	6			
	Број одржаних едукација и тисканог промотивног материјала за примјену Нитратне директиве	0	20			
2.1.2. Заштита пољопривредног земљишта и унапређење искористивости ИИ и ИИИ аграрне зоне	Удио земљишта И аграрне зоне (%)	5	8	600.000	300.000	300.000
	Урађена анализа губитка земљишта у ХНК-а услјед ерозије и деструкције	Не	Да			
	Број нових суфинансираних пројеката и програма деминирања земљишта и програма пошумљавања	0	5			
2.1.3. Комасација пољопривредног земљишта	Израђена анализа стварног стања земљишта у ХНК-у	Не	Да	900.000	450.000	450.000
	Површина окрупњеног земљишта (ха)	350	2.000			
Приоритет 2.2. Одрживо управљање водама	Укупне нове инвестиције у програме и пројекте одрживог управљања водама	0%	24.500.00	23.900.000	13.100.000	10.800.000
	Број нових проведених поступака и концесија	0	50			
	Јачање кадровске структуре у сектору вода	0	4			
2.2.1. Заштита од штетног дјеловања вода	Усвојен План заштите од поплава на водотоцима ИИ. категорије на подручју ХНК-а	Не	Да	6.700.000	3.700.000	3.000.000
	Број нових изграђених/реконструисаних заштитних објеката и набављене опреме	0	мин 4			
	Износ нових инвестиција за заштиту од штетног дјеловања вода	0	7.000.000			
2.2.2. Заштита вода од загађења	Број нових програма мониторинга водних тијела ИИ. категорије на подручју ХНК-а	0	7	1.800.000	600.000	1.200.000
	Израђен Операциони план у случају изванредних и инцидентних загађења на водотоцима ИИ. категорије	Не	Да			
	Број едукација стручног особља	0	10			
2.2.3. Унапређење инфраструктуре јавног наводњавања	Успостављена база података о наводњавањем пољопривредним површинама	Не	Да	8.200.000	4.600.000	3.600.000
	Број нових суфинансираних пројеката наводњавања	0	10			
	Број нових суфинансираних пројеката одводње вода с пољопривредних површина	0	5			

2.2.4. Унапређење система водоснабдијевања и одводње отпадних вода	Број нових суфинансираних пројеката у области водоснабдијевања и одводње отпадних вода у руралним подручјима	0	9	7.200.000	4.200.000	3.000.000
	Број суфинансираних нових објеката прочишћавања отпадних вода	0	2			
	Израђена Студија могућности кориштења нових извора воде за пиће у ХНК-у	Не	Да			
Приоритет 2.3. Очување и одрживо управљање природним вриједностима	Број регистрованих пословних субјеката у пољопривреди, шумарству и рибарству (П/Ш/Р)	652	800	14.350.000	9.150.000	5.200.000
	Остварене инвестиције у П/Ш/Р	8.193.000	9.000.000			
	Вриједност подржаних пројеката за одрживо управљање шумама	0%	+20%			
2.3.1. Очување и обнова биолошке и пејзажне разноликости руралних подручја као туристичког потенцијала	Вриједност подстицаја за ловство	15.000	+20%	13.630.000	8.860.000	4.770.000
	Успостављена база података о шумама и шумском земљишту ХНК-а	Не	Да			
	Број промотивних и едукативних материјала о одрживом управљању природним вриједностима	0	20			
2.3.2. Управљање ризицима и ублажавање посљедица климатских промјена	Број одржаних едукативних радионица/савјетовања о утицају климатских промјена на сектор пољопривреде	0	7	720.000	290.000	430.000
	Број нових програма подстицања производње енергије из обновљивих извора	0	10			
	Број обухваћених корисника мјере	0	35			
СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3: Постићи уравнотежен територијални развој руралних подручја, укључујући стварање и очување радних мјеста	Повећање руралног становништва (%)	0	30%	82.450.000	41.225.000	41.225.000
	Број изграђених и реконструисаних објеката јавне инфраструктуре	0	20			
	Удио (%) газдинстава с диверсифицираним изворима прихода	10%	40%			
	Број ППГ-ова који су развили туристичке садржаје	0	80			
	Број међународних пројеката који укључују рурална подручја ХНК-а	0	20			
Приоритет 3.1. Развој руралног туризма и осталих непољопривредних дјелатности	Број објеката намијењених развоју туризма (смјештајни и јавни објекти)	10	90	25.900.000	12.950.000	12.950.000
	Број запослених у сектору руралног туризма	100	500			
	Повећање понуде руралног туризма	0%	30%			
3.1.1. Подршка инвестицијама за развој руралног туризма	Удио јавно-приватног партнерства у улагању руралног туризма	0%	20%	17.500.000	8.750.000	8.750.000
	Удио повећања становништва у руралним подручјима	0%	20%			
3.1.2. Подршка улагању у покретање непољопривредних дјелатности у руралном подручју за диверсификацију	Број нових активности у руралним подручјима (у понуди)	0	50	8.400.000	4.200.000	4.200.000
	Удио раста непољопривредних дјелатности (%)	0%	30%			

руралних активности и квалитетнији живот						
Приоритет 3.2. Обнова села и побољшање квалитета живота у руралним подручјима	Повећање удјела основне инфраструктуре насеља	0%	50%	41.300.000	20.650.000	20.650.000
	Повећање укупног броја сталног становништва у руралним подручјима (%)	0	25%			
	Повећање броја запослених лица	0%	40%			
3.2.1. Унапређење основне руралне инфраструктуре	Повећање руралног становништва (домаћинства) којем су доступне одређене услуге (%)	0%	50%	35.000.000	17.500.000	17.500.000
	Број изграђених, реконструисаних и одржаваних објеката руралне инфраструктуре	0	30			
	Број одржаних спортских, културних и других манифестација у руралним подручјима	30	60			
	Број одобрених пројеката за успоставу јавних услуга	0	30			
3.2.2. Јачање и укључивање локалних организација (удруге, задруге, невладине организације и други економски и социјални партнери) у имплементацију активности усмјерених на осмишљавање и провођење политике руралног развоја на локалном нивоу	Повећање броја запослених особа које су оспособљаване у занимањима која су препозната као дефицитарна	0	20%	6.300.000	3.150.000	3.150.000
	Повећање броја обучених запослених лица из групе дуготрајно незапослених и осталих угрожених становника	0%	40%			
Приоритет 3.3. Развој малог предузетништва у пољопривреди	Повећање удјела предузетничких обрта	0	50%	15.250.000	7.625.000	7.625.000
	Повећање запошљивости жена	0	40%			
	Проведба програма цјеложивотног учења с циљем повећања едукованог становништва	0	30%			
3.3.1. Подршка младим пољопривредницима и младим предузетницима у руралним подручјима	Број младих предузетника – корисника мјере	0	200	10.000.000	5.000.000	5.000.000
	Број нових секторских активности у руралним подручјима	0	50			
3.3.2. Подршка женама у пољопривреди	Број активности из подручја женског предузетништва у руралним подручјима (жене које се баве пословима за дистрибуцију производа или развој одређених програма као туризам, традиционална баштина и сл.)	0	50	3.500.000	1.750.000	1.750.000
	Број регистрованих правних лица из области женског предузетништва у руралним крајевима на годишњем нивоу	0	30			
	Израда полугодишњих и годишњих извјештаја о напретку женског предузетништва у руралним подручјима	НЕ	ДА			
	Број жена и запослених у оквиру женског предузетништва (%)	0	30%			
3.3.3. Подршка за припрему и	Број едукованих особа	0	30	1.750.000	875.000	875.000
	Број пријављених пројеката	0	45			

управљање пројектима	Број запослених људи на пројектима	0	100		
	Повећање броја пројеката који су остварени интересним повезивањем јединица локалне самоуправе	0	20%		

ПРИЛОГ ИИ. Социо-економска анализа

Становништво

Херцеговачко-неретвански кантон, површине 4.372,53 км², је административно - територијална јединица која обухвата средишњи дио Херцеговине. Погољна природна обиљежја, три климатска појаса (медитеранска, субмедитеранска и планинска клима), развијена хидролошка мрежа, рељефно погодне долине и поља условили су рану насељеност овог подручја. Дуж ријеке Неретве протеже се значајан прометно-стратешки правац којим је континентални дио средње Босне повезан с Јадранским морем. Овакав геостратешко-прометни положај кантона увелике је утицао на друштвено-привредни развој цијелог подручја. Херцеговачко-неретвански кантон је административно подијељен је на седам опћина (Читлук, Јабланица, Коњиц, Неум, Рама, Равно и Столац) и два града (Чапљина и Мостар).

Табела 1. Подаци о становништву и насељима у ХНК-у

Општина	Површина (км ²)	Број насеља	Број становника (2019)	Густина насељености (ст./км ²)
Чапљина	253,74	32	24.892	97
Читлук	181,01	21 ¹⁴	17.944	99
Јабланица	297,26	33	9.658	32
Коњиц	1.144,45	168	23.959	20
Мостар	1.165,63	60	105.203	90
Неум	246,03	27	4.389	20
Прозор-Рама	477,00	56	13.515	28
Равно	322,91	54	3.209	11
Столац	279,79	26	14.201	43

¹⁴ Читлук у свом саставу има 21 насељено мјесто које чине 29 насеља. Општина обухвата подручја насељених мјеста и то: Бијаковићи, Билетићи, Блатница, Близанци, Чалићи, Черин, Читлук, Добро Село, Драгићина, Граднићи, Хамзићи, Крехин Градац, Крућевићи, Мали Ограђеник, Међугорје, Паоча, Потпоље, Служањ, Тепчићи, Велики Ограђеник, Вионица. Насељена мјеста: Билетићи, Блатница, Хамзићи, Мали Ограђеник, Паоча, Служањ, Тепчићи и Велики Ограђеник у свом саставу имају по два насеља (засебне насељене цјелине). Насељено мјесто Билетићи у свом саставу има насеља: Билетићи Брдо и Билетићи Поље. Насељено мјесто Блатница у свом саставу има насеља: Доња Блатница и Горња Блатница. Насељено мјесто Хамзићи у свом саставу има насеља: Доњи Хамзићи и Горњи Хамзићи. Насељено мјесто Мали Ограђеник у свом саставу има насеља: Доњи Мали Ограђеник и Горњи Мали Ограђеник, Насељено мјесто Паоча у свом саставу има насеља: Паоча и Видовићи. Насељено мјесто Служањ у свом саставу има насеља: Мостарско Црно и Служањ. Насељено мјесто Тепчићи у свом саставу има насеља: Тепчићи и Тепчићи Поље. Насељено мјесто Велики Ограђеник у свом саставу има насеља: Доњи Велики Ограђеник и Горњи Велики Ограђеник.“

ХНК:	4.372,53	477	216.970	49
-------------	----------	-----	---------	----

Извор: Федерални завод за статистику

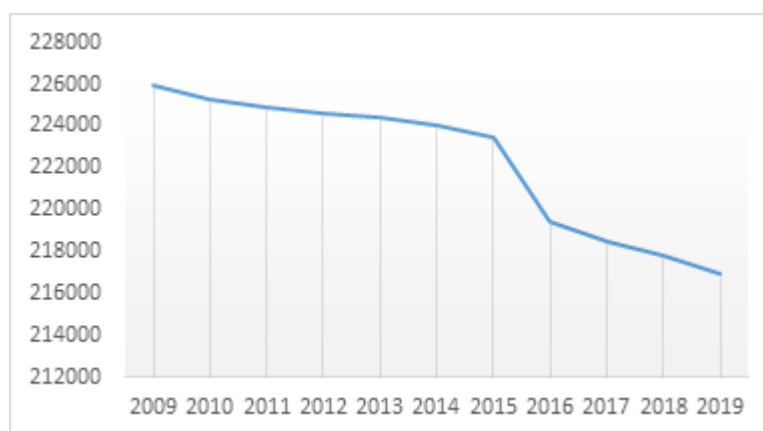
У десетогодишњем периоду од 2009. до 2019. године, у Херцеговачко-неретванском кантону евидентирана је тенденција смањења укупног броја становника (Табела 1.). Према процјени, укупан број становника на подручју кантона у 2019. години износи 216.970 што је за 8.960 или 4% мање у односу на 2009. годину (Табела 2.). Забиљежени пад броја становника евидентан је углавном по исељавању становништва. Не постоје адекватни поуздани индикатори за тачну процјену миграција из руралних подручја у опћинска средишта, али опћа слика кретања становништва унутар кантона показује смјер и указује на разлоге промјене.

Табела 2. Број становника од 2009. до 2019. у насељима и кантону

Општина/ Година	2013. ^[2]	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Чапљина	26.157	22.583	22.483	25.410	25.160	25.024	24.892
Читлук	18.140	15.843	15.857	18.043	17.997	17.955	17.944
Јабланица	10.111	11.585	11.493	9.889	9.801	9.730	9.658
Коњиц	25.148	27.347	27.141	24.501	24.285	24.140	23.959
Мостар	105.797	112.240	112.347	105.661	105.417	105.371	105.203
Неум	4.653	4.364	4.335	4.507	4.461	4.432	4.389
Прозор-Рама	14.280	15.646	15.498	13.896	13.747	13.643	13.515
Столац	14.502	12.988	12.898	14.297	14.398	14.269	14.201
Равно	3.219	1.433	1.419	3.191	3.207	3.201	3.209
Укупно:	222.007	224.029	223.471	219.395	218.473	217.765	216.970

Извор: Федерални завод за статистику, Прелиминарне процјене; Статистика.ба, Службени попис становништва 2013.

Емитивне миграције унутар кантона забиљежене су из рубних опћина према Граду Мостару, гдје је концентрисано готово 48,5% становништва кантона (Табела 2.). Разлози таквих миграције су вишеструки: економски, социјални, образовни итд. Стога, Мостар као највећи урбани, образовни, здравствени, културни, туристички и привредни центар кантона и Херцеговине има позитиван, док остале општине имају негативан миграцијски салдо.

Слика 1. Кретање броја становника 2009.-2019. у ХНК-у

Према посљедњем службеном попису становништва из 2013. године, у ХНК-у је живјело 222.007, а према процјени из 2019^[1] тренутно овдје живи 216.970 становника.

Табела 3. Становништво ХНК-а (2008.-2019.)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	Разлика 2014./2019.
Чапљина	25.410	25.410	25.410	25.410	25.160	25.024	24.892	518
Читлук	18.043	18.043	18.043	18.043	17.997	17.955	17.944	99
Јабланица	9.889	9.889	9.889	9.889	9.801	9.730	9.658	231
Коњиц	24.501	24.501	24.501	24.501	24.285	24.140	23.959	542
Град Мостар	105.661	105.661	105.661	105.661	105.417	105.371	105.203	458
Неум	4.507	4.507	4.507	4.507	4.461	4.432	4.389	118
Прозор-Рама	13.896	13.896	13.896	13.896	13.747	13.643	13.515	381
Равно	3.191	3.191	3.191	3.191	3.207	3.201	3.209	-18
Столац	14.297	14.297	14.297	14.297	14.398	14.269	14.201	96
ХНК:	219.395	219.395	219.395	219.395	218.473	217.765	216.970	2.425

Извор: Федерални завод за статистику, властита обрада (М. Иванковић)

Густина насељености

На подручју ХНК-а евидентирана је ниска просјечна густина насељености, а према процјени из 2019. године износи 49 становника што је ниже у односу на 50 ст/км² из 2013. године (Табела 3.). Међутим, густина насељености по опћинама разликује се од 11 у Равном и 20 у Неуму до 99 у Читлуку, 97 у Чапљини и 90 ст/км² у Мостару. Оваква неуједначена расподела условљена је величином и положајем општине и економским разлозима који доводе до миграција и промјене мјеста боравишта.

Табела 4. Густина насељености (становника на км²)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Чапљина	99	99	99	99	98	98	97
Читлук	100	100	100	100	99	99	99
Јабланица	33	33	33	33	33	32	32
Коњиц	21	21	21	21	21	21	20
Мостар	90	90	90	90	90	90	90
Неум	20	20	20	20	20	20	20
Прозор-Рама	29	29	29	29	29	29	28
Равно	50	50	50	50	10	10	10
Столац	10	10	10	10	50	50	50
ХНК:	49,9	49,9	49,9	49,9	49,6	49,6	49,3

Извор: Федерални завод за програмирање развоја, властита обрада (М. Иванковић)

Урбано vs рурално становништво

Од укупно 476 насеља, 8 је урбаних центара, а 476 насеља с више или мање израженим степеном руралности.

Табела 5. Број урбаног и руралног становништва према опћинама и градовима у ХНК-у, 2013. година

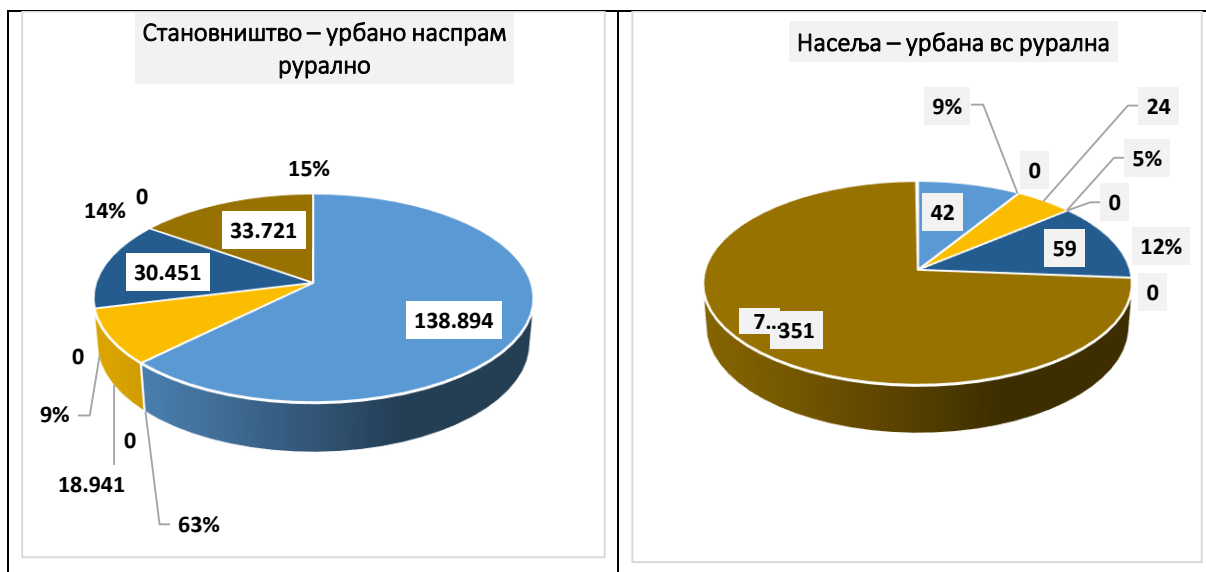
Град/ Општина	Урбано становништво				Рурално становништво				
	Бр. становника	%	Густина ст/км	Просјечна старост	Бр. становника	Бр. становника	%	Густина ст/км	Просјечна старост
Чапљина	5.774	22,1	1.252,5	40,3	20.383	20.383	77,9	81,8	39,8
Читлук	3.312	18,3	344,6	36,2	14.828	14.828	81,7	86,5	38,6
Јабланица	4.057	40,1	2.190,6	40,2	6.054	6.054	59,9	20,5	39,9
Коњиц	10.732	42,7	2.047,2	39,3	14.416	14.416	57,3	12,7	41,5
Мостар	60.195	56,9	3.306,4	40,2	45.602	45.602	43,1	39,7	39,4
Неум	3.013	64,8	89,2	35,9	1.640	1.640	35,2	7,7	50,6
Прозор-Рама	3.367	23,6	177,1	36,2	10.913	10.913	76,4	23,6	38,4
Равно	0	0	0	0	3.219	3.219	100,0	10,0	43,5
Столац	3.816	26,3	667,1	41,8	10.686	10.686	73,7	39,0	39,4
ХНК:	94.266	42,5	961,6	39,7	127.741	127.741	57,5	29,9	39,8

Извор: Статистика.ба

Удио урбаног становништва у кантону је 42,5% и то захваљујући највећој урбаној концентрацији у Мостару која броји 60.195 или 63% укупног урбаног становништва кантона. У осталим општинама и граду Чапљини доминира већи удио руралног становништва. Густина становништва у већини општина је знатно нижа у руралним дијеловима због величине простора у односу на број становника, што је погодно за рурални развој, а посебно за рурални туризам. Рурални простори Читлука и Чапљине имају већу густоћу, али ове општине имају мању површину и повољније предуслове развоја руралних подручја. Овај простор готово није био изложен присилним исељавањем становништва тијekom рата, као што је то био случај у општинама Равно, Рама, Коњиц, Јабланица, Столац.

Подручје ХНК-а има свега 9% или 42 насељена мјеста (9%) са више од 150 становника по км², која по ОЕЦД класификација убрајамо у урбана насеља. У та 42 насељена мјеста живи 138.894 становника или 63% од чега град Мостар има 87.992 становника у 14 урбаних насеља.

Семиурбана насеља имају 18.941 становника (9%) у 24 насељена мјеста или 5%. У претежно руралним подручјима ХНК-а живи 30.451 становник (14 %) у 59 насеља или 12%, док у изразито руралним подручјима живи 33.721 становник или 15% у 351 насељеном мјесту или 74%. Укупан број становника ХНК-а (2013.) је био 222.007 у 476 насељених мјеста. Детаљном анализом сваке општине могуће је поставит адекватну аграрну и руралну политику у наредних 7 година.

Слика 2. Удио урбано vs рурално становништво 2013.

Извор: Попис становништва из 2013., Федерална геодетска управа (ФГУ) за површине насељених мјеста, властита обрада, (М. Иванковић, 2020.)

Просјечна старост становништва у кантону је 39 година. У већини руралног простора живи становништво просјечне старости од 38 до 43 године што представља повољну животну доб за развој gospodarства, туристичких и услужних дјелатности. Нешто већи просјек старости је у руралном залеђу Неума, гдје живи само 35% становништва и то старије доби. Због развоја купалишног туризма на обали, већина становништва је концентрисана у опћинском средишту Неума, док је рурално залеђе депопуларизирано.

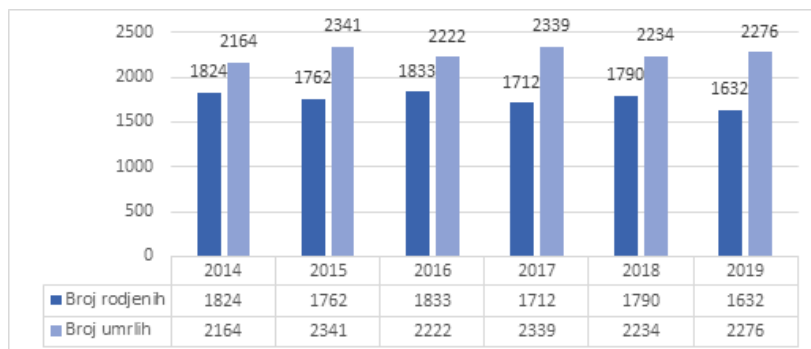
Број становника на попису из 2013. године је за 45.626 или 17,05% мањи у односу на попис из 1991. године. Етничка структура становништва с пописа указала је да 53,29% становништва су Хрвати, 41,44% Бошњаци, 2,9% Срби и осталих 2,38%. Основна измјена у етничкој структури у односу на 1991. годину је значајно смањен удио Срба у структури становништва с 14,07% на 2,9% и повећање удјела Хрвата с 40,68% на 53,29%.

Етничка слика у опћинама и градовима Херцеговачко-неретванског кантона доживила је знатне промјене од рата. У руралним просторима града Мостара евидентиран је пораст Бошњака у односу на предратно стање. Градови Чапљина и Мостар те општине Читлук, Столац и Равно евидентирају повећан удио Хрвата у руралном подручју у односу на 1991.годину. Остале националности, укључујући и Србе, немају значајан удио руралног становништва у опћинама кантона. Ова информација је важна због културних навика и традиционалног начина живота, гастрономије и обичаја на којима се може базирати туристичка понуда у руралним подручјима.

Природни прираст становништва

Анализа тренда природног прираштаја становника ХНК-а у периоду 2014.-2019. година, приказана на Слици 3., указује на континуисан негативан природни прираштај с растућим трендом, гдје је примјетна све значајнија разлика између броја умрлих и броја новорођених (у 2019. години је за 629 више умрлих него новорођених особа, док је 2014. године та разлика била 340 особа (Табела 8.)). Негативан природни прираштај је тренд назочан у цијелој Босни и Херцеговини, а узрочници леже у нестабилној политичкој ситуацији, тежем запошљавању младих, каснијем отпочињању самосталног живота и заснивања обитељи и све већем броју одласка младих из Босне и Херцеговине.

Слика 3. Преглед природног прираста становништва у ХНК-у за период 2014.-2019. година

Извор: Федерални завод за програмирање развоја

Преглед стања и кретања на тржишту рада

Стопа запослености

Према подацима Федералног завода за програмирање развоја, у 2019. години у Херцеговачко-неретванском кантону евидентирано је 148.293 лица од радно способног становништва. Током 2019. године евидентирано је у просјеку 55.213 запослених лица на подручју ХНК-а, што резултује стопом запослености од 37,2%, што је изнад просјечне стопе запослености у истој години у Федерацији БиХ која је износила 34,8%.

Табела 6. Кретање броја запослених у периоду 2013.- 2019. година

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Чапљина	3.321	3.333	3.341	3.325	3.202	3.503	3.596
Читлук	4.771	5.356	5.971	6.113	5.715	5.471	5.685
Јабланица	1.882	1.906	1.847	1.873	1.911	2.022	2.039
Коњиц	4.699	4.630	4.714	4.948	5.240	5.783	5.920
Град Мостар	29.048	29.877	29.489	28.354	29.001	33.475	33.929
Неум	986	1.035	1.051	104	1.038	1.057	1.119
Прозор-Рама	1.051	1.153	1.166	1.184	1.173	1.414	1.431
Равно	66	66	75	81	76	131	159
Столац	888	889	1.006	1.116	1.102	1.277	1.335
ХНК:	46.712	48.245	48.660	47.098	48.458	54.133	55.213

Извор: Федерални завод за програмирање развоја, властита обрада (М. Иванковић)

Просјечна стопа запослености за ХНК-а (све општине) износи 25%. Међутим, постоје знатне разлике по општинама и градовима у ХНК-у. Мостар разумљиво има највећу стопу запослености од 32 %, а исту стопу има и Читлук (вјероватно због Међугорја – подаци прије пандемије ЦОВИД-19). Општина Равно има најнижу стопу запослености од само 5%. Међутим, посматрајући стопу запослености по општинама Херцеговачко-неретванског кантона, уочљива је неуједначена стопа запослености која варира од 47,61 % (Мостар) и 46,51% (Читлук) до 7,53% (Равно) и 13,45% (Столац).

Табела 7. Стопа запослености становништва по општинама Херцеговачко-неретванског кантона у 2019. години

	Број запослених	Радно способно становништво	Стопа запослености
Град Чапљина	3.596	16.879	21,30%

Читлук	5.685	12.223	46,51%
Јабланица	2.039	6.830	29,85%
Коњиц	5.920	16.407	36,08%
Град Мостар	33.929	71.257	47,61%
Неум	1.119	3.019	37,07%
Прозор-Рама	1.431	9.640	14,84%
Столац	1.335	9.926	13,45%
Равно	159	2.112	7,53%
Укупно:	55.213	148.293	37,23%

Извор: Федерални завод за програмирање развоја

У протеклом петогодишњем периоду биљежи се континуиран тренд раста броја запослених на подручју ХНК-а, па је у 2019. години забиљежено 11,86%, односно 6.533 особе више него у 2015. години. Највећи пораст броја запослених забиљежен је у опћини Равно (52,83%), опћини Столац (24,64%) и опћини Коњиц (20,37%), док је у опћини Читлук евидентирано смањење броја запослених за око 5% у односу на 2015. годину.

Пратећи тренд броја радно способног становништва на кантоналном нивоу примјетан је континуиран пад. Овакав тренд је посљедица иселјавања радно способног становништва условљен економским разлозима (затварање творница, немогућност запослења и сл.).

Табела 8. Радно способно становништво

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Чапљина	14.877	14.726	14.661	17.090	17.063	17.004	16.879
Читлук	10.281	10.274	10.283	11.790	12.217	12.224	12.223
Јабланица	8.333	8.292	8.226	7.271	7.059	6.952	6.830
Коњиц	18.679	18.626	18.486	17.051	16.741	16.564	16.407
Мостар	73.727	74.237	74.308	73.325	72.352	71.824	71.257
Неум	3.119	3.088	3.067	3.077	3.082	3.054	3.019
Прозор-Рама	11.042	10.980	10.876	9.677	9.764	9.712	9.640
Равно	997	994	984	2.162	2.160	2.142	2.112
Столац	9.091	9.078	9.015	9.871	10.117	10.023	9.926
ХНК:	150.146	150.295	149.906	151.314	150.555	149.499	148.293

Извор: Федерални завод за програмирање развоја

Стопа незапослености

Херцеговачко-неретвански кантон биљежи континуиран пад броја незапослених у периоду 2015.-2019. година, па је у 2019. години регистровано 29.221 незапослених особа, што је 9,3% укупног броја незапослених у Ф БиХ који је износио 313.570 особа за 2019. годину. У протеклом периоду број незапослених смањен је за 17,9%, односно 5.231 особа је пронашла посао. Смањење броја незапослених прати и раст броја запослених особа упућује на закључак да се тржиште рада креће у правцу развитка.

Табела 9. Број незапослених особа у ХНК-у у периоду 2013.- 2019.

Година	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Чапљина	3179	3359	3487	3376	3.255	3.011	2.856
Читлук	2496	2513	2682	2700	2.536	2.538	2.437
Јабланица	2257	2358	2367	2293	2.214	2.110	1.988
Коњиц	3929	4170	4088	4128	4.047	3.879	3.719
Град Мостар	16216	16876	17232	16325	15.835	14.996	14.286

Неум	421	390	429	403	355	331	298
Прозор-Рама	1917	1990	1981	1980	1.964	1.863	1.783
Равно	32	35	37	38	38	38	36
Столац	2103	2127	2150	2084	2.038	1.884	1.819
ХНК:	32550	33818	34453	33327	32282	30650	29.221

Извор: Федерални завод за програмирање развоја

Херцеговачко-неретвански кантон биљежи веома високу стопу незапослености од 35% у 2019. години (која још увијек има благи, али недовољан тренд смањења – 41% у 2016. години). Од укупно 29.221 незапослених особа (2019.), 2.465 их је било с високом стручном спремом, 1.540 с вишом стручном спремом, 9.161 са средњом стручном спремом, 69 високо квалификованих радника, 9.627 квалификованих радника, 361 полуквалификованих радника и 5.998 неквалификованих радника. Унутар Херцеговачко-неретванског кантона у 2019. години највећи број незапослених особа регистрован је у Граду Мостару (48,89% од укупног броја незапослених у кантону) и Коњицу (12,73%), док је најмањи број незапослених особа регистрован у опћинама Равно и Неум, али то је због величине локалних заједница. Посматрајући незапослене особе кроз образовну структуру како на подручју ХНК-а тако и Ф БиХ, уочено је како је њихова расподјела уједначена кроз посматрани шестогодишњи период. У 2019. години највећи удио незапослених на подручју Херцеговачко-неретванског /кантона се односио на квалификоване раднике (32,95%), док 31,35% незапослених има средњу стручну спрему, а 20,53% особа су неквалификоване.

Табела 10. Стопа незапослености у ХНК-у за период 2013.-2019.

Стопа незапослености (број запослених/радна снага*100) у %							
	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Чапљина	49	50	51	50	50,4	50,4	50,4
Читлук	34	32	31	31	30,7	30,7	30,7
Јабланица	55	55	56	55	53,7	53,7	53,7
Коњиц	46	47	46	45	43,6	43,6	43,6
Град Мостар	36	36	37	37	35,3	35,3	35,3
Неум	30	27	29	27	25,5	25,5	25,5
Прозор-Рама	65	63	63	63	62,6	62,6	62,6
Равно	33	35	33	32	33	33	33
Столац	70	71	68	65	64,9	64,9	64,9
ХНК:	41	41	41	41	40	36	35

Извор: Федерални завод за статистику, Федерални завод за програмирање развоја

У укупном броју незапослених, високообразоване особе чине 13,71% (ВШС и ВСС). С друге стране, врло слична образовна структура незапослених је на подручју Ф БиХ: КВ радника је 31,5%, 29,8% су НК радници, док 27,4% незапослених има ССС. У укупном броју незапослених у Федерацији БиХ у 2019. години, високообразоване особе судјелују с 9,2% (ВШС и ВСС).

БДП по становнику ХНК-а

Из расположивих података по устаљеној методологији обрачунат је БДП ХНК-а и у складу с тим БДП по становнику за период 2014. – 2019. година. Уочено је да је наведени индекс у односу на укупну Федерацију БиХ већи за 15 – 16%. Према подацима Федералног завода за програмирање

развоја ХНК-а заузима друго мјесту. Према студији *Рурални развој у Босни и Херцеговини: Мит или Реалност* „рурална подручја показују тенденцију да генеришу нижи БДП пер цапита него урбана подручја будући да је мањи удио њиховог становништва запослен“. У истој студији се наводи да „Сарајево и други велики градови генеришу знатно већи ниво БДП-а, што одражава вишу продуктивност по раднику, као и виши удио укупног становништва у запошљавању. БДП пер цапита и по запосленој особи најнижи је у градовима средње величине“.

Табела 11. БДП по становнику ХНК-а

Опис ставке	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Просјечна плата у ФБиХ	830	839	860	889	928
Број запослених у ФБиХ	450,121	457,974	505,201	519,8	531,483
ГДП ФБиХ - КМ (у 000)	16.688.300	19.540.120	20.539.696	21.983.507	23.317.906
Становништво ФБиХ	2.201.000	2.206.000	2.201.000	2.196.000	2.191.000
БДП пер цапита у ФБиХ - КМ	7,582	8,858	9,332	10,011	10,643
Индекси	1	1,1709	1,0512	1,0703	1,0607
Број запослених у ХНК-у	48,66	47,098	48,458	54,133	55,213
Просјечна плата у ХНК-у	890	928	933	970	1,011
ГДП у ХНК-у (у 000)	1.934.492	2.222.669	2.137.364	2.498.002	2.639.032
Становништво ХНК-а	219,395	219,395	218,473	217,765	216,97
БДП пер цапита у ХНК - КМ	8.817,39	10.130,90	9.783,20	11.471,09	12.163,12
Индекс (ФБиХ =100)	1,16	1,14	1,05	1,15	1,14

Извор: Федерални завод за статистику, властити обрачун (М. Иванковић)

БДП по становнику највећи је у Сарајеву, док рурална подручја показују мале варијације између три групе. Међутим, нижа стопа активности у руралним подручјима смањује БДП по становнику на укупни просјек од 4.780 КМ (3.241 УСД), што је само пет посто изнад осталих урбаних подручја. Сарајево има корист од високе стопе активности, релативно ниске незапослености, те високе продуктивности (која се огледа у просјечној нето плати); ова три фактора заједно дају БДП од готово 13.000 КМ (8.813 УСД), што је скоро три пута више него у руралним подручјима. Чак и ако се изузму фактори стопе активности и стопе незапослености јасно је да велики градови имају вишу радну продуктивност од остатка земље, као што то показују сљедеће процјене БДП-а по запосленој особи¹⁵: **Сарајево: 42,800 КМ (29,017 УСД) остали градови: 38.200 КМ (25.898 УСД), остала урбана подручја: 30.900 КМ (20.949 УСД) и рурална подручја (све групе): 33.200 КМ (22.508 УСД).**

Према истом извору, „ БДП по становнику руралних подручја је око 43 % нижи од БДП-а по становнику урбаних подручја, будући да 55 % укупног становништва живи у руралним подручјима, они и даље доприносе државном БДП-у с 41 %“. Као и све остале статистичке податке, и ову процјену треба презентирати веома пажљиво јер наведене бројке не укључују допринос нерегистрованих породичних пољопривредних газдинстава укупном БДП-у на нивоу државе.

¹⁵ Извор: Рурални развој у Босни и Херцеговини: Мит или Реалност; УНДП БиХ, 2013, страница 52

Структура привреде ХНК-а

Уочени раст привредних субјеката у ХНК-у указује на појачану економску активност. Број од 17.593 пословна субјекта обухвата правна и физичка лица.

Табела 12. Број пословних субјеката, 2008. – 2019.

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Чапљина	1.503	1.500	1.521	1.478	1.049	1.436	1.472
Читлук	1.914	2.109	2.112	2.127	1.724	2.138	2.177
Јабланица	712	729	734	698	576	740	688
Коњиц	1.387	1.421	1.439	1.459	1.197	1.561	1.558
Мостар	8.456	8.620	8.799	8.864	7.062	9.204	9.576
Неум	411	473	519	509	413	522	547
Прозор-Рама	646	651	664	662	593	708	661
Равно	89	92	94	94	82	99	107
Столац	680	707	757	732	639	802	807
ХНК:	15.798	16.302	16.639	16.623	13.335	17.210	17.593

Извор: Федерални завод за статистику, Федерални завод за програмирање развоја

Табела 13. Предузећа – правна лица

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Чапљина	539	552	571	593	599	616	640
Читлук	806	831	844	866	892	913	935
Јабланица	183	193	204	215	223	234	242
Коњиц	423	439	451	471	476	489	499
Мостар	3.472	3.559	3.638	3.742	3.825	3.975	4.121
Неум	143	142	140	140	140	141	143
Прозор-Рама	274	279	287	296	306	317	326
Равно	56	59	61	63	62	66	70
Столац	251	256	260	272	277	285	291
ХНК:	6.147	6.310	6.456	6.658	6.800	7.036	7.267

Извор: Федерални завод за статистику, Федерални завод за програмирање развоја

Табела 14. Физичка лица-обртници у ХНК-у у периоду 2008.- 2019. година

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Чапљина	689	672	660	578	450	498	500
Читлук	771	933	904	873	832	817	836
Јабланица	407	407	402	349	353	373	316
Коњиц	687	691	700	695	721	773	753
Мостар	3.363	3.431	3.490	3.422	3.237	3.461	3.579
Неум	185	241	277	269	273	279	300
Прозор-Рама	285	283	283	271	287	295	238
Равно	23	23	24	22	20	22	24
Столац	327	341	383	339	362	391	387
ХНК:	6.737	7.022	7.123	6.818	6.535	6.909	6.933

Извор: Федерални завод за статистику, Федерални завод за програмирање развоја

Табела 15. Број предузећа на 1000 становника у ХНК-у, 2008.- 2019.

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Чапљина	59	59	60	58	42	57,4	59,1
Читлук	106	117	117	118	96	119,1	121,3
Јабланица	72	74	74	71	59	76,1	71,2
Коњиц	57	58	59	60	49	64,7	65
Мостар	80	82	83	84	67	87,3	91
Неум	91	105	115	113	93	117,8	124,6
Прозор-Рама	46	47	48	48	43	51,9	48,9
Равно	28	29	29	29	26	30,9	33,3
Столац	48	49	53	51	44	56,2	56,8
ХНК:	72	74	76	76	61	79	81

Извор: Федерални завод за статистику, Федерални завод за програмирање развоја

Број од 81 правног субјекта на 1.000 становника ХНК-а је веома висок, што је опет у складу с нивоом развијености ХНК-а.

Запосленост по привредним дјелатностима

Запосленост у пољопривреди, шумарству и рибарству је свега 3,91 %, што је још увијек испод просјека ЕУ-27, али с тенденцијом даљњег опадања. За успјешно одржавање пољопривредне производње, неопходна су капитална улагања у цјелокупни ланац вриједности у пољопривредно – прехранбеном сектору. Индустрија и грађевинарство генеришу 13,52 % запослености у ХНК-у. Највише запослених, очекивано, налази се у сектору трговине, превоза, комуникација, угоститељства и услуга – 74,39% или скоро 2/3.

Табела 16. Структура привреде ХНК-а

Структура привреде ХНК – 2018.		
Дјелатности	Број пословних субјеката	Процент (%)
Пољопривреда, шумарство и рибарство	673	3,91%
Индустрија	1.686	9,80%
Грађевинарство	641	3,72%
Трговина, превоз, комуникације и угоститељство	8.203	47,66%
Финансије - стручне- научне дјелатности	1.404	8,16%
Услуге	4.600	26,73%
Остало	3	0,02%
Укупно:	17.210	100,00%

Извор: Херцеговачко-неретвански кантон у бројкама 2019, властита обрада (М.Иванковић)

Слика 4. Структура привреде ХНК-а у 2018. години

Запосленост по дјелатностима – попис становништва 2013.

Према стандардној класификацији дјелатности 2013. године у ХНК-у је на посљедњем попису становништва било 63.179 запослених. Како би добили што бољи увид, запослени у ХНК-у подијељени су према секторима, примарни, секундарни, терцијарни и квартални.

Табела 17. Запосленост у секторима

Примарни	Секундарни	Терцијарни	Квартарни	Укупно:
(А+Б)	(Ц+Д+Е+Ф)	(Г+Х+И)	(Ј+К+Л+М+Н+О+П+Р+С+Т)	
3.495	16.506	18.368	24.810	63.179
5,53%	26,13%	29,07%	39,27%	100,00%

Извор: Федерални завод за статистику, Попис становништва 2013., властита обрада (М. Иванковић)

- a) **Примарни сектор чине:** пољопривреда и рударство. У овом сектору запослено је укупно 3.495 особа или 5,53%. Примарни сектор, посебно пољопривреда, биљежи стално смањење укупног броја запослених. Дакле, пољопривреда није сектор који може апсорбирати или запослити већи број људи и истовремено држати неку врсту међународне конкурентности. У сљедећим годинама очекује се смањење актуелног броја запослених. У складу с тим у ЕУ-у се у свакој генерацији или временском периоду од 20 – 25 година број становника у руралним подручјима преполови, а истовремено се просјечна величина ППГ-ова удвостручи или окрупни¹⁶.
- b) **Секундарни сектор чине:** Ц- прерађивачка индустрија, Д - производња и снабдијевање електричном енергијом, плинком, паром и климатизација, Е - водоснабдијевање, збрињавање отпадних вода, управљање отпадом и дјелатности санације околиша и Ф- грађевинарство. Сектор је у 2013. години запошљавао цца 16.506 особа или 26,13% од укупног броја запослених у ХНК-у.
- c) **Терцијарни сектор чине:** Г – трговина на велико и мало, поправка моторних возила, Х – превоз и складиштење, И – смјештај и услужне дјелатности (хотелијерство и

¹⁶ Извор: Рурални развој у Босни и Херцеговини: Мит или Реалност; УНДП БиХ, 2012, страница 52

у гоститељство) и J – информације и комуникације. Овај сектор је у 2013. години запошљавао 18.368 особа или 29,07% од укупног броја запослених у ХНК-у.

- d) **Квартарни сектор чине:** K- финансије, Л-некретнине, М- стручне, научне и техничке дјелатности, Н- административне и помоћне услужне дјелатности, О – јавна управа, одбрана, обавезно социјално осигурање, П- образовање, Q – здравствена и социјална заштита, Р- умјетност, забава и рекреација, С- остале услужне дјелатности, Т - дјелатности домаћинства као послодаваца; дјелатности домаћинства која производе различита добра и пружају различите услуге за властите потребе и У – дјелатности изван територијалних организација и тијела. Овај сектор је у 2013. години запошљавао 24.810 особа или 39,27% од укупног броја запослених у ХНК-у.

Запосленост у пољопривреди- просјечна нето плата, продуктивност рада

У протекле три анализирание године биљежи се смањење запослених у сектору пољопривреде, шумарства и рибарства ХНК-а са 872 (2018.) на 686, а просјечна нето плата од 829,00 КМ мања је за 14,2% од просјечне плате у свим дјелатностима (966,00 КМ).

Табела 18. Број запослених у сектору и просјечна нето плата (2014. – 2018.)

		Просјечан број запослених	Просјечна нето плата, КМ	Просјечан број запослених	Просјечна нето плата, КМ	Просјечан број запослених	Просјечна нето плата, КМ	Просјечан број запослених	Просјечна нето плата, КМ
		2014.	2015.	2014.	2015.	2017.	2018.	2017.	2018.
УКУПНО		48.245	48.661	866	890	52.638	54.133	946	970
A	Пољопривреда, шумарство и рибарство	603	666	741	709	786	872	686	699

2019.		У (000) КМ			У (000) КМ	
Подручје дјелатности	Пољопривреда, шумарство и риболов	Бруто додана вриједност - БДВ	Средства запослених	Нето остали порези на производњу	Бруто пословни вишак/мијешани доходак	
A		938.480	153.971	1.314	783.195	

Извор: Федерални завод за статистику; властита обрада (М. Иванковић)

Резултати овог тренда су да инпут радне снаге у пољопривреди ЕУ-а износи 2,40% од укупног становништва с пуним радним временом, у распону од 10,20% у Румуњској до само 0,60% у Уједињеном Краљевству.

БДВ може послужити као индикатор продуктивности рада када се подијели с бројем годишњих радних јединица с пуним радним временом (АУУ). Постоје знатне разлике у апсолутном БДВ-у по АУУ међу земљама ЕУ-а (међутим, ове бројке нису прилагођене за куповну моћ). У периоду 2010. и 2017. године, већина земаља ЕУ-а евидентирала је раст БДВ-а по АУУ-у. За ЕУ у цјелини, БДВ / АУУ повећавао се за 2,8% годишње. Продуктивност рада у пољопривреди на нивоу

земаља Еуропске Уније у периоду 2010.-2012. године износила је 14.967 ЕУР по годишњој јединици рада. Постоје знатне разлике у продуктивности појединих чланица, тако је продуктивност нових чланица које су приступиле Унији након 2004. године приближно шест пута нижа у односу на старе чланице Уније. Бруто додана вриједност (БДВ) у пољопривреди по годишњој радној јединици је 20.000 ЕУР / АУУ за 2017. годину. Дакле, 3.883,27 €/АУУ је продуктивност рада у ХНК-а за 2019. годину што износи 19,42% продуктивности ЕУ-28 (мјерено у 2017.) Ово је кључни податак за стратешке поставке овога документа.

Старосна структура запослених у сектору

Према доступним подацима, старосна структура становништва указује да ХНК прати старосну структуру становника ФБиХ, с тим да је значајније изражен пораст удјела становништва старијег од 65 година (15,7 % у 2019. години), као и истовремено опадање удјела становника млађих од 14 година (14,6% у 2019. години). У Табели 19. предочена је старосна структура запослених у пољопривредно-прехранбеном сектору.

Табела 19. Старосна структура запослених у пољопривредно-прехранбеном сектору

Пољопривреда, шумарство и риболов	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	
3.337	236	540	731	910	649	271	3.337
ХНК	7,07%	16,18%	21,91%	27,27%	19,45%	8,12%	100,00%

Извор: Попис становништва 2013. ХНК, властита обрада М. Иванковић

Од укупног броја запослених у сектору (83.337 у 2013. години) запослено је 1.271 особа (38,09%) у доби од 25 до 45 година, што је циљана група на коју треба усмјерити и базирати развој сектора. На основу ових података може се закључити како постоји реална основа за подизање конкурентности сектора на виши ниво.

Слика 5. Старосна структура запослених у пољопривреди, шумарству и рибарству ХНК-а, 2013. година (изведено из горње табеле)

Индекс куповне моћи (Пурцхасинг Повер Париту)

У разматрањима и питањима свих господарских политика, а посебно у аграрној и политици руралнога развоја, потребно је водити рачуна о постигнутом нивоу развоја. Најбољи индикатор који уједно ефикасно упоређује поједине земље је индекс куповне моћи становништва.

Табела 20. Индекс куповне моћи (Пурцхасинг Power Париту)

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
ЕУ (28 чланица)	26.800	27.700	29.100	29.300	30.000	30.900
ЕУ (27 чланица)	26.900	27.800	29.200	29.400	30.100	31.000
Европодручје (19 земаља)	28.700	29.500	30.900	31.200	31.900	32.800
Европодручје (18 земаља)	28.700	29.600	31.000	31.200	32.000	32.900
Белгија	32.100	33.000	34.400	34.500	35.000	35.700
Бугарска	12.200	12.900	13.700	14.200	14.800	15.500
Чешка	22.400	23.800	25.300	25.600	26.900	28.000
Данска	34.300	35.300	36.900	36.900	38.400	39.000
Њемачка	33.200	34.800	36.100	36.300	37.100	38.100
Естонија	20.200	21.300	22.000	22.500	23.600	25.100
Ирска	35.300	37.800	51.900	51.700	54.300	57.800
Грчка	19.200	19.800	20.200	19.800	20.200	21.000
Шпанија	24.000	24.900	26.300	26.700	27.600	28.300
Француска	29.000	29.600	30.700	30.600	31.200	32.100
Хрватска	16.000	16.300	17.300	17.900	18.500	19.500
Италија	26.400	26.600	27.700	28.400	28.900	29.500
Кипар	22.500	22.400	23.700	24.500	25.500	26.800
Латвија	16.700	17.500	18.600	18.800	20.000	21.700
Литванија	19.600	20.800	21.700	22.000	23.500	24.900
Луксембург	70.000	74.400	77.300	76.200	75.900	78.500
Мађарска	18.000	18.800	19.800	19.500	20.300	21.700
Малта	22.800	24.600	27.200	27.900	29.300	30.200
Холандија	36.200	36.300	37.800	37.400	38.400	39.900
Аустрија	35.200	36.000	37.500	37.600	38.100	39.300
Пољска	17.900	18.600	19.900	19.900	20.900	21.900
Португал	20.500	21.200	22.300	22.600	23.000	23.400
Румуњска	14.500	15.200	16.300	17.400	18.800	19.900
Словенија	21.900	22.700	23.800	24.100	25.500	27.000
Словачка	20.500	21.300	22.300	22.500	22.900	24.000
Финска	30.300	30.600	31.700	31.800	32.700	34.200
Шведска	33.600	34.300	36.400	35.700	36.300	37.400
Уједињено Краљевство	29.000	30.100	31.600	31.200	31.700	32.200
Исланд	32.400	33.700	36.700	38.100	39.100	41.200
Норвешка	49.300	48.700	45.500	42.300	43.900	46.500
Швицарска	44.200	45.600	48.000	46.700	46.800	48.400
Црна Гора	10.900	11.300	12.300	13.000	13.700	14.500
Сјеверна Македонија	9.300	9.900	10.400	10.800	10.800	11.600
Албанија	7.800	8.300	8.800	8.600	9.100	9.400
Србија	10.700	10.800	11.200	11.400	11.600	12.300
Турска	16.300	17.700	19.300	19.200	19.900	20.000

Босна и Херцеговина	8.100	8.300	8.800	9.000	9.300	9.700
Процент (%) Од ЕУ-28	30,22%	29,96%	30,24%	30,72%	31,00%	31,39%
Сједињене Америчке Државе	38.900	40.500	42.600	42.000	42.200	43.400
Јапан	28.700	28.900	30.400	30.100	29.700	29.800

Податци за 2018. годину јасно показују ниво укупнога развоја БиХ. Индекс куповне моћи износи 9.700 УСД или 31,39% од просјека ЕУ-27 =100. Врло ниска куповна моћ увелике одређује будуће правце и смјернице пољопривредне и руралне политике. У стратешком дијелу овога документа потребно је узети у обзир наведене податке приликом постављања мјера и пројекта за подизање конкурентности сектора и укупнога руралног развоја ХНК-а.

Домаћинства која обављају пољопривредну дјелатност

Број домаћинстава укључених у пољопривреду, према попису становништва 2013. године, износио је 68.166, од којих 3.808 (5,59 %) продају производе на тржишту. За новије године нема детаљнијих података, али се претпоставља како је се ситуација погоршала у погледу смањења броја домаћинстава која производе за тржиште.

Табела 21. Домаћинства која обављају пољопривредну дјелатност

Територија	Укупан број домаћинстава	Домаћинства која обављају пољопривредну активност	Број домаћинстава која обављају пољопривредну активност и продају производе на тржишту
Федерација БиХ	715.739	217.061	30.089
Херцеговачко-неретвански кантон	68.121	68.121	3.808
Херцеговачко-неретвански кантон	9,52%	9,74%	12,66%

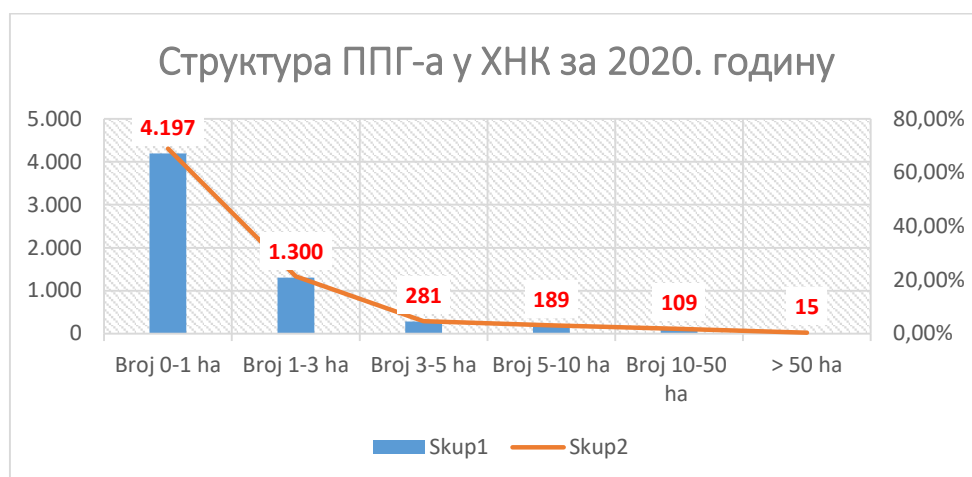
Извор: Попис становништва 2013.године

Пољопривредна газдинства (друштва) – структура породичних пољопривредних газдинстава (ППГ)

Број породичних пољопривредних газдинстава (у даљњем тексту: ППГ) који се баве пољопривредом предочен је у Табели 22. У периоду 2016.- 2020. година број ППГ-а у ХНК-у се повећао с 3.611 на 6.091 с даљњом тенденцијом раста у 2020. години. Дакле, у наведеном периоду број ППГ-ова порастао је за 68% или индекс 1,68 (2016. = 100). Самим тим, овај податак захтијева детаљну анализу.

Табела 22. Структура породичних пољопривредних газдинстава по величини посједа

Година/Величин а ППГ	Укупно:	Број 0-1 [ха]	Број 1-3 [ха]	Број 3-5 [ха]	Број 5-10 [ха]	Број 10-50 ха	Број изнад 50 [ха]
2018.	5.149	3.443	1.147	266	176	103	14
2019.	5.660	3.860	1.219	273	184	109	15
2020.	6.091	4.197	1.300	281	189	109	15
Повећање/ смањење	942	754	153	15	13	6	1

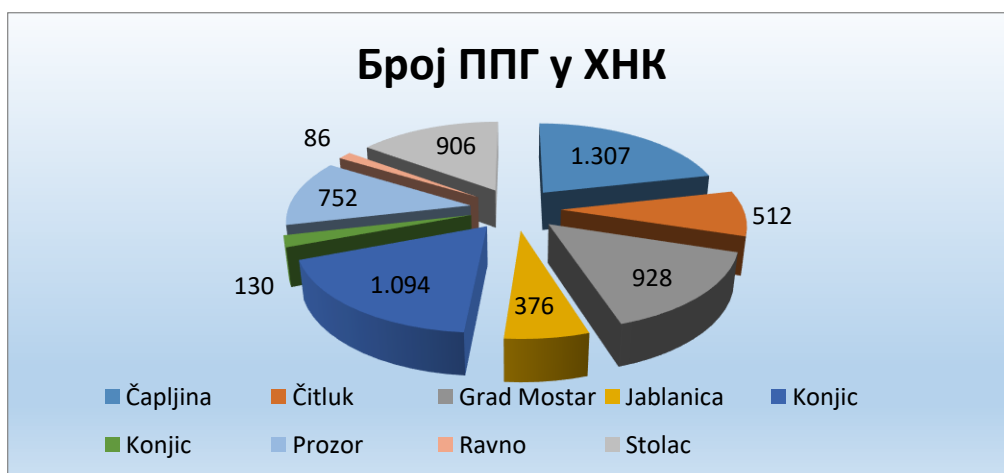

Слика 6. Структура ППГ-а у ХНК-у за 2020. годину

Даљњом анализом структуре ППГ-ова, стичу се сљедећи закључци: укупан број ППГ-а у сталном је порасту с 5.149 (2018.) на 6.091 у 2020. години или раст за 942 ППГ-а. Највећи пораст евидентиран је у категорији величине 0 – 1 ха – 754 ОПГ-а, док је пораст у категорији 1 – 3 ха 153 ППГ-а. Опћенито, породична пољопривредна газдинстава у категорији до 3,00 ха практички су некомерцијална. Даљњи раст истих се не препоруча подржавати, осим у смислу окупњавања и стварања специјализованих ППГ-ова који ће моћи остварити конкурентност првенствено на домаћем тржишту. Ово питање захтијева посебну позорност у стратешком дијелу документа. Детаљна анализа ППГ-ова за 2020 годину:

Само 3,71% с површинама већим од преко 5 ха.

Просјечна површина пољопривредног земљишта на подручју ХНК-а износи 1,59 ха, а у земљама чланицама Еуропске уније 14,30 ха (скоро 9 пута више).

Слика 7. Број ППГ-ова по општинама ХНК-а

Тренутно стање кориштење, уређења и располагања пољопривредним земљиштем

Према Закону о пољопривредном земљишту, пољопривредно земљиште, као природно богатство и добро од опћег интереса за ХНК-а, ужива посебну заштиту, користи се за пољопривредну производњу и не може се користити у друге сврхе, осим у случајевима и под условима утврђеним овим Законом.

Пољопривредно земљиште може бити у приватном или државном власништву, а у овој информацији нагласак је на пољопривредном земљишту у државном власништву.

Програми господарења пољопривредним земљиштем у државном власништву

Скоро све јединице локалне самоуправе ХНК-а донијеле су програме господарења пољопривредним земљиштем у државном власништву, а то су:

- Општина Чапљина за период 2017.-2022. године
- Општина Читлук за период 2015.-2020. године
- Општина Јабланица за период 2019.-2023. године
- Општина Равно за период 2019.-2023. године
- Општина Столац за период 2014.-2019. године
- Општина Коњиц за период 2018.-2023. године

Приједлог Програма господарења пољопривредним земљиштем у државном власништву за подручје општине Неум у је фази израде.

Програм господарења није донијела опћина Прозор-Рама, из разлога непосједовања земљишно-књижних регистара, као ни опћина Мостар.

Уговори о концесији за кориштење пољопривредног земљишта у државном власништву у ХНК-у

Концесиони уговори у периоду 2015. - 2019. године додијељени су на подручју града Чапљина и опћина Читлук и Столац. Уговори се односе на додјелу пољопривредног земљишта у државном власништву под закуп/концесију, а у складу с Програмима господарења пољопривредним земљиштем у државном власништву на подручју јединица локалне самоуправе.

Табела 23. Површине дате у закуп по опћинама и културама

Јединице локалне самоуправе	Култура	Површина (ха)
Читлук	смиље	3,3
	орак	1,1
	маслина	2,36
	дивљи шипак	4,6
	бадем	2,1
	смоква	0,1
	винова лоза	8,0
Столац	смиље	2,0
	смоква	1,0
	маслина	3,0

	дивљи шипак	4,6
	трешња	1,0
	пауловнија	1,5
	љековито, ароматично и зачинско биље	150,5
Чапљина	маслина, воћарско-виноградарске културе	12,29
	маслина, љековито и ароматично биље	140,0

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020.година

Висина годишње (текуће) накнаде за концесију износи од 100,00 КМ до 110,00 КМ по хектру, док висина једнократне концесионе накнаде, која представља накнаду за додијељено право кориштења природног богатства, је прописана Законом о концесијама ХНК-а и зависи о остваривој добити за цијело вријеме трајања концесионог уговора.

Табела 24. Плаћања на основу уговора о концесији

КОНЦЕСИОНА НАКНАДА	ОБВЕЗА (у КМ)	УПЛАЋЕНО (у КМ)
Једнократна концесиона накнада на основу закључених Уговора	248.895,71	138.013,72
Текућа (годишња) концесиона накнада за 2017.-2019.годину	43.322,40	25.696,82
Укупно :	292.218,11	163.710,54
Износ од 45% који припада ХНК-у	131.498,15	73.669,74
Износ од 55% који припада јединицама локалне самоуправе	160.719,96	90.040,79

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020.година

На основу уговора о концесији, укупно с даном 31.12.2019. године, наплаћено је 163.710,54 КМ, а додијељено 366,35 ха.

Уговори о закупу пољопривредног земљишта у државном власништву

Закуп пољопривредног земљишта у државном власништву уређен је сљедећим уредбама:

- Закон о пољопривредном земљишту ХНК-а („Народне новине ХНК-а“, број 8/13)
- Закон о пољопривредном земљишту („Службене новине Ф БиХ“, број 52/09)
- Правилником о условима и начину кориштења средстава остварених од замјене, закупа и концесије пољопривредног земљишта у власништву државе („Службене новине Ф БиХ“, број 78/09)

Омјер расподјеле закупнина је 30% у корист Буџета ХНК-а, а 70% у корист јединица локалне самоуправе на чијој се територији налази земљиште које се даје у закуп.

Табела 25. Преглед износа закупнина плаћених у корист ХНК-а

Град Чапљина		
Укупно уплаћено (2015.-2019.) (КМ)	Укупно неуплаћено (2015.-2018.) (КМ)	ПОВРШИНА (ха)
192.922,70	8.521,38	1.082,263
Општина Столац		
Укупно уплаћено (2015.-2019.) (КМ)	Укупно неуплаћено (2015.-2019.) (КМ)	ПОВРШИНА (ха)
25.753,05	1.760,40	70,7004
Општина Равно		

Укупно уплаћено (2019.) (КМ)	Укупно неуплаћено (2019.) (КМ)	ПОВРШИНА (ха)
8.668,746	0,00	154,1732
УКУПНО (ХНК)		
Укупно уплаћено (2015.-2019.) (КМ)	Укупно неуплаћено (2015.-2019.) (КМ)	ПОВРШИНА (ха)
227.344,50	10.281,78	1.307,1366

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020.година

На основу уговора о закупу укупно је, с даном 31.12.2019. године, наплаћено 227.344,50 КМ, а додијељено на кориштење 1.307 ха земљишта.

Активности министарства на заштити пољопривредног земљишта у државном власништву у ХНК-у

- активности на рјешавању проблема повезаних с незаконитим промјенама носиоца права власништва на пољопривредном земљишту које је било у државном власништву, а на основу потврда и увјерења Агенције за приватизацију ХНК-а,
- захтјев за провјеру уписа у земљишним књигама пољопривредног земљишта у државном власништву које је могло прећи у власништво приватно - правних лица, а на основу извршене приватизације друштвеног/државног капитала предузећа која су до тада користила то земљиште, ниједна опћина није доставила податке о могућим незаконитим укњижбама.

Прикупљање средстава на основу наплате накнаде за промјену намјене пољопривредног земљишта у непољопривредне сврхе

У Годишњем извјештају о стању пољопривреде у Федерацији БиХ за 2018. годину (Зелени извјештај) је уочљиво колико велики напор је потребан у заустављању даљњег тренда пренамјене пољопривредног земљишта.

Табела 26. Преглед трајне промјене намјене пољопривредног земљишта у ХНК-у за период 2015. - 2019. година

Година	Инвеститори	Укупна површина (м2)	Уплаћена средства (КМ)
2015.			10.426,68
2016.			239.391,90
2017.	46	159.049,50	349.979,90
2018.	278	482.175,00	261.637,72
2019.			342.077,83
УКУПНО:			1.203.514,03

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020.година

У 2017. години укупно 46 инвеститора је промијенило намјену пољопривредног земљишта. Укупна површина којој је промијењена намјена пољопривредног земљишта износила је 159.049,50 м². Средства уплаћена од пренамјене износила су 349.979,90 КМ. У односу на друге

кантоне, ХНК-а заузима треће мјесто по укупној површини, пето мјесто по износу уплаћених средстава од пренамјене и шесто мјесто по броју инвеститора који су извршили пренамјену.

У 2018. години укупан број инвеститора који су промијенили намјену пољопривредног земљишта износио је 278, а укупна површина којој је промијењена намјена износила је 482.175,00 м². Укупно уплаћена средства од промјене намјене износила су 261.637,72 КМ.

Наводњавано земљиште

Иако не постоје точни податци о површинама које се наводњавају, производња поврћа не би била могућа без наводњавања. У воћарској производњи површине за наводњавање су мале, као и број интервенција (једном/два пут током љетних суша).

Табела 27. Стање и потребе уређености земљишта крашких поља и крашке површине Кантона по висинским зонама

Назив поља	Површина		Стање и потребе уређености
	у ха		
И. висинска зона, до 100 мнв (ниска)			
1. Хутово Блато	4.357		
- Вишићка касета	1.040		Изграђен је систем објеката за заштиту од поплава (насипи, ободни канали, црпне станице, уставе, одводна каналска мрежа), а дјеломично је урађена детаљна одводња која није у функцији. Потребна је детаљна одводња на око 500 ха и наводњавање укупних пољопривредних површина.
- Свитавска касета	1.340		
- Караоточко подручје	525		
- Деранско подручје	1.452		
2. Габелско поље	1.070		Највећи дио површина је приведен култури. Изграђен је систем темељне одводње и систем за наводњавање на око 150 ха. Недостаје шири систем за наводњавање.
3. Столачко-Видовско поље	320		Нерационалним плављењем наводњавало се око 190 ха друштвеног сектора. Изграђена је црпна станица са цијевном мрежом и хидрантима за око 70 ха који се налазе у лошем стању. Наводњавање је приоритет.
4. Мостарско поље	4000		Прије рата наводњавало се око 600 ха углавном винове лозе. Наводњавање се обављало површински кишењем, а на неким површинама и дрип системом (око 200 ха). Тренутно је овај систем изван функције. Потребно наводњавање.
5. Бијело поље	3.190		Био је изграђен систем за наводњавање око 500 ха и то плављењем из отворених Ал-цијеви и кишењем са пријеносним гарнитурама. Тренутно је систем изван употребе, осим црпне станице за локалитет Жељуша. Приоритет је наводњавање.
Укупно	12.937		

ИИ. висинска зона, од 100 - 300 мнв (средња)		
1. Мостарско Блато	4.140	
- доњи дио поља - (опћина Мостара)	2.700	Због свакогодишњих поплава у доњем дијелу поља површине од 2.700 ха онемогућена је интензивна пољопривредна производња.
- горњи дио поља- (Општина Широки Бријег)	1.200	Интензивнија производња одвија се у вишим зонама поља на око 1.200 ха. Изграђено је неколико одводних канала, 2 тунела спојена каналом и брзоток од излаза из другог тунела до ријеке Јасенице у оквиру система одбране од поплава.
- ободни дио поља		
(50% Опћине Мостар)	120	Садашње стање објеката и њихови капацитети су недовољни за заштиту Мостарског блата од поплава и стварања услова за интензивну пољопривредну производњу. Потребне су свеобухватне мјере у заједници с водопривредом у циљу заштите и одводње сувишних вода које плаве и до 6 мјесеци годишње.
50% Опћине Ш. Бријег)	120	
2. Плато Бротњо	3.745	Постојећа производња није у складу с могућностима због дефицита воде у љетним мјесецима. Потребно наводњавање.
3. Попово поље	4415 (2.000)*	Изграђене су ХЕ на Требишњици и уређено је корито Требишњице кроз Поље. Извршено је комплексно уређење тла с наводњавањем на око 900 ха. Предстоје мјере уређења земљишта, а нарочито наводњавања у федералном дијелу БиХ.
4. Дубраве	7.000	Производња је разноврсна и богата. Основни проблем представља недостатак воде у љетним мјесецима.
5. Укупно:	16.885	
Свеукупно (И + ИИ):	29.822	

Извор: Наводњавање пољопривредних површина на подручју Херцеговачко-неретванског кантона – погодности и потребе, - Студијска документација -, Грађевински факултет, Свеучилишта у Мостару, Мостар, мај 2012, стр.275.

Биљна производња

Воћарство

Воћарска производња обухвата коштичаво, јабучасто, јагодасто и језричаво воће. У сјеверним опћинама ХНК-а (Коњиц, Јабланица, Прозор-Рама) због климатских карактеристика, узгајају се углавном јабука, крушка, шљива, орах. У субмедитеранском подручју (општине Неум, Равно, Читлук, Столац, Мостар и град Чапљина) агроеколошки услови су уз наведене врсте воћа погодни за производњу маслине, шипка, смокве, трешње, вишње, брескве, нектарине, кајсије.

Ову производњу карактеришу велике осцилације у укупним приносима због зависности од климатских услова. Углавном је присутна интензивна конвенционална производња због чега је и квалитет воћа низак. Еколошка производња у овој области је занемарива, што може имати

негативне посљедице на развој агротуризма. Оно што погодује овој производњу је слабо развијена свијест код потрошача о штетности употребе пестицида на здравље људи и ниска куповна моћ становништва, због чега нема значајније потражње за производима из еколошког узгоја. Негативна појава је и недостатак контроле производа због чега купац није сигуран да купује еколошки производ. Воће се с подручја ХНК-а, иако у мањим количинама, ипак извози.

Табела 28. Остварени приноси воћарских култура за период 2017.-2019. у ХНК-у

Врста	2017.			2018.			2019.		
	Број родних стаб.	Принос (т)		Број родних стаб.	Принос (т)		Број родних стаб.	Принос (т)	
		укуп.	кг/с таб		укупно	кг/с таб		укупно	кг/ст аб.
Трешња	127.430	1.406	11,0	131.323	1.847	14,1	134.549	1.606	11,9
Вишња	28.210	206	7,3	28.925	293	10,1	29.575	224	7,6
Кајсија	18.600	224	12,0	19.173	126	6,6	19.345	222	11,5
Јабука	781.407	6.196	7,9	767.482	10.129	13,2	745.617	9.306	12,5
Крушка	89.945	31	0,3	90.305	793	8,8	94.908	159	1,7
Шљива	512.450	500	1,0	513.645	5.050	9,8	512.500	1.298	2,5
Бресква	440.061	4.079	9,3	438.166	7.386	16,9	437.968	8.678	19,8
Орах	33.862	44	1,3	34.071	297	8,7	34.138	118	3,5
Грожђе	10.304.835	18.350	1,8	9.756.935	31.030	3,2	9.044.433	29.013	3,2
УКУПНО:	12.336.800	31.036		11.780.025	56.951		11.053.033	50.624	

Извор: Федерални завод за статистику

Такођер, битно је споменути да се, према подацима опћинских служби за пољопривреду, на подручју Коњица, Јабланице, Прозор-Раме и Мостара производи јагодасто и бобичасто воће (јагода, малина, купина и боровница). Процјењује се да је засађено око 230 ха јагодастог и бобичастог воћа.

Потенцијал подручја посебно је наглашен за производњу раног воћа, медитеранских воћних култура (смоква, маслина, шипак), што је препознато од стране пољопривредних произвођача, па је данас присутан тренд раста производних површина маслине, али и укупне производње смокава.

Табела 29. Производња медитеранских воћних култура у ХНК-у (2017. – 2019.)

Година	Број стабала способних за род	Принос		Број стабала способних за род	Принос	
		Укупан принос (т)	кг/стабло		Укупан принос (т)	кг/стабло
		2017.		2018.		
мандарина	3.250	4,4	1,3	3.250	50,3	15,4
Лимун	1.150	3,0	2,6	1.150	4,3	4,9
Смоква	71.720	631	8,8	68.290	838	12,3
Маслина	58.750	279	4,8	64.000	607	9,5
УКУПНО:		917,4			1.499,6	

Извор: Федерални завод за статистику

Према анализи података у Табели 29., примјећен је значајан пораст обима производње ових врста воћа у 2018. години. Према подацима опћинских служби за пољопривреду процјењено је

да на подручју Мостара, Читлука, Чапљине, Стоца, Равног и Неума има око 54.000 стабала смокве. Такођер је процијењено да на подручју Мостара, Чапљине, Читлука, Стоца и Неума има око 87.000 стабала шипка. Број стабала маслине на подручју Чапљине, Неума, Читлука, Равног, Мостара и Стоца, захваљујући погодним еколошким условима, је процијењен на око 76.000, што је знатно повећање у односу на 2018. годину (64.000 стабала). Херцеговина може понудити високо квалитетно маслиново уље, што је још један од високо вриједних пољопривредних производа данас цијењених на тржишту хране.

Табела 30. Производња воћа по општинама у ХНК-у за 2019. годину

Општина	јабuka		крушка		шљива		бресква		ораси	
	Укупно (т)	кг/стаб лу	Укупно (т)	кг/стаб лу	Укупно (т)	кг/стаб лу	Укупно (т)	кг/стаб лу	Укупно (т)	кг/стаб лу
Чапљина	3.002	10,9	25	4,3	390	65,0	6.706	21,1	25	50,0
Читлук	13	10,0	8	9,5	19	12,5	16	10,0	14	8,3
Мостар	297	12,5	23	4,3	45	5,8	827	19,0	29	6,5
Јабланица	6	2,0	2	1,0	-	-	-	-	4	2,0
Коњиц	-	-	74	1,0	204	1,0	-	-	44	2,0
Неум	18	70,0	8	50,0	4	42,0	2	24,0	2	30,0
Прозор-Рама	25	3,0	19	3,0	261	1,0	1	2,0	-	-
Равно	5.733	17,1	-	-	-	-	-	-	-	-
Столац	213	25,0	-	-	375	25,0	1.125	15,0	-	-
УКУПНО	9.306	12,5	159	1,7	1.298	2,5	8.678	19,8	118	3,5

Извор: "Биљна производња 2019.", Федерални завод за статистику

Од 2017. године, када су на нивоу Кантона осигурана средства у Буџету ХНК-а на позицији подстицаја у пољопривреди, једна од мјера које Министарство уврштава у Програм подршке је подршка за подизање нових насада воћа:

- 2017. године подстицана је садња само нових насада шљиве и маслине;
- 2018. године подстицани су нови насади воћа: јабукe, крушке, шљиве, трешње, вишње, брескве, нектарине, марелице, шипка, смокве, ораха, бадема, љешњака те маслине;
- 2019. године, уз наведене културе, подстицана је и садња нових насада кивија.

Подстицана површина нових насада воћа од 7,5758 ха у 2017. години порасла је на 22,272 ха у 2018. години, а у 2019. на 28,7894 ха.

Подстицана површина нових насада маслина расла је од 2,2136 ха у 2017. години на 3,787 ха у 2018. години и достигла површину од 6,6687 ха у 2019. години.

Процењује се да је на подручју ХНК-а засађено око 230 ха јагодастог и бобичастог воћа.

Виноградарство и винарство

Виноградарство је једна од најважнијих грана пољопривреде на подручју ХНК-а. Босна и Херцеговина је до 1990. године имала 5.781,00 ха под виноградима с укупно 22,50 милијуна чокота еуропске лозе калемљене на америчку подлогу. Од укупних виноградарских површина у БиХ на подручју винородне регије Херцеговина било је 5.691,00 ха винограда (98,44%), а највећи дио (4.274 ха винограда) налазио се на подручју које данас припада ХНК-у. Узгајале су се углавном винске сорте (90,00%) и то 2/3 бијелих, те 1/3 црних сорти. У великом броју сорти квалитетом су се истицале жилавка и блатина које су давале изниман урод и квалитет. Од

пратећих сорти узгајане су крकोшија и бена, смедеревка, вранац, мерлот, алицант буше, гаме бојадисер и др.

Од укупног броја хектара под винским грожђем у ФБиХ (3.400 ха), Херцеговачко-неретванском кантону припада око 2.600 ха распоређених у шест опћина ХНК-а.

Табела 31. Површине под виноградима у ХНК-у

Општина	Виногради (ха)
1. Чапљина	350
2. Читлук	770
3. Мостар	1.073,57
4. Неум	30
5. Равно	42,27
6. Столац	328,55
Укупно:	2.594,39

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020. година

Виноградарством и винарством се бави око 10.200 домаћинстава, а процијењено је да данас има око 400 до 450 ха столних култивара. На подручју ХНК-а регистровано је неколико предузећа која се баве производњом столног грожђа:

- „РЕВИТА ПЛАНТ“ на Буни, површине око 110 ха,
- ХЕРЦЕГОВИНА ЛИЈЕК у Врапчићима, површине око 64 ха,
- АГРОХЕРЦ д.о.о. Чапљина, површине 43 ха на локалитету Нерези,
- ХЕРЦЕГОВИНА ВИНО, површине од око 8,3 ха и др.

Заступљене новије столне сорте су: викторија, блацк магиц, мицхелле паглиери, матилда, прима, а од старијих сорти узгајају се изразито квалитетне сорте: кардинал, мушкат хамбург, афус али, италија, демир капија, ливал, те у мањој мјери бесјемени култивари: султанина, руби сеэдлесс и друге.

Табела 32. Производња грожђа у ХНК-у (2016. – 2019.)

Година	Укупан принос винског грожђа (т)	Просјечан принос		Прерађено у вино са заштићеним геог. поријеклом (т)	Прерађене у вино за кућну потрошњу (т)
		кг/чокот	т/ха		
2016.	20 842	2,0	8 000-8 500	7 900	11 000 - 13 000
2017.	18 000	1,5	7 000	8 050	9 000 – 11 000
2018.	22 850	2,0	8 000 – 8 500	9 850	12 000 – 14 000
2019.	20 300	1,8	8 000	9 300	10 000 – 12 000

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020. година

Из Табеле 32. уочљиво је да просјечан принос винског грожђа износи око 20.500 тона или око 12,3 мил. литара вина.

Еколошки услови у 2017. години нису били особито повољни. Појава касног прољетног мраза и ниских температура (април 2017.) смањила је урод грожђа на многим локалитетима, због чега су Читлук, Чапљина и Столац прогласили стање природне катастрофе.

Урод у 2018. години био је изнадпросјечан за већину произвођача, док је урод у 2019. години био просјечан. Временске услове обиљежиле су обилне кише и ниже температуре од уобичајених током кретања вегетације, што је изазвало смањење урода и појаву појединих болести.

До данас, према евиденцији Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а, укупно 45 произвођача има рјешење о заштити географског поријекла.

Винарије које су биле у тзв. „друштвеном“ власништву су приватизирани. Једна од њих је Винарија Читлук, која је данас модернизирани, обновљених производних простора, те проширене понуде готових производа. Асортиман винског грожђа чине аутохтони култивари (жилавка и блатина) уз пратеће култиваре: бен, крковија, аликанте боусцхет (камбуш) и трњак.

Винарија на Домановићима је обновљена, а осим аутохтоних производа, производе се и одомаћени култивари: мерлот, цабернет саувигнон и вранац.

У Винарији „ХЕПОК“ Мостар обновљена је опрема, насади и проширен је асортиман производа. Производе се аутохтони вински култивари грожђа, одомаћени: вранац, мерлот и цабернет саувигнон, али и култивари који нису типични за подручје Херцеговине: грашевина, тамјаника, траминац, саувигнон бланц, цхардоннау.

Винарије у Љубушком и Стоцу нису обновљене и престале су с радом, али је до данас отворен велики број нових винарија, већ препознатих по високом квалитету својих производа.

Повртларска производња

У сјетвеној структури ораница, како по разноликости тако и по површини, традиционално доминирају повртларске културе које заузимају око 40% укупно засијаних површина у јесенском року сјетве и око 80% у прољетном року сјетве. На површини од око 500 ха производи се зелена салата, парадајт, паприка, краставац и тиквице. Производња је конвенционална и интензивна, а посебно производња у заштићеним просторима.

Табела 33. Површине засађене повртларским културама по ЈЛС (2016. – 2019.)

ЈЛС	Површине (ха)			
	2016.	2017.	2018.	2019.
Мостар	1.277	1.323	1.517	1.525
Чапљина	1.114	880	1.032	1.038
Читлук	613	613	604	604
Коњиц	579	577	577	570
Столац	309	338	317	318
Јабланица	259	259	259	262
Прозор-Рама	250	238	236	218
Неум	181	147	149	36
Равно	61	55	41	31
УКУПНО:	4.643	4.430	4.732	4.602

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020.година

Табела 34. Површине и приноси поврћа у ХНК-у (2017. – 2019.)

Култура	2017.	2018.	2019.
---------	-------	-------	-------

	Површ. (ха)	Принос		Површ. (ха)	Принос		Површ. (ха)	Принос	
		т/ха	укупно		т/ха	укупно		т/ха	укупно
Крумбир	2.180	30	65.400	2.103	20	42.060	2.038	35	71.330
Лук црвени	361	30	10.830	390	20	7.800	403	30	12.090
Лук бијели /чешњак	80	9	720	91	8	728	92	9	828
Грах зрно	126	3,5	441	128	3,0	384	132	3,2	422
Купус и кељ	468	50	23.400	448	45	20.160	563	55	30.965
Рајчица	296	50	14.800	347	45	15.615	349	50	17.450
Паприка	241	40	9.640	228	35	7.980	252	40	10.080
Краставац	97	55	5.335	96	50	4.800	100	55	5.500
Салата	260	30	7.800	290	25	7.250	255	25	6.375
Блитва	49	30	1.470	57	25	1.425	63	25	1.575
Шпинат	134	25	3.350	134	20	2.680	147	20	2.940
Диња и лубеница	103	55	5.665	148	40	5.920	145	45	6.525

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020.година

Производња поврћа на подручју ХНК-а одвија се у прољетном и јесенском сјетвеном року, с тим да је у јужном дијелу због климатских прилика омогућена континуирана производња током цијеле године. Прољетни сјетвени рок ангажира већу површину у односу на јесенски, којем је и мања разноврсност у погледу засијаних култура. Но, општине Коњиц и Јабланица не учествују у јесенској сјетви поврћа.

Уз производњу на отвореном, на подручју ХНК-а одвија се и производња поврћа у заштићеним просторима (пластеници, стакленици, ниски тунели) око 320 ха, у којима су претежно заступљени парадајз (око 65%), паприка (око 30%), а остало заузима краставац, диња и кромпир (око 5%) у прољетном року.

У јесенском року 70-80% производње у пластеницима чини салата, а остатак блитва и спанаћ. Пластеничка се производња током године одвија у више производних турнуса смјеном култура. Смјена култура у заштићеним просторима најчешће се одвија на начин да након зимске, односно ранопрољетне салате долази парадајз који се бере у јулу, а након ње слиједи једна од култура као што је краставац, парадајз или диња. У смјени култура која почиње салатом, након паприке која остаје на тлу до јесени, обично долази салата.

Пластеничка производња смјештена је у јужном дијелу ХНК-а, од чега више од 80% на подручју Чапљине. У сјеверном дијелу превладава сјетва на отвореном, касни рокови сјетве и технолошка зрелост повртних култура, а комерцијално најважније површине су под луком и парадајзом.

Јужни дио Кантона карактерише континуирана производња у више турнуса током године, а у економском је погледу производња раног поврћа изузетно значајна за ХНК-а. Пласман раног поврћа у већој је мјери извозно оријентиран. У зимском и ранопрољетном року актуелан је извоз салате, затим краставац и тиквица, па млади кромпир, парадајз и паприка које доспијевају већ крајем мјесеца маја.

Кромпир заузима скоро половину површина засађених поврћем у прољетном року, а за јужни дио кантона карактеристична је производња младог кромпира. Пласман младог кромпира 2016. године олакшан је могућношћу извоза у Републику Хрватску, након што је у јулу 2015. године Еуропска комисија пољопривредним произвођачима из БиХ одобрила извоз кромпира у земље ЕУ-а.

Производња ратарских, крмних и индустријских култура

Традиционални начин производње на ораницама је плодород који обухвата стрна жита: пшеницу, јечам, зоб, раж и пшенораж, те просолика жита- кукуруз за зрно и хељду. Производња стрних жита углавном служи за подмиривање потреба на властитом газдинству, већим дијелом као подршка сточарској производњи, а мањим дијелом за људску исхрану. Остварени просјечни приноси на подручју Кантона и даље су испод генетског и производног потенцијала ових култура.

Производња житарица и крмних култура има опадајући тренд, код свих врста усјева, што је разумљиво обзиром на смањивање сточног фонда, али и повећања приноса по јединици површине.

Табела 35. Остварени приноси житарица и кромпира у ХНК-у (2017. – 2019.)

Усјеви	2017.			2018.			2019.		
	Пожњевена повр. (ха)	Принос (т)		Пожњевена повр. (ха)	Принос (т)		Пожњевена повр. (ха)	Принос (т)	
		укупно	т/ха		укупно	т/ха		укупно	т/ха
Пшеница	269	881	3,3	240	800	3,3	162	601	3,7
Раж	19	39	2,1	19	40	2,1	19	29	1,9
Јечам	273	731	2,7	265	813	3,1	168	560	3,3
Зоб	25	35	1,4	22	42	1,9	21	40	1,9
Кукуруз	64	214	3,3	64	199	3,1	63	540	8,5
Крумбир	2.130	18.884	8,9	2.122	27.773	13,1	2.063	2.783	13,5
УКУПНО:	2.780			2.732			2.496		

Извор: „Зелени извјештај“, Федерално министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде

Остварена вриједност у производњи житарица и кромпира, на основу откупних цијена ових производа. Најзначајнија култура која се узгаја на највећим површинама је кромбир. (Табела 36.)

Табела 36. Остварени приноси крмног биља у ХНК-у (2017. – 2019.)

Усјеви	2017.			2018.			2019.		
	Пожњевена повр. (ха)	Принос (т)		Пожњевена повр. (ха)	Принос (т)		Пожњевена повр. (ха)	Принос (т)	
		укупно	т/ха		укупно	т/ха		укупно	т/ха
Дјетелинско сијено	186	517	2,8	197	570	2,9	181	578	3,2
Луцерка	146	1.172	8,0	116	467	4,0	165	893	5,4
Кукуруз за крму	333	4.650	14,0	319	6.523	20,9	272	6.289	23,1
Сточна репа	36	713	19,8	35	711	20,3	27	729	27,0
Дјетелинско травна смјеса	30	96	3,2	29	91	3,2	29	86	3,0

Извор: „Зелени извјештај“, Федерално министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде

Производња духана као једине индустријске културе присутне на ораницама ХНК-а подручја посљедњих је година оптерећена бројним потешкоћама. У 2013. години посљедњи откупљивач регистрован на подручју Кантона престао је с дјелатношћу откупа и прераде сировог духана у листу. Како се ради о традиционалној култури на овим просторима, произвођачи су још увијек

заинтересовани за производњу духана, а према извјештајима служби за пољопривреду духан је у 2014. години засађен на 33 ха, 2015. години на 38 ха, 2016. години на 41 ха, у 2017. години на 45 ха, а у 2018. години духан је засађен на 28 ха, што је промјена у односу на претходне године када су површине под духаном расле. У 2019. години површине засађене духаном простирале су се на 32 ха. Земљишта заступљена у Херцеговини повољна су за производњу духана, а то је уједно култура која може дати стабилан принос у условима климе која се одликује неуједначеним распоредом падавина с посебно малим и недовољним количинама у вегетацијском периоду.

Производња и откуп љековитог биља и шумских плодова

Због поремећаја на свјетском тржишту, као и неконтролисане производње, дошло је до стагнације производње љековитог биља и шумских плодова. Откуп љековитог биља и шумских плодова, такођер је недовољан и без контроле, а такво стање може имати изузетно неповољне посљедице попут угрожености појединих природних популација шумских плодова (нпр. дивљи шипак *Пуница гранатум*).

Нагли раст производње забиљежен је само код производње смиља (*Хелицхрусум* сп.) те је у 2017. години износио 1.236 ха, док су у 2018. години ове површине биљежиле тек мали пораст на 1.262 ха.

Производња украсног биља

У Херцеговачко-неретванском кантону постоји дуга традиција узгоја украсног биља. Пољопривредни комбинат “ХЕПОК” осамдесетих година прошлог вијека је производио око 25 милиона цвјетова, што је представљало око 12% целокупне југославенске производње. Данас се производњом садница украсног биља бави значајан број индивидуалних пољопривредних субјеката, као и одређени број правних лица попут: Пољопривредне задруге п.о. “СУНЦЕ” Чапљина, “Стакленици” д.о.о. Чапљина,, “Гранум” д.о.о. Чапљина, “Сјеменарна” д.о.о. Мостар. Ипак, производња садница украсног биља у ХНК-у се не развија адекватно због недостатка улагања у нове технологије и непостојања озбиљног и системског приступа развоју овог сегмента пољопривредне производње.

Биљна производња – вриједност производње

Вриједност биљне производње остварена у 2016/19. према откупним цијенама (Табела 37.). Највећа вриједност је остварена у производњи воћа и грожђа, а најмања у производњи поврћа, гдје су и засијане површине најмање.

Табела 37. Вриједност остварена у биљној производњи 2016. – 2019.

Вриједност биљне производње (КМ)	2016.	2017.	2018.	2019.
Поврће	89.380.305	92.104.646	86.922.507	132.282.949
Воће	22.084.863	13.887.385	25.891.510	18.213,27
Биљна	111.465.168	105.992.031	112.814.017	132.301.162

Извор: Опћинске службе за пољопривреду, субјекти из области пољопривреде, Извјештај за Владу ХНК - Стање у пољопривреди ХНК-а 2020. година, властита обрада (М. Иванковић)

Пчеларство

Према статистичким подацима у Федерацији БиХ, као и у ХНК-у, дошло је до повећања броја пчелињих заједница, повећања производње меда по пчелињој заједници и укупне количине меда. Анализом стања у овој области утврђено је да је пчеларство додатни извор прихода највећем броју пчелара, а мед и други производи продају се изван система.

Пчелари су углавном појединци – физичка лица које се баве узгојем пчелињих заједница и производњом меда и других пчелињих производа. Удружени су у пчеларске удруге, од којих 11 активно дјелује на подручју ХНК-а, при чему свака опћина има по једну удругу пчелара, а Град Мостар има 3. Број пчелара, уз малу варијацију, је око 500, а број кошница од 30.000 до 40.000 у зависноти од разних услова током године (суша, киша, мраз, јак вјетар, болести пчела итд.).

Треба напоменути да се пчелари сусрећу са значајним потешкоћама, посебно када је у питању законска регулатива која се односи на изградњу пунионица меда. Проблеми се појављују у пласману меда и извозу, али и у уском асортиману пчеларске производње, понуди коју треба проширити и пласману меда са географским поријеклом. Смјер развоја пчеларства било би означавање и промоција медних цеста, којима би се омогућила продаја меда и осталих пчелињих производа на кућном прагу произвођача, а што би била посебно атрактивна туристичка понуда.

Табела 38. Број пчелињих заједница и производње меда у ХНК-у (2016. – 2019.)

Број кошница	2016.	2017.	2018.	2019.
Чапљина	4.000	6.000	7.000	7.000
Читлук	4.700	4.500	4.700	4.500
Јабланица	2.000	1.800	1.800	1.800
Коњиц	5.500	4.800	6.600	6.700
Мостар	3.500	7.800	8.600	10.000
Прозор-Рама	2.000	1.600	4.000	2.100
Неум	2.000	2.000	2.450	3.100
Столац	4.200	4.200	4.850	4.870
Равно	1.800	1.900	1.900	1.900
УКУПНО:	29. 700	34. 600	41. 000	41. 970

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020.година

Анимална производња

Сточарска производња крупне и ситне стоке усмјерена је на производњу хране, док за остале сировине (кожа, вуна) не постоји организовани откуп. Посљедњих година изражен је трен опадања сточног фонда. Број грла говеда и оваца се смањује, док број свиња доста варира. У брдско-планинским предјелима доминирају пашњаци и ливаде погодни за узгој стоке, док је јужни дио кантона с изласком на море погодан за производњу меда и узгој рибе, иако се и у овим дијеловима узгаја већином ситна стока – овце, козе и свиње. У области сточарства, према врсти производње и расном саставу, најважнији су говедарство, овчарство, козарство, свињогојство и перадарство. Сточарство представља будућност пољопривреде у ХНК-у, а повезано с осталим гранама пољопривреде покреће и друге производње, обезбјеђује високо вриједну храну и запошљава радну снагу током цијеле године и значајно подржава доходак пољопривредних газдинстава.

Задржао је се традиционалан начин производње, што може бити предност у туристичкој понуди, посебно у овчарству и козарству, гдје је начин узгоја и технологија израде млијечних производа задржао аутохтони начин производње, без већих технолошких промјена.

Традиционалне фарме комбинованог типа, које укључују стадо оваца с неколико крава, модел је који осигурава континуирану производњу и прераду млијека и меса и којег оптерећује велика уситњеност посједа и недовољни земљишни капацитети за обезбјеђивање потребне количине хране у зимским мјесецима.

Говедарство

Ова производња се највећим дијелом ослања на мала и средња газдинства, а тек малим дијелом на велике производне јединице. Екстензивна производња на уситњеним посједима (од 3 до 10 грла) не може задовољити потребе за месом и млијеком те се углавном користи за властите потребе. Посљедњих година, првенствено због увођења подстицаја за млијеко, јунице и узгој говеда у систему крава-теле, ствара се боље озрачје у пасминском саставу, квалитету и количини производа, те иако се број говеда смањује количина произведеног нпр. млијеко расте. Пасмински састав говеда чине крижанци које је тешко дефинисати у пасмини, осим фарме “Вита Ви” д.о.о. Чапљина, која узгаја холстеин говеда и примјењује узгојно-селекцијске захвате. Фарме крава “Вита Ви” д.о.о. у Вишићима код Чапљине бави се производњом млијека, уз производњу властите силаже на површини од 383 ха. Фарма броји 800 крава и производи 12 000 литара млијека.

У периоду од прије 15-20 година, када су донирана говеда из разних дијелова свијета, дошло је до увоза говеда упитне узгојне вриједности, а посебно сименталског говеда чије се потомство сљедећих година крижало с домаћим пасминама говеда. У брдским предјелима Коњица и Прозор-Рама доминирају крижанци сивог и смеђег алпског говеда с којим се претапала наша аутохтона пасмина буша. У јужним дијеловима кантона и храном оскудним дијеловима превладава геном сивог гатачког говеда и његових крижанаца са бушом.

Табела 39. Бројно стање говеда (по категоријама) у ХНК-у (2017. – 2018.)

Година	Говеда				Говеда % од производње у Ф БиХ			
	Музна грла	Јунице	Систем крава-теле	Тов јунади	Музна грла	Јунице	Систем крава-теле	Тов јунади
2017.	7.450	755	1.340	395	7,3	3,3	16,4	1,7
2018.	6.410	1.230	1.504	670	6,3	5,3	18,4	2,7

Извор: Федерални завод за статистику

Најзначајнија је производња млијека (цца 20.433.600 л) и млијечних производа. На подручју ХНК-а постоји неколико прерађивачких капацитета за производњу млијека, сира и других производа, док су капацитети за производњу маслаца изразито недовољни.

Табела 40. Бројно стање говеда и производња крављег млијека по опћинама (2016. – 2019.)

Година	2016.		2017.		2018.		2019.	
	Број говеда	Млијеко (л)	Број говеда	млијека (л)	Број говеда	Млијеко (л)	Бр. говеда	млијека (л)
Чапљина	1.100	3.500.000	1.100	3.500.000	1.100	3.500.000	1.100	3.500.000
Читлук	310	590.000	270	586.000	250	585.000	250	585.000
Јабланица	320	595.000	300	583.000	310	590.000	310	590.000
Коњиц	1.500	3.380.000	1.600	3.385.000	1.550	3.382.000	1.500	3.380.000
Мостар	2.100	3.600.000	2.000	3.570.000	2.050	3.580.000	2.100	3.660.000
Неум	205	280.000	205	280.000	215	288.000	280	300.000
Прозор-Рама	1.780	3.978.000	1.550	3.510.000	1.130	2.400.000	1.120	2.100.000
Равно	310	325.000	310	325.000	310	325.000	310	325.000
Столац	500	700.000	550	701.000	510	700.800	500	700.000
УКУПНО:	8.125	16.948.000	7.885	16.440.000	7.425	15.350.800	7.470	15.140.000

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020.година

Овчарство

У пасминском саставу доминира праменка са својим сојевима који се разликују у фенотипским и производним карактеристикама у складу с условима у којима се узгајају. Данас је остало свега неколико хиљада чистокрвних оваца овог соја, а како је у питању БиХ изворна пасмина оваца, производи добивене од ове пасмине представљају аутохтоне производе који се требају заштити ознакама квалитета (изворности, географског поријекла и загарантовани традиционални специјалитет). Узгаја се на подручјима надморске висине од 300–350 м у опћинама: Столац, Љубушки, Чапљина, Неум, Љубиње, Читлук, Широки Бријег и Груде.

На сјеверним брдско - планинским предјелима општине Коњиц и Прозор-Рама фармери узгајају купрешки сој праменке, а у посљедње вријеме значајан је утицај крупнијег и мљечнијег влашићког соја праменке.

Сама овчарска производња у неким елементима стагнира, како у количини тако и у квалитету производа узгојених животиња. Овакво стање посљедица је непостојања организованог узгојно-селекцијског овчарства у ХНК-у и других проблема, па самим тим и нема очекиваног напретка у овчарству.

Овчарство карактерише екстензивни начин држања оваца који је често био праћен номадском испашом. Но, доношењем прописа о забрани номадске испаше овај начин узгоја оваца сведен је на минимум. Забрана номадске испаше довела је до драстичног смањења величине стада. Већина узгајивача држи 20 до 70 грла оваца. У посљедње вријеме одређени број узгајивача своје стадо држи на имању тијekom цијеле године, а млијеко се користи за прераду у производњи овчјег сира у типу херцеговачког сира из мијеха и бијелог сира у саламури. Забрану држања оваца, према традиционалном номадском начину сточарства, треба размотрити и омогућити у контролисаним условима, првенствено као агротуристички потенцијал, али и у смислу заштите традиције и културно-историјског наслеђа. Овакав начин производње, уз висок ниво санитарно-хигијенских услова за прераду млијека, обезбјеђује висок ниво готових производа у складу с еколошким захтјевима.

Табела 41. Бројно стање оваца у ХНК-у (2016. – 2019.)

Година	2016.	2017.	2018.	2019.
Општина				
Чапљина	1.000	4.100	3.000	3.000
Читлук	6.000	9.000	9.000	8.500
Јабланица	2.300	2.300	2.000	1.700
Коњиц	20.000	20.000	20.000	20.000
Мостар	15.000	20.000	20.000	20.000
Неум	1.500	1.500	1.700	1.800
Прозор Рама	9.770	11.100	10.700	11.800
Равно	1.000	700	600	600
Столац	12.000	12.500	12.500	12.550
УКУПНО:	68.570	81.200	79.500	79.950

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020. година

Козарство

Подручје Херцеговачко-неретванског кантона има значајан потенцијал за узгој коза у различитим саставима узгоја: отвореним и полуотвореним пашњацима, узгојем у стајама и комбинираним узгоју. Сви наведени састави узгоја коза су присутни на терену. Садашње стање козарства карактеризира велика заступљеност аутохтоне пасмине - балканска коза, као и њених

крижанаца са санском козом с малим генетским варијабилностима. Екстензивни начин држања у импровизираним стајама и лоша хранидба, резултирају врло малим производним карактеристикама коза. Према многим зоохигијенским и хранидбеним нормама, коза је слична овци. Ова сличност је условила и појаву све више комбинованих стада оваца и коза. Због веће млијечности коза, све више узгајивача оваца одлучује се за узгој коза и производњу сира од мјешавине козјег и овчјег млијека. Но, како не постоји организовани откуп и продаја козјег меса и млијека, онемогућен је значајнији развој ове гране сточарства. За унапређење и будућност развоја козарства неминовна је већа укљученост знанствених институција, рјешавање несугласица са шумским господарством, те финансијском подршком омогућити јачу функцију селекцијске службе, а кроз подстицајну политику мотивисати узгајиваче. Већина узгајивача држи 5 до 25 грла. У посљедње вријеме, поједини узгајивачи формирају модерне фарме гдје се козе држе на фарми већи дио године. Треба споменути фарму коза “Алпина влаке” д.о.о. Читлук гдје се узгаја око 300 коза, а узгој је искључиво стајски што се у производњи козјег млијека показало веома успјешним.

Таблица 42. Бројно стање коза у ХНК-у (2016. – 2019.)

Година	2016.	2017.	2018.	2019.
Општина				
Чапљина	350	500	500	700
Читлук	1.100	1.000	1.000	800
Јабланица	1.000	1.000	1.000	800
Коњиц	500	600	600	600
Мостар	2.000	3.000	300	3.100
Неум	250	150	150	130
Прозор Рама	400	350	500	700
Равно	300	80	80	50
Столац	2.000	2.100	2.200	2.200
УКУПНО:	7.900	8.780	6.330	9.080

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020.година

Због изражених природних потенцијала за производњу козјег меса, млијека и производа од козјег млијека потребно је проширити актуелни организовани откуп млијека, а посебну пажњу обратити на понуду козјег меса на домаћем и страном тржишту.

Перадарство

Производња јаја и пилећег меса има позитивне помаке. Производња је интензивна, у затвореном простору уз конвенционалну прехрану перади. Слободан узгој перади је на веома ниском нивоу и углавном за властите потребе.

Из Табеле 43. је видљиво како је укупан број перади, као и број кока носиља у 2018.години повећан у односу на 2017. годину.

Табела 43. Број перади матичних јата у 2017. и 2018. години

Година	2017 (000 ком.)			2018 (000 ком.)		
	Пиленке тешких линија /кљун	Пиленке лаких линија./кљун	Пиленке до 18 седмица/ кљун	Пиленке тешких линија. /кљун	Пиленке лаких линија/кљун	Пиленке до 18 седмица/ кљун
	15.000	28.700	6.800	19.900	17.600	8.600

Извор: „Зелени извјештај“, Федерално министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде

Такођер је видљиво да је у 2018. години дошло до повећања броја пиленки тешких линија, смањења броја пиленки лаких линија и повећања броја пиленки до 18 седмица старости.

Подручје Херцеговачко-неретванског кантона има изразито велики потенцијал за еколошко сточарство, а посебно за еколошко перадарство, узгој животиња на еколошки прихватљив начин уз очување околиша и производњу високовриједних намирница за исхрану људи. Данас доминира интензиван начин у затвореним објектима, али ХНК има велике могућности за еколошки начин и слободан начин држања. Наиме, перадарство не захтијева велика улагања и трошкове рада као држање других врста животиња на еколошки прихватљив начин.

Свињогојство

Актуелно стање у овој производњи није на задовољавајућем нивоу и не осигурава довољну производњу свињског меса за домаће потребе. У процесу производње заступљен је само тов свиња. Тов свиња се заснива на увезеној прасади с циљем задовољавања потреба домаћег тржишта. Количина свињског меса која се користи у месној индустрији тек у малој мјери потиче из домаће производње, а већина сировине је из увоза. Свињогојство из прехранбених разлога има свој значај само у појединим дијеловима кантона.

Месне пасмине свиња се углавном увозе или се набављају из Републике Српске. Као посљедица немогућности производње јефтине хране која се користи за тов, свињогојство у кантону концентрисано је на мањи број фарми с 20 до 50 свиња у једном турнусу и домаћинстава која узгајају до 5 свиња за особне потребе.

Према подацима из Регистра пољопривредних газдинстава, највећи број малих фарми налази се на подручју општине Прозор-Рама, с тим да у Прозор-Рама постоји и фарма товних свиња "Галић цоммерце" д.о.о. Прозор-Рама капацитета око 2.600 товљеника из увоза у једном турнусу.

У опћинама Неум, Равно и Чапљина постоје газдинства на којима се узгајају товне свиње, углавном од крмача из властитог узгоја, тако да је стварно стање свињогојства у ХНК-у сведено на узгој свиње за особне потребе.

Табела 44. Бројно стање свиња у ХНК-у (2016. – 2019.)

Година	2016.	2017.	2018.	2019.
Општина				
Чапљина	1.400	3.000	3.300	1.500
Читлук	1.350	1.500	1.500	1.000
Јабланица	95	120	120	150
Коњиц	-	-	-	-
Мостар	800	1.400	1.500	850
Неум	460	460	460	430
Прозор Рама	2.780	3.060	2.850	3.050
Равно	90	100	100	100
Столац	1.200	1.200	1.200	1.200
УКУПНО:	5.330	6.220	6.110	5.630

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020.година

Рибарство

Подручје Кантона богато је водним ресурсима за производњу рибе. Користе се углавном водотоци који са становишта квалитета и квантитета задовољавају веома захтјевне услове за производњу салмонидних риба.

Укупна површина рибогојилишта за узгој аквакултуре је цца 38.000 м², а за узгој марикултуре је цца 5.000 м².

Табела 45. Производња рибе и број рибогојилишта у ХНК-у (2016. – 2019.)

Општина	Производња рибе (кг)				Бр. рибогојилишта			
	2016.	2017.	2018.	2019.	2016.	2017.	2018.	2019.
Коњиц	120.000	150.000	80.000	120.000	2	2	2	4
Јабланица	75.000	75.000	75.000	75.000	3	3	3	3
Прозор-Рама	76.000	80.000	85.000	85.000	2	2	2	2
Мостар	477.550	480.000	180.000	180.000	6	6	7	4
Неум	175.550	210.000	210.000	230.000	2	2	2	2
УКУПНО:	924.100	995.000	630.000	690.000	15	15	16	15

Извор: Информација о стању у пољопривреди ХНК-а, 2020.година

Највећи удио у производњи морских организама има морска риба (орада и лубин) око 230 т и шкољке око 10 т, првенствено дагње или мушуле. У погону за прераду рибе (предузеће “Жувела-ХБ” д.о.о. Столац) обим производње се није значајније мијењао у односу на претходни период.

Табела 46. Тренд сточарске производње на подручју ХНК-а (2014.-2019.)

	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Говеда	11.978	11.838	11.623	11.424	10.640	9.881
Краве и стеоне јунице	9.333	9.366	9.179	8.921	8.123	7.533
Овце	92.160	90.770	89.620	95.890	94.034	94.872
Овце за приплод	77.550	76.950	74.900	78.515	76.398	76.210
Свиње	10.678	10.745	10.191	14.984	11.312	9.994
Крмаче и супрасне назимице	930	935	1.045	1.223	920	890
Коњи	457	381	387	327	348	380
Кобиле и ждребне омице	148	133	143	133	126	130
Перад (у 000 грла)	161	160	162	154	381	162
Коке носиље (у 000 грла)	131	127	123	109	103	126
Козе	12.735	10.880	11.430	12.225	11.665	11.737
Кошнице пчела	34.100	34.307	33.698	34.600	39.160	42.721

Табела 47. Тренд производње млијека, вуне, јаја и меда на подручју ХНК-а (2014.-2019.)

	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Број музних крава	8.663	8.686	8.384	8.099	7.379	6.711
Кравље млијеко (000 л)	22.719	22.363	22.748	22.387	21.383	19.577
По музној крави (литара)	2.623	2.575	2.713	2.764	2.898	2.917
Број музних оваца	63.750	61.150	59.500	59.600	58.100	56.900
Овчје млијеко (000 л)	2.588	2.404	2.475	2.462	2.401	2.359
По музној овци (л)	41	39	42	41	41	41
Број музних коза	6.910	7.270	7.477	7.295	7.834	7.464
Козје млијеко (000 л)	1.244	1.269	1.623	1.424	1.770	1.727
По музној кози (л)	180	175	217	195	226	231
Број стрижених оваца	76.560	80.370	75.520	77.650	77.430	80.770
Вуна (т)	98	108	112	113	113	114
По овци (кг)	1,3	1,3	1,5	1,5	1,5	1,4
Број кока носилица (у 000)	131	127	119	103	108	122
Јаја (000 ком.)	27.302	26.625	23.975	22.898	23.423	27.872
По кокоши (ком.)	208	210	201	223	217	228
Мед (т)	335	340	268	208	367	374
По кошници (кг)	9,8	9,9	8,0	6,0	9,4	8,7

Еколошки узгој стоке

Разлози неразвијености еколошког узгоја стоке (органиског сточарства) у Ф БиХ, а и у ХНК-у су вишеструки, од сложености сточарске производње (у развијеним земљама биљна еколошка производња је заступљенија од сточарске), недовољне едукованости произвођача и потрошача, недовољне опће развијености сточарства, па до слабе куповне моћи становништва. Јачање свијести потрошача о квалитети производа, начину држања и третирања животиња и утицају сточарства на околиш, полако мијења перцепцију становништва у правцу све већег интереса за еколошким анималним производима. Стога се, уз одговарајуће мјере аграрне политике, може очекивати повећан интерес произвођача за ову врсту производње. Производна пракса значајног броја произвођача у многим је елементима блиска еколошкој производњи (начин држања и исхрана животиња, екстензивна производња), која би се уз одговарајућу подршку и едукацију могла усмјерити на еколошку (органиску) производњу. Ово се првенствено односи на производњу млијека и меса преживача (захтијева нижи ниво стручности, мања капитална улагања и лакше набаву еколошке (органиске) сточне хране). Производња би се требала заснивати на локалним пасминама и пасминама комбинованог типа производње. Организовање интегрисаних еколошких (органиских) фарми за производњу ратарских и сточарских производа била би корисна, уз поштовање стандарда и холистичког приступа еколошке (органиске) производње. Тренутно у Федерацији БиХ недостаје национално акредитационо тијело, овлаштене акредитоване лабораторије, надзорна тијела и сл., као и стимулативне и подстицајне мјере неопходне за омасовљење и развој еколошке (органиске) производње у сточарству. Остварена вриједност у анималној производњи порасла је због виших цијена откупа у 2019. у односу на 2018. годину, иако је код неких производњи дошло до значајног смањења обима производње (млијеко, перад, свиње, мед), а обрачуната је на основу просјечних цијена у БиХ.

Табела 48. Вриједности анималне производње остварена у 2017./19.г.

Производи	2016.	2017.	2018.	2019.
Млијеко	8.982.440	8.713.200	8.289.432	8.629.800
Овце-јањци	17.240.212	20.025.950	20.503.050	21.422.603
Козе-козлићи	3.503.650	3.858.371	2.696.422	4.050.815
Свиње за клање	1.575.282	1.931.310	1.890.129	1.761.064
Мед	4.276.800	3.529.200	7.483.340	5.036.400
Јаја	5.154.625	5.062.748	5.295.940	5.461.446
Перад – бројлери	0	0	0	0
Риба – слатководне	5.239.850	5.495.000	4.743.200	4.970.000
Риба – морске	1.755.000	2.100.000	2.100.000	2.300.000
Анимална (КМ)	26.222.652	28.739.150	28.792.482	30.052.403
УКУПНО:	137.687.820	134.731.181	141.606.499	162.353.565

Извор: Опћинске службе за пољопривреду, субјекти из области пољопривреде, Извјештај за Владу ХНК - Стање у пољопривреди ХНК-а 2020. година, властита обрада (М. Иванковић)

Укупни приходи пољопривреде ХНК-а за период 2016.-2019.године

Укупни остварени приход биљне и анималне производње у ХНК-у је био 162.353.565,00 КМ у 2019. години. Остварени приход је приказан као зброј вриједности биљне и анималне производње.

Табела 49. Вриједност пољопривредне производње остварене у 2017./19.г.

2016.	2017.	2018.	2019.
-------	-------	-------	-------

УКУПНО- Пољопривреда	137.687.820	134.731.181	141.606.499	162.353.565
----------------------	-------------	-------------	-------------	-------------

Извор: Опћинске службе за пољопривреду, субјекти из области пољопривреде, Извјештај за Владу ХНК – Стање у пољопривреди ХНК-а 2020. година, властита обрада (М. Иванковић)

Бруто додана вриједност у сектору у ФБИХ

Бруто додана вриједност (БДВ) се израчунава одузимањем интермедијарних инпута од укупне вриједности оутпута пољопривредне производње.

Табела 50. Бруто вриједност производње и додана вриједност пољопривреде приватног сектора без правних лица - пољопривредна газдинства за град-опћину

Херцеговачко-неретвански кантон		КМ				
Р.б р.	Опис ставке/Година	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
1.	Бруто вриједност производње	201.739. 694	207.119. 055	174.016. 742	224.018. 254	228.599. 695
2.	Међуфазна потрошња	83.299.0 13	85.517.6 90	71.051.2 73	100.343. 008	97.079.4 24
3.	Бруто додана вриједност	118.440. 681	121.601. 365	102.965. 469	123.675. 246	131.520. 271
4.	Базни индекс (2015 - 100)=	1,00	1,03	0,87	1,04	1,11
5.	Амортизација	8.290.84 8	8.512.09 6	7.207.58 3	8.657.26 7	9.206.41 9
6.	МИЈЕШАНИ ДОХОДАК (нето додана вриједност)	110.149. 833	113.089. 269	95.757. 886	115.017. 979	122.313. 852
7.	Број ПГ (ОПГ + ПГ-ПС)		3.611	4.526	5.186	5.671
8.	МИЈЕШАНИ ДОХОДАК (нето додана вриједност)-по ПГ у КМ		31.318	21.157	22.179	21.568

Извор: Федерални завод за статистику и Федерално министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, властита обрада (М. Иванковић)

Дакле, БДВ пољопривреде у ХНК-у за 2019. годину је 131.520.271 КМ, што је пораст за 7% у односу на 2018. годину.

Шума и друго шумско земљиште

Према званичним подацима, шуме и шумска земљишта заузимају 58 % површине Федерације БиХ, од чега је 81,8 % у државном и 18,2 % у приватном власништву. Проблеми због вишегодишњег правног вакуума у сектору шумарства су илегална сјеча и заузимање државног шумског земљишта, појава биљних болести које угрожавају стабилност шума и отежана успостава права служности и закупа на шумском земљишту.

Према подацима видљиво је да се производња и продаја шумских дрвних сортимената у периоду 2015.- 2019. године смањује. Од укупне производње од 88.000 м³, трупци лишћара чине 36,36 %, док остатак чини претежно огрјевно дрво.

Табела 51. Производња и продаја дрвета у ХНК-у (2015. – 2019.)

Производња (000 м ³)					Продаја (000 м ³)				
2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.

Трупци четинара	1	1	2	2	1	1	1	2	1	1
Јамско дрво четинара	0	-	0	-	0	0	-	0	-	0
Остало дуго дрво четинара	-	-	-	-	0	-	-	-	-	0
Просторно дрво четинара	2	3	2	4	0	2	3	2	5	0
Трупци лишћара	32	33	28	24	22	31	30	27	24	21
Јамско дрво лишћара	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Остало дуго дрво лишћара	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Просторно дрво лишћара	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Огрјевно дрво четинара	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Огрјевно дрво лишћара	52	47	42	37	39	51	46	40	36	37
Остало грубо обрађено дрво	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
УКУПНО:	88	81	75	67	62	86	70	62	66	59

Укупна залиха дрвне масе процењује се на 17.546.000 м³, а најзначајнији потенцијал је на подручјима опћина Коњиц, Јабланица и Прозор-Рама. Од укупне површине ХНК-а, 181.134 ха (42,45 %) отпада на шумско земљиште, од чега је 80% (131.796 ха) у државном власништву, а 20% у приватном власништву.

Шумарство је у кантону просторно организовано кроз четири шумско-господарска подручја и једно шумско подручје које није формално установљено:

- ШГП „Средње-неретванско“
- ШГП „Средње – неретванско - крш“
- ШГП „Коњичко“ о ШПП "Коњичко - крш," и
- „Шума на кршу“ изван ШГП (није установљено и за исто није извршена инвентура шума)

Табела 52. Структура површине шума и шумских земљишта у ХНК-у

Шуме и шумско земљиште	Категорија	Укупно (ха)
Обрасло шумско земљиште	Високе шуме	42.045
	Изданачке шуме	43.480
Шумске културе		2.373
Необрасло шумско земљиште	Способно за пошумљавање	34.348
	Неспособно за пошумљавање	58.525
Укупно шумска земљишта		181.134
Укупно шуме		88.261
Укупно необрасло шумско земљиште		92.873
Укупно прод. земљишта		122.609

Извор: Федерални завод за програмирање развоја

Табела 53. Стање дрвних залиха, запреминског прираста и сјечивог етата

Подаци за дрвну масу	Врсте дрвећа	ШГП „Средње-неретванско“ (м3)	ШГП „Коњичко“ (м3)	ШГП „Шуме на кршу“ (м3)	Укупно (м3)

ДРВНА ЗАЛИХА	Четинари	1.152.002	722.833	225.750	2.100.585
	Лишћари	4.003.399	6.071.707	677.250	10.752.35
	УКУПНО:	5.155.401	6.794.540	903.000	12.852.941
ГОДИШЊИ ЗАПРЕМИНСКИ ПРИРАСТ	Четинари	37.979	23.631	6.074	67.502
	Лишћари	129.820	107.673	14.578	252.071
	УКУПНО:	167.617	131.304	20.652	319.573
ГОДИШЊИ СЈЕЧИВИ ЕТАТ	Четинари	20.014	4.459	-	24.473
	Лишћари	49.975	68.916	118.891	237.782
	УКУПНО:	69.989	73.375	118.891	262.255

Извор: Федерални завод за програмирање развоја

Укупна залиха дрвне масе на подручју ХНК-а се процјењује на 12.852.941 м³. Сјеверно подручје ХНК-а, које је богатије шумама, углавном је обрасло буквом, мјешовитим шумама букве и јеле, те субалпинском буквом. Јужни дио ХНК-а обрастао је макијом, шибљацима и деградираним шумама бијелог граба и храста.

Основни проблем који оптерећују ову област је непостојање Закона којим се регулира шумарство. Због непостојање Закона о шумама не могу се донијети стратешки документи из области шумарства (Шумарски програм Кантона, Кантонални шумско-развојни план, Шумскогосподарске основе), годишњи планови господарења шумама, те није дефинисано господарење шумама, заштита шума и финансирање у области шумарства. Непостојање Закона о шумама довело је до потпуне анархије у области шумарства.

Након доношења Закона из области шумарства, неопходно је у што краћем року донијети стратешке документе из области шумарства (Шумарски програм Кантона, Кантонални шумско-развојни план, Шумскогосподарске основе) којим ће се на основу стварног стања дефинисати циљеви и активности за санацију штета насталих због непостојања Закона, а потом дефинисати активности које треба подузети за унапређење шумарства на подручју ХНК-а.

Рурални туризам

Туризам је један од најзначајнијих “корисника” природних вриједности. Диверсификацијом руралних економских активности, пољопривредници и остало рурално становништво у посљедње вријеме покушавају осигурати додатне изворе прихода. За рурални туризам се може рећи да је релативно нова туристичка активност која има за циљ вратити човјека традиционалним вриједностима и природном окружењу. Притом је битно истакнути да рурални туризам није настао као потреба за новим туристичким капацитетима, већ као потреба за очувањем и ревитализацијом, односно оживљавањем и пружањем нове додатне вриједности наслијеђеној баштини и аутентичном промовирању традиционалних знања и вјештина кроз организованост атрактивне и оригиналне туристичке понуде. Као једна од главних задаћа руралног туризма, истиче се пружање прилике опстанка становницима на селу, те спрјечавање исељавања младих с руралних простора.

Херцеговачко-неретвански кантон је регија чисте природе, бистрих ријека и богате културно-историјског наслеђа. На основу ових ресурса развили су се многи облици туризма. Планине и ријечни кањони нуде спој планинског, излетничког, зимског, спортско-рекреацијског, руралног, еко, ловног, риболовног, рафтинг те гастро туризма. Планине Чврсница, Чабуља и Прењ зими постају средиште скијалишног туризма, зимских активности и друштвених окупљања док у топлијем дијелу године привлаче љубитеље разних склоности, од планинара и алпиниста до спелеолога и оријенталиста, излетника и љубитеља природе. С обзиром на бројност руралних

насеља која су позиционирана у и у близини препознатљивих природних ресурса, рурални туризам има највећи значај, а ту су још традиционални обрти, директна продаја, непољопривредне услуге који доприносе развоју руралних подручја.

Рурални туризам је спектар активности, услуга и додатних садржаја које организује рурално становништво, углавном на породичним пољопривредним газдинствима у циљу привлачења туриста у властито подручје и стварање додатног прихода. Важност руралног туризма огледа се у интеракцији пољопривредне производње, производње традицијских производа, представљања традиције, традиционалне гастрономије и туристичких услуга, односно кориштењу актуелних ресурса. Одрживи развој руралног туризма процес је који омогућава раст и развој без уништавања и експлоатације фактора на којима почива, као што су: здрава клима, незагађени ваздух, тло и вода, очувана природа, сачувана архитектонска и социокултурна обиљежја, сликовити пејзаж. У будући напредак руралног туризма потребно је уградити све принципе одрживог развоја, односно еколошке, социокултурне и посебне господарске принципе одрживог развоја. Пружање подршке развоју руралног туризма отвара могућности пољопривредно-прехрамбеним произвођачима за развој додатних извора прихода, укључујући сеоске обрте и производе, обзиром на богато културно, природно, историјско и гастрономско наслеђе БиХ.

Табела 54. Доласци туриста у ХНК-а, 2015-2019.

Године	Доласци			Ноћења
	Укупно :	Домаћи туристи	Страни туристи	
2015.	204.224	40.754	161.215	464.166
2016.	233.637	49.717	183.920	492.418
2017.	270.810	48.585	222.225	553.847
2018.	286.814	48.962	237.852	518.214
2019.	317.311	50.883	266.428	607.508

Извор: Федерални завод за статистику/туризам

Анализа регистрованог туристичког промета у Херцеговачко-неретванском кантону за период 2015. – 2019. година показује лаган пораст. У 2019. години забиљежено је 317.311 туристичких посјета, што је за 36% више у односу на 2015. годину. Број ноћења у истом периоду износи 607.508, односно око 6% више ноћења годишње. Не постоји тачна евиденција о броју оних који посјећују рурална подручја, али обзиром на атрактивне природне локације које кантон нуди, може се претпоставити да 80% туриста посјети један дио природног, тј. руралног подручја. Према процјени, удио страних туриста који посјећују кантон у протекле четири године повећао се за скоро 40%.

Подручја која се истичу као најпрометније туристичке локације су: Неум (48% ноћења), Мостар (23% ноћења) и Читлук (23% ноћења). Анализа туристичке потражње према опћинама указује на могућности развитка руралних крајева у свакој опћини. У туристичким аранжманима већ постоје понуде за обилазак појединих туристичких локација – заштићена подручја Парк природе Хутово блато и Блудиње, Спиља Вјетреница, те појединачне природне локације као што су: Врело Буне и Бунице (Мостар), слапови на Требижату (Чапљина), Борачко језеро (Коњиц), традицијско село Лукомир (Коњиц), кањон Ракитнице (Коњиц), Рамско језеро (Рама) и сличне излетничке локације у природи, укључујући бицикличке стазе које повезују рурална подручја и привремене угоститељске објекте с туристичком понудом.

Табела 55. Ноћења у ХНК-у у 2019. години према опћинама

Град/опћина	Број долазака	Број ноћења	Број долазака (%)	Број ноћења (%)	Просјечна дужина боравка
Неум	132.760	292.773	41,84	48,19	2,2
Читлук	64.024	155.908	20,18	25,66	2,4
Мостар	108.915	140.408	34,32	23,11	1,3
Коњиц	6603	10535	2,08	1,73	1,6

Јабланица	3.381	5.631	1,07	0,93	1,7
Чапљина	1.078	1.643	0,34	0,27	1,5
Равно	393	420	0,12	0,07	1,1
Прозор	157	190	0,05	0,03	1,2
УКУПНО:	317.311	607.508	100,00	100,00	1,9

Извор: Федерални завод за статистику

Анализа временске дистрибуције ноћења у кантону у 2019. години (Таблица 35.) показује да туризам у ХНК-у одликује **релативно висока сезоналност туристичке потражње**. Највећи дио туристичке потражње (око 70% ноћења) остварује се у љетном периоду (мај – септембар) што ствара могућност јачег развоја туризма у подручјима изван градова.

Табела 56. Ноћења по мјесецима у ХНК-у у 2019.години

Мјесец	Број долазака	Број ноћења	Број долазака (%)	Број ноћења (%)
И	4.506	8.133	1,42	1,34
ИИ	7.262	11.603	2,29	1,91
ИИИ	11.864	17.378	3,74	2,86
ИВ	30.391	50.325	9,58	8,28
V	40.256	71.198	12,69	11,72
ВИ	39.777	78.965	12,54	13,00
ВИИ	39.097	86.690	12,32	14,27
ВИИИ	44.923	103.748	14,16	17,08
ИХ	42.132	82.426	13,28	13,57
Х	38.401	67.870	12,10	11,17
ХИ	11.028	17.522	3,48	2,88
ХИИ	7.674	11.650	2,42	1,92
УКУПНО:	317.311	607.508	100,00	100,00

Извор: Федерални завод за статистику. (2020). Кантони у бројкама.

У ХНК-у је регистровано 4.520 пољопривредних газдинстава од који је највећи број (3034 или 67%) величине до 1 ха. Такозвана мала породична газдинства представљају носиоце агротуризма јер су због величине посједа оријентисани на развој попутних пољопривредних активности. Такођер, у насељеним мјестима (селима) постоје газдинства која немају пољопривредну производњу, али развијају туристичку понуду у сеоском простору (угоститељски објекти, смјештајни објекти и сл.).

Ресурсно-атракцијска основа у туризму

Херцеговачко-неретвански кантон је климатски, орографски и пејзажно веома разнолик и природно погодан за развој руралног туризма. Осим планинских села у којима доминира јединствена понуда доживљаја традиционалног села (село Лукомир) до руралних подручја са савремено-традицијском понудом етно-села до агротуристичке понуде на постојећим ППГ-овима.

Предности руралног туризма у ХНК-у су велики број природних (незагађених) подручја, постојећи недовољно валоризирани капацитети (ловачке куће, цркве, народне приче и легенде), могућност цјелогодишње туристичке сезоне, могућност продаје производа "у властитом дворишту", могућност допунске зараде из додатних услуга (сувенири, смјештај, убирање љетине и плодова, кампирање, услуге хране и пића, судјеловање у традиционалним активностима као што су производња вина, ракије, брање љековитог биља и сл.), гостољубиви житељи у сеоским кућанствима, богата мултиетничка баштина и постојање природних знаменитости.

Актуелна туристичка понуда, која се може сматрати туристичком понудом у руралном подручју, налази се у заштићеним подручјима паркова природе Блидиње и Хутово блато, гдје је осигурана

цијела угоститељско-туристичка понуда за једнодневне и вишедневне излете, повезивањем руралних подручја бицикличким (Ћиро), планинарским стазама (ВиаДинарица) и винском цестом, локацијама с понудом гастро-традиционалне хране те доживљај села у модерним малим мотелима у руралном подручју Равног.

Уз наведене, у кантону се налази низ природних вриједности препознатих у класификацији заштићених природних добара као што су: спиља Вјетреница у Равном, врело Буна у Благају, водопад на Брегави у Стоцу, Хајдучка врата на Чврсноци, Блидињско језеро, Борачко језеро, излетишта на Чврсноци, Чабуљи, Прењу, Вележу, градско излетиште на Буни, водопад на Требижату у Чапљини и друге излетничке локације. Посебан доживљај туристима у руралним подручјима пружају уређене стазе (бицикличке или пјешачке) с одморишним локацијама у селима.

Туристичку понуду у руралним подручјима употпуњује угодна медитеранска и субмедитеранска клима с топлим љетима, визуално привлачни природни крајолици те обиље љековитих (кадуља, смиље, вријесак и др.) и ријетких (муника) биљних врста којима се потиче развој здравственог туризма.

Рурална подручја имају специфичну инфраструктуру. Спој традиције, културе и обичаја утицао је на начин градње кућа и развој домаћинства. Специфичан начин живота у складу с природом допринео је развоју традиционалне обичајне културе с израженим етнографским стиливима (село Лукомир). Овој понуди се могу додати остаци археолошких локалитета (палеонтолошка налазишта, римски бунари у Бољунима, Роним пољанама, Барама), остаци римских грађевина, стећци и др.

Ресурсно атрактивна основа руралних подручја кантона је богата с различитим садржајима и као таква чини добру подлогу за развој руралног туризма.

Просторне карактеристике

Херцеговачко-неретвански кантон као административно-територијална јединица обухвата југоисточни дио подручја Федерације Босне и Херцеговине. Због свог положаја и велике хетерогености простора, подручје ХНК-а обухваћа три климатска појаса: медитеранске, субмедитеранске и планинске климе. Медитеранско и субмедитеранско подручје погодно је за развој пољопривреде, а нарочито стакленичке производње. Виши дијелови кантона углавном су неповољнији за пољопривредну производњу због количине и распореда падавина и температура.

Табела 57. Агроклиматски индикатори (01/2018.-01/2021., просјечне вриједности) с иМетос 3.3 агроклиматских станица у ХНК-у

Агроклиматски индикатори	Т зрака (°Ц)	Темп. гла (°Ц)	Тачка росишта (°Ц)	Релативна влажност (%)	Падавине (мм)	Влажност листа (мин)
Чапљина	15,74	16,79	6,79	59,68	88,53	6732,65
Читлук	15,92	16,58	7,14	60,78	81,22	4784,56
Јабланица	13,31	14,12	8,04	74,65	137,08	6895,74
Коњиц	12,68	14,30	8,61	81,09	77,95	3272,79
Мостар	15,63	17,93	7,97	66,51	128,48	5244,16
Неум	14,88	15,63	7,54	66,79	124,20	6079,26
Прозор-Рама	11,36	12,33	7,26	79,31	91,54	7744,46
Равно	15,35	15,11	7,86	66,14	141,81	10473,97
Столац	14,80	14,39	7,76	68,65	86,43	3856,47

Рурални околиш

На основу доступних података процјењује се да је **квалитет ваздуха** углавном задовољавајући, захваљујући повољним климатским условима, а првенствено усљед природне прозрачности овог подручја. Периодична онечишћења која не прелазе граничне вриједности односе се углавном на нешто више концентрације лебдећих честица и душкових оксида те тропосферског озона (током сунчаног времена), која се најчешће јављају из стационарних извора (ложишта у домаћинствима током зимских мјесеци) и мобилних извора (саобраћај), као и тијekom периодичних пожара.

Подручје ХНК-а је богато **водним ресурсима** с добро развијеном надземном и подземном хидролошком мрежом. Окосницу ове мреже чини ријека Неретва са својим притокама, што пружа велике могућности за наводњавање у пољопривредној производњи, агротуризму и туризму. Парк природе Хутово Блато и природна језера Блидиње, Борачко и Блатачко, уз вјештачка језера: Јабланичко, Рамско, Салаковац и Мостар такођер су велики водни потенцијал који се не користи за снабдијевање водом у производњи хране. Квалитет површинских вода, као и квалитет мора је задовољавајући, с високим или добрим еколошким стањем/потенцијалом водних тијела на подручју кантона, у складу с важећом законском регулативом (Одлука о карактеризацији површински и подземних вода, референтним условима и параметрима за оцјену стања вода и мониторинг вода („Службене новине Ф БиХ“, број: 1/14); Оквирна директива о водама (2000/60/ЕЗ).

Најчешћи извори онечишћења вода су: пољопривреда, енергетски сектор и индустрија, узгој и експлоатација шума, рурална насеља без канализационих система, урбана насеља без колектора за канализационе системе. Екосистема вода на копну, а особито стајаћица, угрожени су појавом еутрофикације, усљед непланске урбанизације и неодрживе пољопривредне праксе. Посљедично органско онечишћење (повећања концентрације храњивих твари, првенствено душка и фосфора) или биолошке загађење (унос алохтоних/ инвазивних врста) ових екосистема доводи до прекомјерног размножавања цијанобактерија и алги, смањујући упоробну вриједност воде за пољопривредну производњу и у рекреацијске сврхе. Према процјени ризика од еутрофикације (Рјешење о проглашењу заштићених подручја подложних еутрофикацији и осјетљивим на нитрате у Федерацији БиХ, Федерално министарство околиша и туризма (бр. 04-23-367/18) на подручју ХНК-а, водна тијела процијењена осјетљива на нитрате су : Јабланичко језеро, Рамско језеро и ГKB Требишњица, док су под вјероватним ризиком процијењени: Лукоч, Борачко језеро, Свитавско језеро, Деранско језеро, акумулација Салаковац, акумулација Грабовица и Блидињско језеро. Укупна површина заштићених водних подручја у ХНК-у подложних еутрофикацији износи 23.677,53 ха.

Управа за воде као организациона јединица Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде ХНК-а обавља управне, стручне и друге послове који се односе на кориштење вода (у сврху јавног водоснабдијевања, флаширања воде за пиће, наводњавања, производњу електричне енергије, узгоја рибе, рекреацију и друге намјене), заштиту вода од загађења и заштиту од штетног дјеловања вода, планирање развоја у области вода и судјеловање у изради планских докумената, издавање водних аката (претходне водне сагласности, водне сагласности и водне дозволе) за објекте и радове који утјечу на режим вода, организовање, финансирање и мониторинг развојних и истраживачких пројеката у овој области, израду прописа из области вода, имплементацију поступка за додјелу концесија из области вода те других послова, а све у складу са законском регулативом која уређује предметно подручје.

Изузетна хетерогеност простора, очуваност и разноврсност копнених и водених станишта, специфична геолошка прошлост те разноврсност рељефних облика и климатских фактора условили су висок степен **биолошке и пејзажне разноликости** на подручју ХНК-а. Ово подручје је веома занимљиво с ихтиолошког становишта, првенствено због бројних ендемских врста. Резултати мониторинга ихтиофауне у ХНК-у указују на релативно стабилне популације риба у

текућницама и стајаћницама овог подручја, које према саставу заједница припадају пастрвским (салмонидним) и шаранским (ципринидним) водама. Међутим, у појединим водним тијелима идентификоване су и алохтоне врсте, међу којима су и инвазивне врсте, чије повећање броја може негативно утицати на аутохтону фауну. Новији подаци (2017. и 2018. година) указују на изврсно стање морских рибљих заједница у Неумском заљеву. Према подацима из 2018. године, 75% укупног улова морске рибе чине врло комерцијалне (гавун, ципал баташ, лист) и комерцијалне врсте (олига, ципал балавац, ципал путник, ципал златар, орада, салпа, шпар, арбун, фратар, лубин, разок, трља блатарица). Биолошка разноликост ХНК-а је изнимно богата и у погледу орнитофауне и сисаваца. Према доступним подацима, на подручју ХНК-а заступљене су стабилне популације смеђег медвједа (*Ursus arctos* Линнаеус, 1758), вука (*Canis lupus* Линнаеус, 1758), дивокозе (*Рупицапра рупицапра* Линнаеус, 1758), обичне срне (*Цапреолус цапреолус* Линнаеус, 1758), а присутне су и броје врсте ловне дивљачи на врло разноврсним стаништима од ријечних низина до планинских врхова, што је добра основа за развој ловног господарства. Осим за даљњи развој рибарства и ловства, подручје ХНК, посебно његови сјеверни дијелови, су погодни за одрживо кориштење споредних шумских производа, те је ову дјелатност потребно законски уредити и унаприједити. Висок степен биолошке и пејзажне разноликости на подручју Херцеговачко-неретванског кантона условили су проглашење низа заштићених природних цјелина: паркова природе, специјалних резервата, споменика природе, резервата природних предјела те низа заштићених биљних и животињских врста. Укупна површина паркова природе (Хутово блато и Блидиње) у ХНК-у износи 23.911 ха или 6,5% територија. Осим тога, споменик природе, шпиља Вјетреница, с дијелом Поповог поља, у поступку је категоризације за заштићени пејзаж Вјетреница – Попово поље, површине 4.713 ха, те је као такво ово заштићено подручје номиновано за УНЕСЦО-ов списак Свјетске природне баштине.

Рурална инфраструктура

Рурална подручја имају специфичне инфраструктурне потребе, нарочито повезане с развојем мрежа водоснабдијевања и канализације, а које утичу на дио руралног становништва. Унапређење руралног превоза и комуникација такођер значајно доприноси развоју руралних подручја, а особито са становништва боље повезаности с урбаним центрима.

Упркос водном богатству, прикљученост становништва на јавну **мрежу водоснабдијевања** значајно се разликује међу јединицама локалне самоуправе (ЈЛС). С обзиром на степен прикључености становништва на јавне системе водоснабдијевања међу ЈСЛ-овима, исказана је проблематика водоснабдијевања у руралним подручјима, како за домаћинства, тако и за наводњавање пољопривредних површина и напајање стоке. Поједина насеља нису обухваћена постојећим системима водоснабдијевања те је снабдијевање водом ограничено на чатрње и цистерне за воду. Проблеми по питању водоопскрбе у ХНК-у су и велики губици воде, који се процјењују на 49,7%.

Табела 58. Прикљученост становништва ХНК-а на мрежу водоснабдијевања и канализациону мрежу и губици воде у систему водоснабдијевања

Град/опћина	Прикљученост на водовод (%)	Прикљученост на канализацију (%)	Губици воде у систему
Чапљина	95,98	32,14	68,00
Читлук	100,00	34,24	26,67
Јабланица	69,37	57,98	33,45
Коњиц	56,76	41,74	33,33
Мостар	97,57	72,67	49,80
Неум	63,25	39,53	63,05
Прозор-Рама	40,70	18,50	50,75

Равно	-	-	-
Столац	58,45	35,21	72,59
Укупно:	72,76	41,50	49,71

Извор: Агенција за водно подручје Јадранског мора, 2019. година (израчун)

Сустав одводње **отпадних вода** у ХНК-у углавном је регулисан и ограничен на ужа градска средишта, а око 41,5 % становништва кантона је прикључено на канализациону мрежу. Рурални дијелови кантона углавном немају организован систем одводње и збрињавања отпадних вода, већ је збрињавање отпадних вода ријешено септичким јамама, које често нису одговарајуће према санитарно-техничким прописима.

Према подацима из 2018. године, просјечна дневна производња комуналног **отпада** износи 1,0 кг/ст/дан, односно на годишњем нивоу 345 кг/ст/год. Услуге одвоза комуналног отпада обухватају око 82% домаћинства из урбаних и једног дијела приступачних руралних подручја, од чега је ниво рециклаже веома низак (око 3%). У руралним срединама ХНК-а генерално је лоша покривеност организованог одвоза комуналног отпада, који се у просјеку обавља два до три пута седмично. Посебан проблем у ХНК-у су неуређена (илегална, дивља) одлагалишта отпада, чији укупан број према доступним подацима износи 107 (иако је према процјенама тај број и већи). Прикупљање и збрињавање отпада из пољопривреде и шумарства није у надлежности ЈЛС-ова, већ одговорност произвођача отпада. Биоразградиви отпад из ових дјелатности потребно је компостирати, а опасни отпад (нпр. пестициди, умјетно ђубриво, амбалажа за хемикалије) евидентирати и збринуту на одговарајући начин.

Кантон има заступљене различите врсте **саобраћаја** (аутоцесте, магистралне и регионалне цесте, зрачни и жељезнички промет), што је компаративна предност и потенцијал за даљњи развој руралних заједница, као и производног и услужног сектора. Природни потенцијали ХНК-а за производњу електричне енергије из обновљивих извора су од изнимне важности за даљњи развој руралних подручја те у наредном периоду треба обратити пажњу на добивање електричне енергије из сунца и вјетра. Фотонапонски системи су посебно погодни за рурална подручја, као и за насеља или објекте којима је због удаљености отежан прикључак на постојећу електроенергетску мрежу.

Покривеност земљишта

Геолошко-литолошка грађа, геоморфологија, разноврсна клима и вегетација условили су појаву 19 типова тала на релативно малом простору ХНК-а. Најраспрострањенија тла су: црница на вапненцу и доломиту – калкомеланосол (126.301 ха), смеђе тло на вапненцу и доломиту – калкамбисол (107.123 ха) и рендзине (46.116 ха). Према подацима Федералног завода за програмирање развоја за 2019. годину, највећи дио територије ХНК-а чини шумско земљиште које покрива 42,6% територије. Пољопривредно земљиште обухвата 42,2% територије, од чега највећи дио чине пашњаци (23,3%), међу којима је значајан дио кршких деградираних пашњака ограничене продуктивности. Обрадиве површине обухватају 18,9% територије, којег чине: оранице и вртови (10,4% територије), ливаде (6,6%), воћњаци (1,3%) и виногради (0,6%). Према наведеним подацима по становнику кантона долази 0,86 ха пољопривредног земљишта, те 0,38 ха обрадивих површина. Изграђено земљиште и хидрографија заузима око 2,8% укупне површине ХНК-а.

Табела 59. Покривеност земљишта у 2019. години по опћинама/градовима

Пољопривре дна површина	Чапљи на	Читл ук	Јаблани ца	Коњи ц*	Мост ар	Неу м	Прозо р- Рама	Равн о	Стол ац	Укупн о:
-------------------------------	-------------	------------	---------------	------------	------------	----------	---------------------	-----------	------------	-------------

Укупно:	15.716	8.675	7.864	40.683	32.196	14.998	21.176	20.753	23.846	185.907
обрадива површина (оранице, вртови, воћњаци, виногради ливаде)	13.276	4.098	1.974	18.963	11.695	932	17.876	9.122	5.293	83.229
пашњаци	2.440	4.577	5.890	21.675	20.501	14.066	3.300	11.631	18.553	102.633
рибњаци	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
трстици и баре	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
% необрађеног земљишта	64,0	69,1	13,6	48,2	54,8	61,6	91,8	89,6	84,2	67,7

Извор: Федерални завод за програмирање развоја, 2020.година (*према достављеним подацима општине Коњиц)

У ХНК-у највише су заступљена земљишта В, ВИ и ВИИ бонитетне категорије с 89,73 %. Удио најквалитетнијег земљишта (ИИ-ИВ бонитетне категорије) је 10,27%, док земљишта И бонитетне категорије недостаје у ХНК-у.

Табела 60. Агрозоне и бонитетне категорије земљишта у ХНК-у

Агрозоне	И				ИИ		ИИИ		Укупно:
Бонитетне категорије	ИИ	ИИИ	ИВ а	ИВ б	В	ВИ	ВИИ		
Чапљина	1.655,30	1.448,26	379,51	784,12	1.239,50	1.388,24	8.587,78		15.482,71
Читлук	0,00	2.045,97	40,46	1.981,98	526,36	178,55	2.951,44		7.724,76
Јабланица	0,00	72,64	218,05	263,34	651,16	325,37	10.126,73		11.657,29
Коњиц	0,00	256,28	0,00	1.779,81	6.707,14	9.183,90	35.151,48		53.078,61
Град Мостар	0,00	701,37	1.109,37	2.162,97	3.347,73	22.881,83	30.539,73		60.743,00
Неум	0,00	400,38	0,00	123,84	512,85	804,60	6.693,99		8.535,66
Прозор-Рама	0,00	0,00	0,00	1.206,27	1.509,54	4.736,01	17.315,92		24.767,74
Равно	630,56	1.306,56	0,00	59,67	665,66	971,46	7.924,70		11.558,61
Столац	0,00	381,92	0,00	2.221,85	1.388,70	6.084,21	3.189,44		13.266,12
Укупно:	2.285,86	6.613,38	1.747,39	10.583,85	16.548,64	46.554,17	122.481,21		206.814,50
Процент (%)	1,11%	3,20%	0,84%	5,12%	8,00%	22,51%	59,22%		100,00%

Подручја с мање погодности (ЛФА)

Подручја с мање погодности (Лесс Фавоуред Ареа - ЛФА) у Босни и Херцеговини класифиикована су према надморској висини, нагибу и демографским карактеристикама:

- земљишта изнад 800 метара надморске висине (ЛФА 800);
- земљишта од 600 – 800 метара надморске висине с просјечним нагибом изнад 16% (ЛФА 600-800, нагиб >16%);
- земљишта између 300 – 600 метара надморске висине с просјечним нагибом већим од 25% (ЛФА 300-600, нагиб >25%),
- насељена мјеста/општине гдје је густина насељености мања од 45/км² (ЛФА ПД<45).

Земљишта виша од 800 м надморске висине (ЛФА 800) особито су присутна у сјеверном дијелу кантона: дијелови опћина Коњиц, Прозор/Рама, Јабланица те дио Града Мостара. Услијед изражене инклинације терена, подложности тла ерозији и планинске климе ова подручја су углавном мање погодна за пољопривредну производњу. Мјестимично су обрасла шумама и пашњацима, док се на вишим надморским висинама јављају огољене области и крш. Обрадиве површине ограничене су на кршка поља и увале, а на подручјима с пашњацима могућа је сточарска производња. На југу кантона, дијелови опћина Неум и Равно могу се сврстати као подручја мање погодности према критеријима надморске висине и нагиба (ЛФА 800; ЛФА ЛФА 300-600, нагиб >25%), односно према критерију густине насељености (ЛФА ПД<45).

Уз наведено, земљишта која су ризична због присутности мина и неексплодираних експлозивних средстава се такођер могу класификовати као мање погодна подручја обзиром на ограничења за развој пољопривреде. Укупна сумњива површина под минама на подручју ХНК-а износи 101.201 км². Највеће сумњиве површине налазе се на подручју Града Мостара (28,83 км²) и општине Коњиц (24,83 км²).

Табела 61. Распоред сумњивих површина у ХНК-у

Општина/град	Сумњива површина (км ²)	Најконтаминиранија подручја
Чапљина	0,38	
Читлук	0,00	
Јабланица	5,09	Правац Бокшевица-Слатина-Дољани
Коњиц	24,83	Засливље, Забрђе, Бијела, Љубина, Борци, дио планине Прењ, подручје око Главатичева
Мостар	28,83	Витуша, Раштани, Кути, Подвележје, Орловац, Буна, Криводол
Неум	2,15	
Прозор-Рама	11,44	Од Дољана до границе с опћином Горњи Вакуф-Ускопље, правац Равашница-Идовац-Гушће поље
Столац	13,01	Стоца: Ротимља, Ходово, Љубљаница, Комање брдо, Горња и Доња Дубока
Равно	15,47	Чаваш, Дврсница, Равно, Чваљина, Завала, Будим До, брдска подручја до државних граница
УКУПНО:	101,201	

Извор: Студија - Пројекта угрожености подручја ХНК-а од природних и других несрећа, 2016. година

Интензитет пољопривреде

Интензитет пољопривредне производње представља улагања производних ресурса по јединици капацитета: површина земљишта, грло стоке, стабло итд. Према интензитету, производња је интензивна (велика улагања производних инпута) или екстензивна (ниска улагања производних инпута).

Табела 62. Интензитет пољопривреде

Производња	2019.	Интензитет производње
------------	-------	-----------------------

Воћарство	вриједност произв./број стабала 74.842.800 КМ/ 3.578.986 стабала	21
Виноградарство	вриједност произв./ха 26.390.000 КМ/2594,39 ха	279,58
Повртларство	вриједност произв./ха 871.100 КМ/4602 ха	189,29
Анимална производња	условно грло/ха 14.079,1 УГ/102.633 ха	0,14 (веома слаба)

Стање и заштита пољопривредних станишта

Нерационално кориштење земљишта и непланско управљање овим практички необновљивим ресурсом протеклих неколико десетљећа, довели су до губитка тала у ХНК-у. Наведено се посебно односи на квалитетна тла, која ионако представљају ограничен ресурс у кантону, а нису довољна заштићена за употребу у пољопривреди и шумарству. Према процјенама, степен губитка пољопривредног тла у ранијем периоду износио је око 6% на годишњем нивоу. Најзначајнијим узроцима оштећења земљишта у ХНК-у се сматрају сљедећи процеси онечишћења/загађења, деградације и деструкције тла.

Отпадне воде и плин timer из индустрије и одлагалишта отпада те емисије са прометница сматрају се изворима **онечишћења тла**. Према доступним подацима из рецентних истраживања тла на онечишћења/загађења тешким металима и остацима пестицида, тла овог подручја имају релативно добро стање. Просјечна вриједност бакра у тлу износи 24,49 мг/кг, што је испод просјека ЕУ-а. Међу активним тварима у тлу култура на подручју ХНК-а најчешће су детектирани остаци боскалида, флуопирама и тебуконазола. Граничне вриједности ових активних твари у тлу нису одређене националним ни ЕУ законом, али су њихове концентрације у тлу усјева на подручју ХНК-а биле су ниже од прописаних максималних дозвољених нивоа остатака (МРО) у ЕУ за плодове. Такођер, вриједности остатака пестицида у анализираним узорцима тла на подручју кантона биле су ниже у односу на доступне податке за тла у Еуропи.

Деградација тла у ХНК-у је најчешће присутна у облику ерозије, услед неправилне обраде или интензивне сјече шума. Тежи облик оштећења тла је његова **деструкција**, а на подручју кантона најчешћи узроци деструкције су: површински копови, шљунокопи, одлагалишта индустријског и комуналног отпада, посљедице ратних активности, изградња насеља, индустрије и путевима.

Обзиром да кантон има ограничене ресурсе у погледу квалитетног земљишта, нужно је оптимално, рационално и одрживо управљање овим непроцјењивим ресурсом. У сврху заштите тла и побољшања његових производних способности потребно је спровести одговарајуће агромилиорацијске и хидромелиорацијске мјере, уз контролисану урбанизацију и индустријализацију у земљишним зонама ниже бонитетне вриједности. Иако резултати спорадичних истраживања показују релативно добро стање тла по питању остатака пестицида у тлу, овај тренд се треба наставити промовирањем интегрисане и органске пољопривредне производње и одрживих пољопривредних пракси.

Кориштење вода у пољопривреди

Према процјенама, на ријечном сливу Неретве и Требишњице у Федерацији БиХ има 1.007,77 км² пољопривредних површина (укључујући воћњаке и винограде), што чини 17,64% од укупне површине слива у Федерацији БиХ. Не постоје службени подаци о наводњавањем површинама нити културама које се наводњавају за ово подручје. Процјењује се да садашње стање обухвата системом наводњавања на водном подручју Јадранског мора износи око 1.250 ха. Према појединим анализама сектора пољопривреде, бруто потребна количина воде за наводњавање, укључујући губитке, за ово подручје у просјеку износи између 4.000 и 5.000 м³/ха годишње.

Иако се на подручју ХНК-а налазе значајне пољопривредне површине и задовољавајући водни ресурси, инфраструктура за наводњавање опћенито није задовољавајуће развијена. Према процјенама, наводњава се тек око 8,6% искориштеног пољопривредног земљишта. Углавном су присутни мањи индивидуални системи који воду захваћају једним дијелом из бунара, а другим дијелом из водотока, која се онда отвореним каналима дистрибуише по подручју. Осим тога, велик проблем представља и све израженији тренд црпљења подземних вода индивидуалним мањим пумпама, што у коначници може утицати на смањење нивоа подземне воде, посебно у периоду суше, што доприноси издизању слане воде, тј. заслањењу ширег подручја уз Неретву (водотока, водоносних слојева, земљишта). Узимајући у обзир важност пољопривредне дјелатности на подручју кантона, наводњавања и одводње као техничких мјера којима се постиже квалитетнија производња, сарадња сектора водопривреде и пољопривреде изузетно је важна у изради студије хидромелиоризацијских система, односно доношењу конкретних мјера за побољшање пољопривредне производње. У том смислу, један од развојних приоритета био би заустављање даљег пропадања постојећих система и њихово оспособљавање у складу са новим условима и потребама, а све у оквиру одрживог кориштења вода.

Квалитет воде за пиће

Херцеговачко-неретвански кантон има значајне ресурсе питке воде. Укупна расположива количина питке воде процјењује се на 6.795 м³/с, што је око 21,4% укупно расположиве воде за пиће у Федерацији БиХ. За водоснабдијевање се користе углавном вода доброг квалитета, из врела и извора и подземне воде, посебно воде из интергрануларних средина за које је значајна способност аутопурификације (самопрочишћавања), тако да се проводи само њихова дезинфекција.

Органске твари тла на обрадивим површинама

Органски спојеви тла су најважнији фактор његове плодности. Садржај хумуса у тлу је нестабилан и промјелив те зависи о специфичној биолошкој разноликости тла. У ХНК-у већина тала (56%) средње је хумозности, док висок садржај хумуса има око 35,3% обрадивих тала. Нижи садржај хумуса забиљежен је на 8,7% обрадивих тала, а недостатак органске твари изражен је на активно обрадивим земљиштима на подручју опћина Читлук, Чапљина, Неум, Равно, Столац те у јужним дијеловима града Мостара. Црвенила и алувијална тла - флувисол - имају посебно низак садржај хумуса. Због слабије биолошке активности на овим земљиштима је неопходно спровести мјере хумификације, односно додавања органске материје.

Ерозија тла водом

Ерозија тла водом нарочито је изражена у брдским и планинским подручјима, а обзиром на развијеност орографских облика на подручју ХНК-а, на овом подручју се одвијају различити ерозивни процеси. Интензитет водне ерозије нарочито је изражен у јесенском и зимском периоду, односно периоду интензивних падалина. Површинско отицање воде доводи до процеса испирања горњих слојева тла и уклањања хумуса и минерала. Тежи облици водне ерозије заступљени на подручју ХНК-а су: браздаста ерозије, када настају бразде и посљедично оштећење вегетацијског покрива, те јаружна ерозија, која представља најтежи облик водне ерозије гдје настају јаруге, што узрокује ширење неплодних површина. Осим наведеног, присутна је и дубинска ерозија, услијед премјештања честица по дубини профила тла, а посебно топлјивих соли и других колоидних честица.

Ерозија водом има велики утицај на пољопривреду, обзиром да утјече на смањење дубине и плодности тла. На површинама с нагибом, гдје доминирају плитка тла, дјеловање ерозије може

бити толико изражено да супстрат често избија на површину. Ерозивни процеси у ХНК-у нарочито су присутни у подручјима гдје је изражена интензивнија сјеча шума и подручјима која су под пољопривредним културама.

Производња обновљиве енергије из пољопривреде и шумарства

Биомаса је један од највећих обновљивих извора енергије и има значајну улогу у тзв. нискоугљичној енергетској будућности. Биомаса из шумарства се традиционално користи у овим подручјима, у облику огрјевне дрвне масе или као нуспроизвод (брикетирана и пелетирана биомаса). Највеће површине шумског земљишта су на подручјима која административно припадају опћини Коњиц, Граду Мостару и опћини Прозор-Рама. Укупна залиха дрвне масе процјењује се на 14.014.000 м³ или 458 ха/м³, а нешто више од половине дрвне масе (50,12%) налази се подручју општине Коњиц.

Према подацима Федералног завода за статистику, производња огрјевног дрвета (листоча) у ХНК-у у 2019. години износила је 39 хиљада м³, што је 62,9% укупне производње дрвних сортимената. Већина произведене огрјевне дрвне масе у 2019. години се продала (укупно 37 хиљада м³). Производња и продаја огрјевног дрва листоча у 2019. години биљежи пад за око 25% у односу на 2015. годину.

Табела 63. Производња огрјевне дрвне масе листоча у ХНК-у

Огрјевно дрво листоча (у тис м ³)	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Производња	52	47	42	37	39
Продаја	51	46	40	36	37

Извор: Федерални завод за статистику, 2016.-2020.

Обзиром на заступљеност пољопривредне производње у ХНК-у, биомаса из пољопривреде, као један од обновљивих извора енергије, има потенцијал за развој. Овај тип биомасе се може користити за производњу биогорива или биоплина. Прерадом биомасе, као што је примјерице дрво и пољопривредни остаци, производи се биоетанол, који је алтернатива бензину. Биоплин се добива ферментацијом биомасе, а користи се за производњу електричне или топлинске енергије.

Емисије стакленичких плинова из пољопривреде

Пољопривредна производња, уз крчење шума, један је од значајнијих извора емисија стакленичких плинова. Истовремено, рурална подручја су међу најосјетљивијима на климатске промјене. Најзначајнији стакленички плин, угљиков диоксид (ЦО₂) према процјенама доприноси глобалном загријавању с удјелом од 76,6%. Осим изгарања фосилних горива, овај плин се додатно акумулише у атмосферу због крчења шума. Интензивна пољопривреда је првенствено извор емисија два стакленичких плинова: метана (ЦХ₄) и душиковог оксида (Н₂О). Метан, који првенствено потиче из сточарства, доприноси глобалном загријавању с удјелом од око 15%. Душиков оксид доприноси с око 8% антропогено индуцираним промјенама климе, а извор су му често пољопривредне дјелатности, попут гнојидбе.

На подручју ХНК-а емисије ЦО₂ и оксида душика евидентирани су путем Регистра о постројењима и загађивачима Федералног министарства околиша и туризма, али нису доступни подаци о емисијама из пољопривреде на овом подручју. Према доступним подацима за регију, око 14% емисија угљика односи се на пољопривреду, укључујући 7% емисија оксида душика из тла и око 4,5% емисија метана, углавном из сточарске производње. Да би се смањиле емисије

стакленичких плинова у пољопривредној производњи, препоручава се прилагодити садржај сточне хране у сврху смањења емисија метана и садржаја душика у ђубривима, контролирсана употреба вјештачких ђубрива и повећање кориштења обновљивих извора енергије.